

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYAL DEĞİŞME VE SUÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Osman SÜMER

2006
MALATYA

“Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne”

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....Mustafa GÜNDÜZ, Prof. Dr.....

Adı, Soyadı, Ünvanı

M. Gümling

Üye:.....Abdullah KORKMAZ, Doç. Dr.....

Adı, Soyadı, Ünvanı

A. Korkmaz

Üye:.....Hasniye CANBAY TATAR, Yrd. Doç. Dr.,

Adı, Soyadı, Ünvanı

H. Canbay Tatar

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../2006

Enstitü Müdürü

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYAL DEĞİŞME VE SUÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ

Osman SÜMER

MALATYA-2006

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI VE DEĞİŞME

1. SOSYAL YAPI.....	4
1.1. Sosyal Yapı Tanım ve İzahları	6
1.2. Sosyal Yapı Kuramları.....	11
1.2.1. Yapısal-İşlevselci Kuram	11
1.2.2. Sembolik Etkileşimcilik Kuramı.....	14
1.2.3. Alış-Veriş Kuramı	17
1.2.4. Dramaturjik (Oyun) Kuramı	20
2. SOSYAL DEĞİŞME	23
2.1. Tanımlar.....	25
2.2. Sosyal Değişme Modelleri.....	28
2.2.1. Evrimci Model	29
2.2.2. Yapısal-Fonksiyonalist Model	33
2.2.3. Devri- Dalgalı Model	33
2.2.4. Çatışmacı Model	39
2.3. Değişmeye Etki Eden Faktörler	43
2.3.1. Fiziki Çevre.....	45
2.3.2. Demografi Faktörü.....	48
2.3.3. Din.....	51
2.3.4. Teknoloji	55
2.3.5. Aydınlar	57
2.3.6. Fikirler.....	60
2.3.7. Liderler	62
2.3.8. Keşif ve icat.....	65
2.4. Değişme Tipleri.....	67
2.4.1. Serbest Sosyal Değişme	67
2.4.2. Sosyal Değiştirme	69

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL SAPMA-SOSYAL DEĞİŞME VE SUÇ İLİŞKİSİ

1. SOSYAL SAPMANIN YAPISAL TEMELLERİ.....	72
1.1. Değerler	76
1.2. Normlar	81
2. SOSYAL SAPMA VE FONKSİYONLARI.....	84
2.1. Sapmanın Olumlu Fonksiyonları	85
2.2. Sapmanın Olumsuz Fonksiyonları	86
3. GENEL OLARAK SUÇ VE SUÇLULUK	88
3.1. Suç Kavramı	89
3.1.1. Teknik-Hukuki Açıdan Suç.....	91
3.1.2. Sosyolojik Açıdan Suç	93
3.2. Suç ve Suçluluğun Sistematiği İzahı	95
3.2.1. Bireye Ağırlık Veren Görüşler.....	96
3.2.1.1. Bio-Antropolojik Görüş	96
3.2.1.2. Psikiyatrik-Psikanalitik Görüşler	99
3.2.1.3. Psikolojik Görüş.....	102
3.2.2. Çevre Faktörüne Ağırlık Veren Görüşler.....	105
3.2.2.1. Kartografik Görüş	106
3.2.2.2. Suçluluğu Ekonomik Faktöre Bağlayan Görüşler	107
3.3. Suçu İzah Eden Sosyolojik Teoriler.....	110
3.3.1. Aykırıların Birleşmesi ve Sosyal Öğrenme Teorisi	111
3.3.2. Damgalama Teorisi	116
3.3.3. Gerginlik Teorisi	120
3.3.4. Alt-Kültür Teorisi	124
3.3.5. Sosyal Kontrol Teorisi	129
4. DEĞİŞME VE SUÇ İLİŞKİSİ	134
4.1. Sosyal Münasebetlerdeki Değişme-Suç İlişkisi....	135
4.2. Ekonomik Yapı-Suç	138
4.3. Siyasi Yapı-Suç.....	140
4.4. Kentleşme-Suç	142
4.5. Ailedeki Değişmeler-Suç	146
4.6. Kitle İletişimi-Suç.....	149
SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA.....	156

GİRİŞ

Toplum yaşamının olmazsa olmaz koşulu düzendir. Toplumda düzen ve birliğin devamı, sosyal norm ve kurallara uyulmasına bağlıdır. Ancak tarihin hiçbir döneminde ve dünyanın hiçbir yerinde kurallara tamamen uyulduğu, sosyal ilişkilerin problemsiz sürdüğü bir toplum görülmemiştir. Bu tanımdan hareketle; çalışmamız, üç temel amaç üzerine kurulmuştur. Bu amaçlardan ilki; sosyal hayatı kapsayan ve bir ağ gibi saran sosyal ilişkilerdeki değişimler karşısında, bu ilişkilerin temel fonksiyonlarına zarar vermeden yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlemelere gidilmesi gerektiğini tespit etmektir. İkinci amaç; sosyal değişme ve suç ilişkisinin sosyolojik boyutunu ortaya koymaktır.

Sosyal yapı dinamik bir bütündür. Bu yapı durmadan, yenilenen dengedir. İnsan ilişkilerindeki düzeni sağlayan unsurlar sosyal sistemin yapısını, bu yapının unsurlarını oluştururlar. Sosyal yapıyı ele alırken, toplum hayatının birbirine bağlandığı düzenlemeleri, yani parçaların bütünle düzenli ilişkilerini; ilişkiler arasındaki sıralanışı, karmaşıklığın değişen düzenleme biçimlerini; ilişkiler arasındaki devamlılığı yani sosyal ilişkiler sistemini dikkate edilmelidir.

Her şey gibi toplum yapıları da değişmeden uzak kalamazlar. Sosyal değişme, toplumun yapısında izlenebilen bir değişmedir. Sosyal yapının tümünde ve yapı unsurlarında meydana gelen değişimler, yavaş veya çabuk, yumuşak veya sert, sürekli veya devri, düzenli veya düzensiz planlı veya plansız olabilir, ancak her durumda, mutlaka, toplum yapısında değişmelere yol açar. Toplumların geçirdikleri tarihi gelişme seyri düzensizliğe müsaade etmez.

Günümüz toplumlarının yaşamakta olduğu sosyal problemler, gittikçe nicelik olarak artarken, nitelik olarak da -değişme süreci ile birlikte- farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, sosyal sistemin bir yerinde meydana gelen farklılaşma, sosyal değişmeye yol açmaktadır. Birey ve sosyal gruplar arasındaki sosyal ilişkilerde de değişme gözlenmektedir.

Değişme, her insan toplumunun esas niteliği olup, sosyal sistemlerde sürekli işleyen ve karşı konulamaz bir süreçtir. Yapılar, değişmez biçimde, güdülenmiş sosyal eylemden ayrı biçimde var olur, ama yine de bu eylemleri belirleyen bir etkiye sahiptir. Toplum, değişme ile birlikte devam eden sosyal ilişkiler ve teşkilatlar ağıdır. Hiçbir toplum yeni dengeleri tesis etmeden uzun süre yaşayamaz.

Değişme sürecinin, toplumun normatif yapısında yol açacağı problemler, bireyi normsuzluğa yöneltecektir. Bir yanda normatif yapının birey açısından işlevsizliği, diğer tarafta bireyin karşılayamadığı ihtiyaçları suçun doğmasına uygun bir ortam yaratabilecektir. Suç, toplumların araştırılması gereken problemleri arasında gittikçe derinleşen, sosyal problemlerin başında gelmektedir. Suç, her ne kadar toplumun değerlerine ve normlarına rağmen gerçekleştirilen bir davranış olsa da, belli bir sosyal yapıda gerçekleşir. En ilkel toplumlardan, en modern toplumlara kadar her dönemde rastlanan sosyal bir olgudur. Toplamlar, mevcut düzeni korumak ve insanların davranışlarını yönlendirmek için her dönemde bir takım normlar kullanmıştır. Bu normlar bireylerarası ilişkileri düzenlediği gibi, toplumun temel yapı ve değerlerini de korumaya yöneliktir.

Çalışma konusu olarak sosyal değişme ve suçu seçmemizin diğer bir sebebi de; suç, toplumdan topluma zaman içinde nitelik ve nicelik yönünden farklı görünümmler sergilemesidir. Suçun her toplumda her zaman yaşanan bir sosyal olgu olduğu ortadadır. Suç, sosyal yapı içerisindeki sosyal kurumlar ve bireyler arasındaki organizasyonu dağıtıcı bir hedefe yönelir. Suç, bir sosyal grup içindeki dayanışma bağını koparır. Sosyal yapıyı temelden sarsar. Suç, her ülke gündeminde çözümlenmesi gereken bir sorun olarak beliren göreceli bir kavramdır.

Tezimizde konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ve eserlerden hareketle, betimsel metot takip edilmiştir. Ancak bir tezin gerçek manada hazırlanabilmesi için varsayım ve onun alt varsayımlarına dayalı olarak hazırlanması gerektiği görüşünü temele alarak, konumuza ilişkin bir varsayım ve onun da alt varsayımlarını oluşturma yoluna gittik. Bu çerçevede çalışmamız, “sosyal değişme, suçu ve suçluluğu artırır” varsayımına dayanmaktadır. Buna göre “sosyal değişme gelenek-yasa çatışmasına sebep olur” ve “artan suç, suç anlayışını değiştirir” alt varsayımlarını sorguladık.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, değişme, ortaya çıktığı yapı özelliklerinden etkilendiği düşüncesiyle sosyal yapının tanım ve izahları ile

kuramlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştık. Yine aynı bölüm içerisinde sosyal değişimin tanımları, modelleri, sosyal değişmeye etki eden faktörler ile serbest ve mecburi sosyal değiştirme tiplerinin izah edilmiştir.

İkinci bölümde, sosyal sapma ve suç kavramı açıklandıktan sonra, sosyal sapmanın yapısal temelleri ile olumlu ve olumsuz sapmanın fonksiyonlarına, teknik-hukuki ve sosyolojik açıdan suç kavramına, suç ve suçluluğun sistematik izahı ile suçu izah eden sosyolojik teorilere ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Değişme ve suç ilişkisi yapılan açıklamalar çerçevesinde tek tek sorgulamasına çalışılmıştır.

Çalışmamıza yol gösteren, değerli bilgi ve tavsiyeleri ile danışmanlığımı yapan hocam Sayın Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ, kütüphanesinden istifade etmeme müsaade eden hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Yaşar KAYA'ya teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca, gerek çalışma planının hazırlanmasında, gerekse kaynak temininde yardımcı olan hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hüsniye CANBAY TATAR'a, hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Taner TATAR'a, hocam Sayın Dr. Bekir KOCADAŞ'a, yazım aşamasında katkısı bulunan Planlama Uzmanı Sayın Özgür Yücel YAKAR'a ve manevi desteğini benden esirgemeyen eşim Öznur SÜMER'e minnet duygularımı ifade etmek isterim.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI VE DEĞİŞME

1. Sosyal Yapı

Yapı konusunda üzerinde mutabakat sağlanmış bir tanım olmadığı gibi, özlü bir tanım getirmeye yönelik çalışmalar da pek başarıya ulaşamamıştır. Yapı kavramının sosyal bilimlerde en önemli konulardan biri, ama aynı zamanda tanımlanmasının da o derece güç olduğu genel bir görüştür. Bazı sosyologlar, bireyler arası sosyal ilişkilerden ayrı bir sosyal gerçeklik olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹ Zira toplum bireyleri aşan, daha uzun yaşayan bir gerçeklik, bütünlük sistemidir ve bu sistemin bir yapısı vardır.

Sosyal yapı, aralarında fonksiyonel bağlar ve karşılıklı bağlılık bulunan ve birbirini tamamlayan parçalardan meydana gelen bir bütündür.² Toplumun tüm parçaları veya kurumları arasında bir uyuma sağlanabildiği sürece toplumun dengeliliğinden söz edilebilir.

Yapı kavramı genellikle düzen, düzenlilik, örgütlenme özelliklerini akla getirir. Sosyal bilimciler de toplumun statik ve dinamik yanlarını ayırmak yönelimini göstermişlerdir. Böyle bir ayırımın çözümsel yararları bulunsa da, gerçekte toplumun bu iki özelliğinin sürekli olarak iç içe bulunduğunu göz önünde tutmak gerekir. Sosyal yapının sürekli, düzenli örgütlenişini incelerken, onun her zaman değişim içinde olduğunu anımsamadan edemeyiz.³ Sosyal yapı, parçalar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin biçimselliği, düzenliliği, bir arada işleyişi nedeniyle kendini oluşturan öğelerin ve bütünün değişimlerine karşın varlığını sürdürür.

Toplum, sosyal ilişkilerden oluşan bir yumaktır. O halde büyüklüğü, uygarlık düzeyi, ekonomik uğraşısı, dili, dini, inandığı değerler ve uyduğu kurallar ne olursa olsun, ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Kuşkusuz toplum bir araya gelen insanların basit bir toplamı da değildir. Sosyal ve

¹ Eröz, Mehmet; *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, 3. Basım, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 1.

² Eserpek, Altan; *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme, Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1979, s. 4.

³ Tan, E.Mine; *Toplumbilimine Giriş, Temel Kavramlar*, A.Ü.E.F. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara, 1981, s. 63.

işlevsel olarak farklılaşmış kişiler arasında eşgüdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt biçimidir. Doğal olarak bu durum farklı toplumların ortaya çıkmasına olanak verir.⁴ Her toplum bir iç düzene, yani belirli bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapı durağan değildir, değişime açıktır.

Her büyük sosyal yapı, kendi cinsinden daha küçük sosyal yapıları içine alır. Küçük sosyal yapının içinde; bireyler ve sosyal ilişkiler birer unsur olarak bulunur. Küçük sosyal gruplarda gayeye yönelten unsurlar, ilişkiler ise, büyük sosyal gruplarda gayeye yönelten unsurlar küçük grupların gayeleri ve onların ilişkileridir. Burada bir hususu da ilâve etmek icap eder ki, o da sosyal grup ile şahısların ilişkileridir.⁵ Başka bir ifade ile büyük sosyal yapıda, bağımsız olarak şahıslar ile bir grubun da ilişkisi olur. Yani, grup ve birey ilişkisi, grup dışından bir başka bireyin grupla olan ilişkisi de söz konusu olabilir.

İnsan-doğa ve insan-insan ilişkileri toplumu oluşturan temel ilişkilerdir ve bu ilişkiler belirli bir amaca yönelik örgütsel bir yapıya ve dinamik bir öze sahiptir. Toplumu oluşturan bu dinamik ilişkiler ve bu ilişkilerin karşılıklı etkileşimi içinde oluşan örgütlenmiş grup ve kurumların tümü bir yapı içinde biçimlenir.⁶ Bu biçim sosyal yapıdır.

Sosyal yapı, bir toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde bulundukları örgütlenmiş bir dizi sosyal ilişkilerdir. Bu yaklaşım aynı zamanda yapı kavramının insan davranışlarının nedenini anlamaya yönelik bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır. Toplumun meydana getirdiği öğeler karşılıklı ilişki içindedir ve bunların her biri toplum içinde bir işleve sahiptir. İşte ayrı ayrı parçaların sistemli ve düzenli ilişkilerinden doğan bu bütünlüğe yapı denir. Bir yapının oluşabilmesi parçaların yan yana getirilmesi demek değildir. Parçalar arasında anlamlı ilişkiler kurulması demektir.⁷ Sosyal yapı ise, bir toplumda üretim ilişkilerine göre biçimlenen rol ve statülere bağlı olarak ortaya çıkan, sosyal hiyerarşiler, örgütler ve kurumlardır; ya da bu nedenle

⁴ Gökçe, Birsen; *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996, s. 1-2.

⁵ Nirun, Nihat; *Sistematik Sosyolojik Yönünden Aile ve Kültür*, A.K.D.T.Y. Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 71-72.

⁶ İçli, Günşen; *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yay., Ankara, 2002, s. 66.

⁷ Gökçe, Birsen; A.g.e., s. 4-5.

oluşan ilişkiler yumağıdır.⁸ Sosyal küme, sınıf ve tabakalar ile tüm sosyal örgüt ve kurumlar dizgesi sosyal yapıyı belirler.

Sosyal yapının unsurları arasında hiyerarşik bir düzen ve fonksiyonel bir ilişki vardır. Sosyal davranış alanı içerisindeki bütünlüklerin her biri bir yapıyı oluşturur. Bu bütünlüklerin hiyerarşik düzen ve fonksiyonel ilişkilerinden toplum adı verilen ana bütünün yapısı oluşur.⁹ Sosyal yapının temeli toplum üyelerinin davranışlarını yönlendiren sosyal ilişkilerdir.

Bir şeyin yapısı, parçaları arasındaki nispeten sabit ilişkilerdir. Sosyal bir sistemin yapısını da parçaları arasında nispeten sabit ilişkiler belirler. Bu yapıyı, kişilerin birbirine veya eşyaya karşı olan eylemlerindeki düzende aramak gerekir. İnsanların eylemlerindeki düzeni sağlayan unsurlar böylece sosyal sistemin yapısını ve bu yapının unsurlarını oluştururlar. Yapısal unsurları birbirlerine, bir tür tâbiyet ilişkisi içinde bağdrlar. Kendilerine özgü özellikleri vardır fakat ortak özellikler de taşırlar; zira tümü, bütünü belirleyen kanunlara tabidirler. Unsurların teker teker incelenmesi sistemin içindeki bütünlüğü kavrama imkânını vermez.¹⁰ Bu sebeple unsurları izah için işe sistemden başlamak gerekir.

Sosyal yapı, sosyal düzenin idamesi için zorunlu bir fren görevi görmektedir. Ancak sosyal yapı, aşılmaz bir engel de oluşturabilir; uyum olasılıklarının yetersizliğinden doğan bu engel, bireyin kültürel değerlere uygun istek ve özlemlerini tatmin edememesiyle ortaya çıkar.¹¹ Bu durumun bireyde yarattığı gerilim, aynı zamanda hem hedeflere bağlılığını, hem de normlara uyumunu sağlayamayacak ölçüde büyük olabilir.

1.1. Sosyal Yapı Tanım ve İzahları

Genel anlamda yapı “tesadüfi olmayan bir biçimde bütünün temelini oluşturan öğelerin birbiri ardına bağıntılı olarak sıralanmaları” demektir. Ancak bu durum, belli bir düzen içerisinde ve kesintisiz olarak kendini göstermektedir.¹² Burada söz konusu edilen tesadüfi olmama, düzenlilik, kurallılık ve süreklilik çeşitli ilkelere.

⁸ Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; *Toplumbilim*, Barış Yay., İzmir, 1988, s. 114.

⁹ Gökçe, Birsen; A.g.e., s. 194.

¹⁰ Dönmezer, Sulhi; *Sosyoloji*, 12. b, Beta Yay., İstanbul, 1999, s. 162.

¹¹ Tolan, Barlas; *Toplum Bilimlerine Giriş*, 3. b., Adım Yay., Ankara, 1991, s. 75.

¹² Akyüz, Hüseyin; *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerinde Bir Araştırma*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1991, s. 159.

Sosyal yapı açısından toplumun değerlendirilmesi, Auguste Comte'un sosyal statik (düzen) ve sosyal dinamik (ilerleme) ayırımında görüldüğü gibi, mevcut yapı özelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır.¹³ Böyle bir yaklaşımın gayesi, belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda varlığını sürdüren bir toplumun veya bir sosyal grubun sadece o zaman ve mekân durumu itibari ile ele alınmasıdır.

Sosyal yapı kavramı ilk defa Spencer tarafından biyolojik benzetmelerle kullanılmış bir kavram olup, sosyal yapı ve gelişimini organik yapı ve evrimi ile açıklamaya çalışmıştır.¹⁴ Brown, sosyal yapıyı kişiler arası tüm ilişkiler olarak tanımlamıştır. Bu tanım bireyler arasındaki ilişkilerin farklılıklarını dikkate almadan genel ilişkileri analiz eden bir tanımdır. Brown'a göre, sosyal yapı somut bir gerçektir. Belirli bir dönemde sosyal yapının izlenmesi, o dönemdeki kişiler arasında var olan ilişkilerin incelenmesi anlamına gelmektedir. Biyolojik organizma kendini meydana getiren parçaların toplamı olmayıp bu parçalar arasındaki bağıntılarla birlikte yaşayan bir bütündür. Biyolojik yapı benzetmesine göre sosyal yapı da, yapı içinde yer alan bireyler ve bireyler arasında olan ve kişileri birbirine bağlayan ilişkilerle yaşayıp gelişen bir bütündür.¹⁵ Sosyal yapıyı biyolojik organizmaya benzetme yoluyla açıklamaya çalışan bu yaklaşım işlevselcilik için de bir zemin hazırlamıştır.

Radcliffe-Brown'a göre sosyal yapı "kişi kişiye olan sosyal ilişkilerin tümü sosyal yapının bir kısmıdır. Sosyal yapı incelenirken, bakmamız gereken somut gerçeklik, belirli bir anda, belirli insanları bir araya getiren fiili mevcut ilişkiler"dir.¹⁶ Bir sosyal yapı çalışmasındaki somut gerçek, belirli bir zaman kesiti içinde belirli insanları birbirine bağlayan mevcut ilişkiler grubudur.¹⁷ Ancak böyle bir çalışmanın temel amacı yapısal biçimi yani belirli bireylerin arasındaki ilişkilerin kendine özgü farklılıklarını göz önüne almaksızın genel ilişkileri analiz etmektir.

Levi-Strauss, "yapı kavramı, bütün kullanım biçimlerine ortak unsurların soyutlanması ve kıyaslanması üzerine kurulmuş tümevarımsal bir tanımla ortaya

¹³ Aron, Raymon; *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev., Korkmaz Alemdar), 2.b., Bilgi Yay., Ankara, 1989, s. 77.

¹⁴ Bock, Kenneth; "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990, s. 77.

¹⁵ İçli, Günşen; A.g.e., s. 66.

¹⁶ Bottomore, Tom T.; *Toplumbilim: Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*, (Çev., Ünsal Oskay), 6. b., Der Yay., İstanbul, 2000, s. 112.

¹⁷ Eserpek, Altan; *Sosyoloji*, A.Ü.D.T.C.F. Yay., D.T.C.F. Basımevi, Ankara, 1981, s. 213-214.

konulamaz”¹⁸ diyor. Ya bu terimin anlamı yoktur ya da bu anlamın kendisinin bile bir yapısı vardır. Ve önce kavramın bu yapısı anlaşılmalıdır.

Levi-Strauss’a göre, sosyal yapıyı niteleyen özellikleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. Bunlar: ¹⁹

- 1) Yapı bir sistem özelliği gösterir. Bu nedenle herhangi bir ögesindeki değişiklik, geriye kalan bütün ögelerinde de değişikliklere yol açar,
- 2) Ögelerinden birisinde bir değişiklik olduğu zaman, modelin nasıl bir tepki göstereceğini önceden kestirmemize olanak tanır,
- 3) Her model, her biri aynı diziden bir modelde karşılık bulan bir dönüşüm kümesine bağlıdır, böylece bu dönüşümlerin bütünü de bir model kümesi oluşturur.
- 4) Model, gözlemlenmiş olguları anlaşılabilir bir şekilde kurulmalıdır.

Nadel, “Somut nüfus ve onun davranışında, aktörler arasında, onların birbirlerine karşı rol oynamak yeteneğinden gelen ilişkilerin modelini ya da ağını ve dizgesini soyutlayarak bir toplumun yapısına varabiliriz.” ²⁰ Ona göre ilişkiler ve roller toplumu meydana getiren insanları düzenler ve tertipler. Bu yaklaşıma göre, rol kavramı nasıl kurum kavramının tanımında önemli bir yer tutuyorsa, kurum kavramı da sosyal yapı kavramının belirlenmesinde temel sözcük olmaktadır.

Benzer biçimde Gerth ve Mills’de rol kavramı “...kurum tanımlamamızda temel kavramdır ve nasıl rol kurum kavramımızı oluşturmakta birim oluyorsa, sosyal yapı kavramımızı oluşturmakta da kurumu birim almaktayız”²¹ şeklinde ifade edilmektedir. Böylece, kurum kavramının anahtar biriminin rol olduğu ve kurumun da sosyal yapı kavramındaki temel birim niteliği taşıdığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, bir sosyal yapı analizi yapabilmek için sosyal rollerin başlangıç noktası olarak alınması gerekmektedir.

Parsons’a göre sosyal yapı, aktörlerin sosyal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemi olup, davranışı yönlendiren roller, normlar ve değerlerin toplamıdır. Başka bir ifade ile

¹⁸ Levi-Strauss, Claude; *Antropologie Structurale*, Paris, Plon, 1964, s. 305; Zik.: Bozkurt, Ömer; *Ayrımsal Sosyolojide Toplumsal Yapı Kavramının Eleştirisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 22-23.

¹⁹ Bottomore, Tom- Nisbet, Robert; “Yapısalcılık”, (Çev., Binnaz Toprak), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990, s. 596.

²⁰ Nadel, Siegfried F. ; *The Theory of Social Structure*, London Cohen and West Ltd., 4. b., 1969, s. 12; Zik.: Bozkurt, Ömer; A.g.e., s. 20.

²¹ Bottomore, Tom T.; A.g.e., s. 113.

sosyal yapı normatif kültürün örgütlenmiş ve istikrarlı yapısına işaret etmektedir.²² Bu yaklaşıma göre, bir sosyal sistemde ilişkiler, sosyal olgular ve sosyal kurumlarla düzenlendiği zaman ortaya sosyal yapı çıkmaktadır.

Merton ise kavrama, kültürel yapı ve sosyal yapı ayrımı getirmiştir. Kültürel yapı belli bir toplum ya da grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten, örgütlenmiş normatif değerlerdir. Sosyal yapı ise, toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde bulundukları örgütlenmiş bir dizi sosyal ilişkilerdir.²³ Bu yaklaşım aynı zamanda yapı kavramının insanların davranışlarının nedenini anlamaya yönelik bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır.

Duverger, sosyal yapıyı “... tıpkı bir beden yapısında olduğu gibi bir topluluğun (küresel toplum ya da grup) parçalarının kendi aralarındaki düzenleniş tarzı” olarak tanımlamaktadır.²⁴

Bilgiseven sosyal yapıdan “... Toplumun (hem büyük bir grup olarak hem de tâli grupları bakımından) karakteristik özelliklerini, grupların birbirleriyle ve bireylerin grup içinde ve dışında birbirleriyle ve gruplarla olan ilişkilerini ve bu ilişkileri nizamlayan organizasyon tipleri ve bununla ilgili olarak ortaya çıkan grup hayatının fiziki çevre şartları ile de karşılıklı etki ilişkilerini gösteren şekillenmelerini” anlar.²⁵ Gökçe de sosyal yapıyı tanımlarken insanların birbirleriyle ve doğa ile kurdukları ilişkilerin düzenine işaret eder.²⁶

Kıray, sosyal yapıyı, yapıyı oluşturan sosyal kurumlarla bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan sosyal değerlerin karşılıklı etkiledikleri bir bütün olarak tanımlamaktadır. Her toplum, her zaman aşamasında o toplumu kavramak için, kendi yapısının el verdiği kendi kavramlarını, kendi bilgisini ve bunu elde edebilmek için kendi kaynaklarını oluşturur.²⁷ Onun yaklaşımına göre, sosyal yapı, her an ve her düzeyde fonksiyonel bir bütünlüğe sahiptir. Bu bütünlük, insan ilişkilerinden ve bu ilişkilerin doğurduğu değerlerin karşılıklı etkileşimlerinden meydana gelir. Bu bütün, her zaman aynı olmayan bir hızda ve tempoda değişir. Değişmenin olması sosyal yapının bu bütünlüğünü bozmaz. Nihayet, aynı hız ve zamanda değişmeyen öğelerden

²² Kızılçelik, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 1*, Mimoza Yay., Konya, 1992, s. 279.

²³ Gökçe, Birsan; A.g.e., s. 4.

²⁴ Duverger, Maurice; *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev., Şirin Tekeli), Varlık Yay., İstanbul, 1975, s. 184.

²⁵ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; *Genel Sosyoloji*, 5. b., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 99.

²⁶ Gökçe, Birsan; A.g.e., s. 9.

²⁷ Kıray, Mübeccel Belik; *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay., Ankara, 1999, s. 63.

meydana gelen sosyal yapı, fonksiyonel bütünlüğünü koruyabilmek için tampon kurum ve ilişkileri yaratır.²⁸ Böylelikle, değişme aşamalarında toplum dengeli kalır.

Sosyal yapı çeşitli sınırlamaların sistematik şeklidir. Bu sistemli şekil içinde normal dışı sapmalar fark edilebilir ve farklı tamamlayıcı unsurlar korunur ve muhafaza edilir. Yapıyı oluşturan unsurlar arasında sınırlar vardır. Ancak, bu sınırlar fonksiyonel olarak bütünü tamamlayıcı parçaların ayrı ayrı özelliklerini göstermekten öte bir değer taşımaz. Sınırlar içinde kalan parçaların ayrı ayrı önemleri vardır. Bunların varlıklarının anlaşılabilirliği onları bütünden bağımsız düşünmemizi engeller. Unsurlar ve bütün bir mozaik manzarası gösterir.²⁹ Sosyal yapıyı oluşturan her unsur yerine getirdikleri fonksiyon ve varlıkları itibariyle yapıyı tamamlayıcı bir nitelik taşır. Unsurlardan bağımsız bir yapı düşünülemez.

Bir sosyal yapıya şeklini veren değişkenleri ve özelliklerini dört grupta toplamak mümkündür:³⁰

- 1) Ekolojik bir komünite, mekânda belirli bir yeri ve biçimi olan yerleşme şekli,
- 2) Nüfusun kompozisyonu,
- 3) Belirli bir sosyal teşkilatlanma
- 4) Bütün bunlara bağlı olarak bir sosyal değerler sistemi,

Bütün bu tanımların ortak yanları birleştirildiğinde “Sosyal yapı, en küçük sosyal grup (en az iki kişi arasında cereyan eden sosyal münasebetlerin kalıplaşmış bütünü; en küçük model) ve en büyük sosyal grup (toplum) düzeyinde bir sosyal grubun teşkilatlanma tarzı, bu teşkilatlanma tarzından doğan ilişkiler sisteminin kalıplaşmış (tipleşmiş ve modelleşmiş) bütünü”³¹ olarak ifade edilebilir. Bu yapının bir dış görünüşü, bir de içyapısı (muhtevası) vardır, buna da sosyal yapı adı verilir. Bu nedenle, ancak, dış yapı ile içyapının birlikte oluşturduğu model sosyal yapı olarak ifade edilebilir.

²⁸ Kıray, Mübeccel Belik; *Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s. 87-100.

²⁹ Erkal, Mustafa E. ; *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Genişletilmiş 7. b., Der Yay., İstanbul, 1996, s. 181.

³⁰ Kıray, Mübeccel Belik; *Toplumbilim Yazıları*, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., Ankara, 1982, s. 16-17.

³¹ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, 4.b., Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 245.

1.2. Sosyal Yapı Kuramları

Sosyal yapının önemi nedeniyle kendisini açıklayan pek çok teorik çerçeve geliştirilmiştir. Her teori belirli bir bakış tarzını yansıtmaktadır ve yapının farklı yönlerine dikkatleri çekmektedir. Tek başlarına bütün modeller sınırlıdır ve aydınlatmaya yetmemektedir. Sosyal yapı kuramlarının farklı özellikleri vardır. Aşağıda ele alınan kuramlar yapı kavramının tanımı içinde birer perspektiftir.

1.2.1. Yapısal-İşlevselci Kuram

Kendilerini Yapısal-İşlevselci olarak tanıtan Spencer-Durkheim çizgisinde gelişen İngiliz Sosyal Antropoloji Okulu tarihçi yaklaşımların hemen her türüsüne karşı çıkmış; doğa bilimlerinin yöntemini kendisine örnek almıştır. Tarihi evrimciliğin her türüsüne karşı çıkan Yapısal-İşlevselciler, tarih yöntemini gereksiz, yetersiz ve son derece yanıltıcı bir yeniden kurma olarak nitelemişler; tarih yöntemiyle geliştirilen kuramların kaba ve yanlış tahminlerden öteye gitmeyen denemeler olduğunu iddia etmişlerdir.³² Bu yolla sosyal yasaların bulunacağı savunulmuştur.

Sosyal ilişkiler bütünü olan yapı ve yapı içindeki gereksinimlerin karşılanması için yapılan aktiviteler şeklinde ifade edilen işlev kuramın temel kavramlarını oluşturur. İşlevler yapılardan önce ortaya çıkar ve yapıların ortaya çıkmasına neden olurlar. Parçaların düzenli bir bağımlılığı ise sistemi oluşturur.³³ İşlevselci bakış açısının temel düşüncelerini, toplumu oluşturan insanlar karşılıklı olarak birbirine bağımlı, farklılaşmış birimlerden oluşan topluluklardır, kabulü oluşturur. İşte bu farklılaşmış birimleri bireyler, aileler, akrabalar, köyler, yaş-cinsiyet kategorileri ya da statü grupları gibi analitik yapılar meydana getirebilir. Böylece toplumlar veya kültürler en geniş sosyal bütün ya da sistemler olarak görülür. Somut veya analitik birimler ise parça ya da alt-sistemler şeklinde değerlendirilir.³⁴ Buradan hareketle, parça veya alt-sistemlerin oluşturduğu istikrarlı bir bütün veya sistemin varlığı kabul edilir.

Sistemin oluşturan unsurların çalışmasıyla ilgili olarak aşağıda sıralanan görüşlerden hareket edilir:³⁵

- 1) Bir sistemin unsurları işlevi bakımından karşılıklı ilişki içindedir.

³² Güvenç, Bozkurt; *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1976, s. 77.

³³ Kızılcılık, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 2*, Kuzucular Yay., Konya, 1992, s. 70-71.

³⁴ Moore, Wilbert E.; "İşlevselcilik", (Çev., Şirin Tekeli), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990, s. 338.

³⁵ Abrahamson, Mark; *İşlevselcilik*, (Çev., Nilgün Çelebi), Sebat Yay., Konya, 1990, s. 3-4.

- 2) Bir sistemi oluşturan unsurlar sistemin işleyişine genellikle olumlu bir etki yaparlar.
- 3) Bir organizmanın alt-sistemi olarak görev yapan pek çok sistem diğer sistemler üzerinde etkili olurlar.

Spencer, geliştirmiş olduğu kuramında, toplumun, evrimi sırasında doğrusal bir şekilde geliştiğini ileri sürmüş, homojen bütünlüğün parçaları arasında farklılaşmanın kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Farklı parçalar arasındaki üstünlük mücadelesi farklılaşmış parçaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. O, değişmeyi basitten karmaşıklığa doğru evrilme şeklinde ele almış ve toplumlardaki yapı ve işlev farklılaşmalarına ağırlık vererek, değişimin kaynağını açıklamış ve Yapısal-İşlevselci Kuramın ilk temellerini atmıştır.³⁶ Bu sosyal bilimcinin kullandığı kavramlar ve ileri sürdüğü görüşler, Yapısal-İşlevselci Kuramın geliştirilmesinde çok etkili olmuştur.

Parsons'a göre, sosyal farklılaşma ile karmaşıklaşan sosyal yapı değişmeye uğramaktadır. Farklılaşma bütünleşme problemlerine yol açar. Çünkü sistem karmaşıklaşır ve koordine edilerek bütünleştirilmesi gereken birim sayısı fazlalaşır. Parsons'un perspektifinde sistemi oluşturan parçalar arasında bir bütünleşmenin varlığı kabul görür ve onda meydana gelen bir değişimin karşılığı olarak sistemde beklenmeyen reperküsyonlara yol açacağı beklenir.³⁷ Bunun için, yeni sistemin bütünleşmesi ve meşrulaştırılması yolunda yeni değerlere ihtiyaç vardır. Bir sosyal sistemde işlevlerin farklılaşması ile sosyal sistem, tâli sistemlerin yardımı ile başka bir biçim ve düzeyde yeni bir bütünleşmeye yönelir.

Her yapı, belirli bir işleve bağımlı olarak gelişir. İşlev yapıdan önce oluşur ve kendisini belirginleştirecek ve kalıplaştıracak bir yapının doğmasına yol açar. Bu durumda yapısal farklılaşma, ancak işlevlerdeki farklılaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.³⁸ Başka bir deyişle, aynı yapı tarafından yerine getirilen işlevler zamanla çoğalacak ve uzmanlaşmaya koşut olarak farklılaşacak, böylece yeni yapılar doğuracaktır.

Farklılaşma ile ortaya çıkan değişim, yeni yapı özelliklerine ihtiyaç gösterir. Uyumun sağlanabilmesi için yeni yapılar gereklidir. Yeni yapılar, yeni işlevler yerine

³⁶ Abrahamson, Mark; Aynı eser, s. 21-22.

³⁷ Abrahamson, Mark; Aynı eser, s. 36.

³⁸ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 53.

getirirler ve sistemi çalıştırırlar.³⁹ Üç çeşit sistemden bahsedilebilir. Bunlar, bireysel sistem, sosyal sistem ve kültürel sistemdir.

Yapısal-İşlevci Modeller üzerinde duran Metron da, Parsons gibi fonksiyonel modeli ele alıp işlemektedir⁴⁰. Merton, temel yapı olarak düşünülenler içinde değerlendirmektedir. Fonksiyonel ilişki intibak ve uyum sağlayıcı bir niteliğe sahip olmalıdır. Bunlar olmadığı sürece fonksiyonsuzluk veya bozuk fonksiyonluluk görülebilir.⁴¹ Fonksiyonel olan, sisteme intibak ve uyumu sağlayıcı etkiye bulunmaktadır.

Coser ve Rosenberg, Yapısal-İşlevselcilerin sosyolojik kavramları tanımlamada birbirlerinden farklılık gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Böyle olmakla beraber, standart sosyoloji kullanımına dayalı iki anahtar kavramın tanımını üretmek olanaklıdır. Yapı, görece durağan ve kalıplaşmış sosyal birimler dizisi veya görece kalıcı kalıplar sistemini anlatır. Yapı, her biri belli kalıplara göre (statü rollerini düzenleyen normlar aracılığıyla) birbirleri ile bağlantılı parçalardan oluşur.⁴² İşlevi bütünü oluşturan parçaların uyum veya ayarlanması için gerekli sosyal etkinliklerin sonuçları şeklinde tanımlanır. Böylece, işlev yapı içinde dinamik süreci anlatır.

İşlevselci yazarlar ve bunları eleştirenler “işlev” kavramı üzerine “yapı” kavramı üzerine olduğundan çok daha fazla kafa yordular, bunun sonucunda da ortaya çıkan eğilim, yapı teriminin bir tür devralınmış kavram olarak kullanılması oldu.⁴³ Ancak yine de “yapının” genel olarak işlevselciler ve aslında toplum çözümlemecilerin ezici çoğunluğu tarafından nasıl anlaşıldığına ilişkin bir kuşku yoktur.

Toplumsal bir bütün olma özelliği, bu sosyal bilimcileri bütünün yapısını oluşturan öğelerin bütün (sistem) açısından anlamını, bütüne karşı ilişkisini aramaya yöneltmiştir.⁴⁴ Söz konusu sonuçlar, sistemin bir bütün olarak varlığını sürdürmesine yardımcı nitelikte iseler işlevsel; sistemin sürekliliği açısından olumsuz sonuçlar niteliğini gösterirlerse işlev bozucu sayılmışlardır.

³⁹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 246.

⁴⁰ Kızılcılık, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 1*, s. 304.

⁴¹ Merton, Robert K.; *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, 1964, s. 51; Zik.: Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 246.

⁴² Poloma, Margaret M.; *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev., Hayriye Erbaş), Gündoğan Yay., Ankara, 1983, s. 35.

⁴³ Giddens, Anthony; *Toplumsal Kuruluşu*, (Çev., Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 58-59.

⁴⁴ Tan, E. Mine; A.g.e., s. 63.

1.2.2. Sembolik Etkileşimcilik Kuramı

Sembolik Etkileşimcilik, bireyi önemseyen, benlik ile toplum arasında köprü kurmaya çalışan bir kuramdır. Sembolik Etkileşimcilik, sosyolojik teoride bireyin yıldızının yeniden yükselişidir.⁴⁵ Psikoloji geleneğinden gelen bir Amerikan sosyolojisi ekolü olan Sembolik etkileşimcilik⁴⁶, özellikle sosyal eylem ve bireylerin bu eylemlere yükledikleri anlamlar üzerinde duran bir kuramdır. Sembolik Etkileşimcilik terimi, etkileşim teorisinin önemli isimlerinden biri ve bu teorinin temellerini hazırlamış olan Mead'in öğrencisi olan Herbert Blumer'e aittir.⁴⁷ Mead ve Blumer' in yanı sıra birçok Sembolik Etkileşimcinin Chicago Üniversitesine mensup olması nedeniyle, söz konusu teori Chicago Okulu ya da Chicago Geleneği olarak da anılmaktadır.

Sosyolojide Sembolik Etkileşimcilik Kuramı, toplumda yer alan bireylerin birbirlerini etkilemelerini, karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkilerin nasıl gerçekleştiğini ele alır. Bu kuram Weber'den esinlenerek ortaya atılmıştır. Bilindiği gibi Weber toplumun anlaşılabilmesi için onu oluşturan bireylerden başlanılarak ele alınması gerektiğini savunur. Etkileşimcilik yaklaşımı çatışma ve fonksiyonalist yaklaşımdan farklı olarak bireylerin günlük sosyal etkileşimleri üzerinde durur.⁴⁸ Diğer yaklaşımların konusu devlet, ekonomi, sosyal sınıfların oluşumu gibi makro konular ve yapılarıdır.

Etkileşimcilik modelinde bireylerin kullandıkları dil etkileşim için büyük önem taşır. Mead, kullanılan dilin bireyin bilinçlenmesine ve kendini anlamasına büyük katkılar sağladığını vurgular. Konuyla ilgili bir diğer kavram da semboldür. Sembol birey için anlamı olan ve ona bir şey ifade eden herhangi bir şeydir. Sembolik Etkileşim ise bireyler arasında sembollerle yapılan etkileşim demektir. Bu etkileşim çoğunlukla yüz yüze olmakla beraber başka biçimlerde de olabilir. Burada önemli olan bireylerin dünya ile doğrudan ilişki kurmadıklarıdır. Birey çevresinde yer alan her şeye bir anlam vermekte ve ona göre davranmaktadır.⁴⁹ Böylece kendileri için anlamlı olan bir sosyal düzen yaratmaktadırlar. İnsanlar Sembolik olduğu kadar fiziksel bir dünyada yaşamakta ve sosyal hayatımız büyük bir çoğunlukla bu Sembolik ve fiziksel dünyayı tanımaya çalışmakla veya öğrenmekle geçmektedir.

⁴⁵ Kızılçelik, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara, 2002, s. 135.

⁴⁶ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 221.

⁴⁷ Fisher, Berenice M.- Strauss, Anselm L.; "Etkileşimcilik", (Çev., Kurtuluş Dinçer), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990, s. 471.

⁴⁸ Özkalp, Enver; *Sosyolojiye Giriş*, Yenilenmiş 13. b., Ekin Kitapevi, Bursa, 2005, s. 78.

⁴⁹ Özkalp, Enver; Aynı eser, s. 79-80.

Sosyal bilimler sosyal psikologların insan tabiatı hakkındaki görüşlerinin ne kadar farklı olduğunu açıklamak için Blumer tarafından Sembolik etkileşimcilik terimini kullanmıştır. Bu terimle, sosyal psikolojinin, daha çok, bireyin sosyal gelişmesi ile ilgilendiğini ve esas konusunun, bireyin bir topluluğun hayatına katılarak sosyal yönden nasıl geliştiğini incelemek olduğunu ifade etmiştir. Blumer, Sembolik etkileşimin temel taşını şöyle belirler; “bir topluluktaki insanların sahip oldukları ortak simgeler ve anlayışlar takımı.”⁵⁰ Sembolik Etkileşimciler, çocuğun çevresindeki anahtar öğelerin, etrafındaki kişileri yönlendiren simge ve anlayışlar olduğunu kabul eder.

Blumer, toplumun Yapısal-İşlevselci ve Sembolik Etkileşimci görüş açıları arasında aşağıda verilen iki farkı gözlemiştir. “Birincisi, Sembolik etkileşimcilere göre, insan toplumunun organizasyonu, sosyal eylemin içinde gerçekleştiği, fakat bu eylemi belirlemeyen bir çerçevedir. İkincisi, bu organizasyon ve ondaki değişiklikler, etkin birimleri hesap dışı bırakan güçlerin değil, bu davranan birimlerin etkinliklerinin ürünüdürler.”⁵¹ Sosyolojinin yapı ile uğraşısı, yorumlayıcı eylem sürecinin ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Onun önerdiği Sembolik Etkileşimcilik, bir takım kök imajları ya da temel düşünceleri içermektedir. Bu kök imajlar şöyle özetlenebilir:⁵²

1) Toplum etkileşim halindeki insanlardan oluşur. Bunlar eylem aracılığıyla, karmaşık şekilde organizasyon ya da sosyal yapı olarak bilinen şeyi biçimlendirir.

2) Etkileşim, başka insanların etkinliklerine karşılık verilen tepkilerden oluşan etkinliklerden oluşur. Sembolik olmayan etkileşimler, tıpkı gırtlak temizlemek için öksürme gibi basit uyaran tepki sürecini içerir. Sembolik etkileşim, eylemin yorumlanmasını içerir.

3) Nesneler kendilerinde içsel anlam taşımazlar; burada anlam Sembolik etkileşimin bir ürünüdür. Nesneler üç geniş kategoriye ayrılabilir:

- (a) sıra, ova, araba gibi fiziksel nesneler,
- (b) anne, öğretmen, bakan, arkadaş gibi sosyal nesneler,
- (c) değerler, haklar ve kanunlar gibi soyut nesneler,

⁵⁰ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev., Leyla Elburuz-Mehmet Rami Ayas), Punto Yay., İzmir, 2004, s. 225.

⁵¹ Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 228.

⁵² Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 229.

Sembolik etkileşimi esas alan görüşe göre, birey-grup ikiliği yersizdir. Esas olan bireyin veya grubun varlığı değil, grubu oluşturan bireyler arasındaki etkileşimdir.⁵³ Bireysiz grup, grupsuz birey söz konusu olamaz.

Sembolik Etkileşimcilik, temelde bireye vurgu yapar. Belirli bir nesnel durumun bireylerde değişik öznel yorumlara yol açtığına ve bu durumun sosyal hayatta yaygın bir biçimde görüldüğüne dikkati çeken Sembolik Etkileşimciler, bu gerçeği irdelemeyen yaklaşımların sosyal realitenin uzağına düşmeye mahkûm olduğunu iddia ederler. Sembolik Etkileşimciler, sosyolojinin yapı ve kurum gibi temel kavramlarına da sıcak bakmazlar. Onlara göre insan, mademki sürekli bir oluş halindedir; sosyal düzenin de tamamlanmış bir olgu olarak düşünülmesi mümkün değildir, yani yapıdan söz edilemez.⁵⁴ Yapı kavramı yerine, farklı katılımcıların farklı eylemlerde bulunmalarının sosyal organizasyonu olarak tanımladıkları eylem kavramını tercih eden Sembolik etkileşimciler, örneğin aile kurumu yerine aile birlikteliği demeyi uygun görürler.⁵⁵ Çünkü kurum kavramının içeriğinde bir durağanlık vardır. Hâlbuki aile sürekli oluş halindedir.

Sembolik Etkileşimciliğin temel aldıkları şunlardır:⁵⁶

- 1) İnsanlar düşünme kapasitesiyle doğarlar ki bu hayvanlarda yoktur.
- 2) Düşünme kapasitesi, sosyal etkileşim tarafından biçimlendirilir.
- 3) Sosyal etkileşimde insanlar kendilerinin düşünme konusunda çok özel bir kapasiteye sahip olduklarını anlayıp kullanmalarına yol açan anlam ve sembollerini öğrenirler. Anlam ve semboller ise, bizi hayvanlardan ayıran özelliklerdir.
- 4) Anlam ve semboller, insanların eylem ve etkileşimlerini sürdürmelerine olanaklı kılarlar.
- 5) İnsanlar, içinde bulundukları durumları yorumlamalarına göre eylem ve etkileşimlerinde kullandıkları anlam ve sembollerini düzeltmeye veya değiştirmeye muktedirler.
- 6) İnsanların birbirleriyle etkileşimde bulunma kabiliyetleri, onların eylemlerinin muhtemel sonuçlarını düşünmelerini, inceleyebilmelerini, avantaj ve

⁵³ Gündüz, Ferhan-Mutluer; **Toplumsal Sapma Fonksiyonalist Ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşım**, Zirve Yay., Ankara, 2000, s. 76.

⁵⁴ Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 223.

⁵⁵ Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 227.

⁵⁶ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 86-87.

dezavantajlarını değerlendirmelerini ve daha sonra da bunlardan bir tanesini seçmelerini olanaklı kılar.

7) Eylem ve etkileşimlerin birbiri içine geçmiş örüntüleri, grup ve toplumların oluşmasına yol açar.

Sembolik Etkileşimciliğe yöneltlen temel eleştiriler şunlardır: İlk olarak, Sembolik Etkileşimcilerin zihin, benlik, bireysel benlik ve sosyal benlik gibi ana terimleri belirsiz ve muğlaktır. İkinci olarak, Sembolik Etkileşimciler, insan duygularının önemini sınırlandırır. Üçüncü olarak, Sembolik Etkileşimciler, makro yapıları ihmal ederler yani sosyal yapıları umursamazlar.⁵⁷ Bu kuramın en çok eleştirilen yönü kişiler arası etkileşimde rol oynayan sosyal kurumların ve sosyal süreçlerin etkilerini göz ardı etmesidir.⁵⁸ Bilindiği gibi aile, ekonomi, eğitim, din gibi sosyal kurumların da sosyal etkileşimde çok önemli etkileri vardır.

1.2.3. Alış-Veriş Kuramı

Alış-Veriş Kuramı, Adam Smith, David Ricardo, John S. Mill ve Bentham'ın yararcılık, Bronislaw Malinowski'nin alışveriş psikolojizmi, Marcel Mauss'un Alış-Veriş yapısalcılığı ve Levi-Strauss'un yapısalcılığına, Skinner'in psikolojik davranışçılık anlayışına dayalıdır.⁵⁹

Alış-Veriş Kuramına göre, davranışsal psikolojinin önermelerinin önemi, iktisat bilimine uygunluğundan ileri gelir. Richard Emerson, kendi Alış-Veriş Kuramında çoğunlukla geçerli olan şartlandırıcı sözcük dağarcığını kullanır. Ekonomi ile psikolojinin bir araya gelmesi, Alış-Veriş Kuramının bu ilkelerin sosyal hayatın her alanında uygulanabilir olduğu savını güçlendirir.⁶⁰ Bu Kuram, bireysel etkileşim, bireysel davranış üstüne yoğunlaşır; geniş-ölçekli yapı ve kurumlarla ilgilenmez. Kuramın temel terimleri, aktivite, etkileşim, duygu, ödül, ceza, statü, güç ve iktidardır.

Alış-Veriş Kuramının olgunlaşmamış ilk biçimleri işlevselci antropologların ve sosyologların yazılarında bulunabilir olmakla beraber, sosyolojik Alış-Veriş, Kuramının tam-boyutlu gelişmesi, Peter Blau'nun yaptığı değişiklikler ve George C. Homans ile başarılmıştır.⁶¹ Homans, insanların içsel bir süreci olan düşünme ve

⁵⁷ Kızılcılık, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, s. 137-139.

⁵⁸ Özkalp, Enver; A.g.e., s. 80.

⁵⁹ Kızılcılık, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, s. 146.

⁶⁰ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 355-356.

⁶¹ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 54.

duygularını dışta tutarak bireylerin görünen davranışlarına yönelir. Homans'ın Kuramı, bireysel davranışın açıklanmasına yönelik aşırı vurgulardan dolayı psikolojik bir indirgemeciliğe kayar. Blau ise buna karşıdır.⁶² Homans, mikro yapılar üzerinde dururken, Blau makro yapılar üzerinde durur. Mikro yapılar etkileşimde bulunan bireylerden oluşan yapılar iken makro yapılar birbiriyle karşılıklı ilişki içindeki sosyal gruptan oluşur. Temel olarak Blau, Homans'ın Kuramını benimser, fakat ikisi arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Blau, bireyler arası etkileşimlerden çok daha büyük sosyal üniteler olan örgütler, topluluklar ve toplumlar üzerinde durmuştur. Blau, Homans'ın görüşlerini kültürel ve sosyal düzeylerdeki alış-verişle bütünleştirmek ister.⁶³ En genel anlamda Blau, Homans'dan farklı olarak sosyal olguculuk ve sosyal davranışçılığın kombinasyonunu içeren sosyal Alış-Veriş Kuramını geliştirir.

Blau sosyal alış-verişe götürecek davranışlarda bulunması gereken iki durumu belirler:⁶⁴

1) Yalnızca diğer insanlarla etkileşim yoluyla gerçekleştirilecek amaçlara doğru yönlendirilmeli,

2) Bu amaçların gerçekleştirilmesini daha ileriye götürecek araçları uyarmaya yönelmeli sosyal alış-veriş ilkelerince idare edilen insan davranışı, sosyal yapı ve sosyal kurumların oluşumunun önemini vurgulamalı.

Sosyal Alış-Veriş Kuramları, ekonomik alış-veriş de bir temel ilkeye dayanır. İnsanlar, mallar ve hizmetler sağlarlar ve bunların karşılığı olarak da istedikleri malları ve hizmetleri elde etmek isterler. Alış-Veriş Kuramcıları, sosyal etkileşimin ekonomik alışverişe benzerliği basit varsayımını paylaşırlar. Fakat, sosyal alış - verişin her zaman dolar ve sentler ile ölçülemeyeceğini, sosyal alış-verişte hem maddi hem de maddi olmayanların değiştirildiğini kabul ederler.⁶⁵ Karşılıklılık modeli, veren ve karşılık olarak almayı bekleyen insanlar ile birlikte var olur.

Sosyal Alış-Veriş Kuramının temel ilkeleri şunlardır.⁶⁶

1) İnsanlar yaşamlarında akılcı davranırlar.

2) İnsanlar her türlü ilişkilerinde yalnızca kendi çıkarlarını düşünürler.

⁶² Özkalp, Enver; A.g.e., s. 81-82.

⁶³ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 423-425.

⁶⁴ Blau, Peter M.; "Parameters of Social Structure", (Ed., Peter M. Blau), Approaches to the Study of Social Structure, The Free Press, New York, 1964, s. 213; Zik.: Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 79.

⁶⁵ Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 54.

⁶⁶ Kızılcıkelik, Sezgin; Sefaletin Sosyolojisi, s. 147.

3) İnsanlar arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

4) Bu etkileşim sürecinde alış-veriş esastır.

5) İnsanlar arasındaki ilişkiler, verme ve geri alma denkleştirmesine dayanır.

İnsanlar diğer insanlara bir şeyler verirken, karşılığında bir şeyler beklerler. Yaşamın kendisi karşılıklılık üzerine kurulmuştur.

6) Alış-veriş sürecinde ödül elde etme önemlidir.

7) Ödüller, yalnızca sosyal etkileşimle elde edilir. Bunun için de insanlar ilişkilerini sürekli olarak yenilerler.

8) Alış-veriş, insanlar arasında statü ve güç farklılaşmasına neden olur.

9) Alış-veriş, sosyal ittifakı güçlendirir ve toplumun bütünleşmesini sağlar.

Alış-Veriş Kuramı, güç ile mal ve hizmetler arasında bir bağlantı görür ve bir hizmetin değeri ile onu sağlayanın isteyebileceği fiyat arasında ilişki kurar. İşlevselcilik, halkın ve grupların piyasayı bozabilecekleri gerçeğine dikkat etmemektedir.⁶⁷ Buna karşılık, Alış-Veriş Kuramının zorlayıcı güç ile ilgili görüşleri bu bozulmaların önemini dikkate alır.

Alış-veriş sadece ekonomik ilişkilerle sınırlı değildir. Komşular birbirlerine yardım alış-verişinde bulunurken, tartışmacılar fikir, arkadaşlar sosyal destek, meslektaşlar tavsiye, sevgililer sevgi alış-verişinde bulunurlar. Sosyal alış-veriş sadece bireyler arasında değil, gruplar ve organizasyonlar arasında da gerçekleşmektedir. Alış-veriş süreci, insanların sosyal ilişkilerinde ödül elde etme arayışında oldukları varsayımından hareket etmektedir. Bir kişi diğerleriyle sosyal ilişkiye girdiğinde, onlarla olan ilişkisinin kendisi için yararlı olduğunu düşünür ve bu ilişkinin beklenen ödülleri görebilmek için de ilişkisini sürdürür.⁶⁸ Diğerleri için de aynı durum söz konusudur; ilişkiye girerler, çünkü beklentileri vardır.

Alış-Veriş Kuramı, özet bir biçimde Durkheim'ın 'iki katlı insan' (homo duplex) sorununu çözmeye yönelik bir çaba olarak anlaşılabilir. Bu iki katlı insanın "her şeyi kendine ilişkin olarak ve kendi görüş açısından ifade eden" kısmından başlayarak, böyle bir canlının nasıl, zamanla kendisi gibi diğer canlılarla olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin zorlayıcı gerçekleri yoluyla diğer kata, "dünyayı sonsuzluk görüntüsü altında tanıyan, davranışlarıyla kendi amaçlarını aşan amaçları gerçekleştirmeye

⁶⁷ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 374.

⁶⁸ Akan, Vildan; "Birey ve Toplum", *Sosyolojiye Giriş*, (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 90-91.

çalışan” insanın katına geçtiğini göstermeye çalışarak yapılabilir. Bu kuramın çizdiği yolda ‘iki katlı insanın’ ikinci yönünün (bireyin daha önceki deneyimlerine bağlı olarak) öteki yönü az çok denetleyen sosyal yönün, ortaya çıktığı noktadır.⁶⁹ Bundan sonra, kuramın yolu, alış-verişte bulunan tarafların, alış-verişin kapsamına giren şeylerin ve alış-verişin düzenlendiği Sembolik ortam ve kurumsal biçimlerin uygunluğunu tanımlayan kuralların evrimine doğru yönelir.

1.2.4. Dramaturjik (Oyun) Kuramı

Dramaturjik Kuram, bireyi merkeze koyan bir kuramdır. Dünyayı her aktörün kendi rolünü oynadığı bir tiyatro sahnesi olarak görür. Bu teoriye göre toplumdaki aktörler arası etkileşimi tanımlamada ana faktörler, aktör, performans, ön bölge (düzenleme, dramatizasyon) ve arka bölgedir. Aktör, kabul gören bir benlik imajı sunabilmek için kendisine verilen rolleri sahnede oynar. Erving Goffman’a ait bir teoridir. Goffman, Cooley ve Mead’dan etkilenmiş, Blumer ile birlikte çalışmıştır. Goffman dramaturjik teorisinde Mead’ın benlik görüşünden hareket ederek, bireyi aktif, bilgili bir öge olarak ele almış ve teorisinin merkezine koymuştur.⁷⁰ Makro ölçekli problemleri kendisine konu edinmez.

Goffman, bir çalışmasında tanıdık bir sosyolojik kavram olan rolü alarak, kadın ve erkek oyuncuların sahne üzerindeki bu dramatik gösteriyi gerçek dünyada rollerini oynamakta olan alelade kadın ve erkeklerin günlük hayatlarına uygular. İnsan davranışını bir tiyatro sahnesinde çözümlemek suretiyle sahneye tekrar çıkarmıştır. Sosyal etkileşimde dramaturjik yaklaşımın önemini vurgulamış ve sosyal yaşamı bir tiyatroya benzetmiştir.⁷¹ Nasıl tiyatrodaki insanlar belirli roller alıp, oynuyorlarsa insanlar da toplum içinde üstlendikleri birçok rolü en iyi biçimde oynamak için gayret göstermektedir

Goffman, Homans’ın ki gibi, bireyi çözümleme birimi olarak alır. Homans’ın aksine, kendi sosyolojik modelini geliştirmek için başka bir bilimsel kuram kullanmaz. Goffman, insanların kendilerini diğer insanlara sunuşunun, sosyolojik çözümlemesi için tiyatronun dili ve betimlemesini kullanır. Bu kendilerinin etkinlikleri ve ürünün başarısı,

⁶⁹ Bredermeier, Harry, C.; “Alışveriş Kuramı”, (Çev., Ayşe Buğra), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990, s. 455-456.

⁷⁰ Kızılçelik, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, s. 138-139.

⁷¹ Özkalp, Enver; A.g.e., s. 78.

performansı yönlendiren kurallar ve ölçütler olduğu kadar, yapısal sahne donanımları, sabit yapı ya da geçişsel durumlar tarafından da belirlenir. Sahnenin yapısı ve oyun metni, onun dramaturji çalışmalarından tam anlamıyla uzak kalmasına karşın çözümlemenin odak noktasını, bireysel aktörün performansı oluşturur.⁷² Sosyal çevre tarafından tasarımılanan metne göre, yaşam dramındaki aktörleri kişiler oluşturur.

Dramaturjik Kuramın merkezi problemi, benliğin inşası ve gündelik yaşamda sunumudur. Bu yüzden Dramaturjik Kuram, benlik sosyolojisi olarak da bilinir. Goffman'a göre benlik⁷³, organik bir şey değildir. Benlik, seyirciler ve aktörler arasındaki dramatik etkileşimin bir ürünüdür. Benlik, sunulan sahneden doğan dramatik bir etkidir. Goffman benliğin sunuluş analizine sosyal etkileşim ya da yüz yüze etkileşim ile başlar.⁷⁴ Yüz yüze etkileşim, iki kişinin birbirleriyle hareketleri üzerindeki karşılıklı etkidir.

Goffman, bireylerin kendilerini ve etkinliklerini günlük hayatlarında nasıl gösterdiklerine bakmaktadır. Özellikle bireyin, başkalarının kendisi ile ilgili izlenimlerini yöneltme ve kontrol etme şekilleri olan izlenim yönetimi üzerinde odaklanmıştır. Buna eklenen iki dramaturjik kavram ön ve arka bölgelerdir. Ön bölge, bireylerin icraatının, bu icraatı gözlemleyenlerce durumun tanımlanması için genel ve sabit bir biçimde muntazaman işlev gören kısmıdır. Ön, eşya ve manzarayı tamamlayan diğer kalemler ve sahne destekleri gibi durumu ve kişisel ön cephe.⁷⁵ Görev ya da rütbe, giyim, cinsiyet, yaş, ırksal özellikler, büyüklük, duruş, konuşma modelleri, yüz ifadeleri ve vücut hareketlerini kapsar.

Goffman, sosyal yapı yerine, öncelikle birliktelik ya da yüz yüze etkileşim ile ilgilenir. Yüz yüze etkileşim, Goffman tarafından "iki kişinin mevcut fiziksel varlıkları sırasında birbirlerinin hareketleri üzerindeki karşılıklı etkileri"⁷⁶ olarak tanımlanır. Burada, genellikle bir dizi kişisel davranıştan oluşan bir durum söz konusudur.

Goffman, arkadaşlık ilişkileri ve evlilik bağlarında ilk izlenimlerin önemine işaret eder. Ona göre, bu sıkı bağlar, "bir ilk karşılaşma sırasında, gereğinden daha fazla

⁷² Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 218.

⁷³ Goffman, Erving; *The Presentation of Self in Everyday Life*, Double Day Anchor, Garden City, New York, s. 253; Zik.: Kızılçelik, Sezgin; *Sefaletin Sosyolojisi*, s. 139-140.

⁷⁴ Kızılçelik, Sezgin; Aynı eser, s. 140.

⁷⁵ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 269.

⁷⁶ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 202.

bir şeyin cereyan etmiş olduğuna işaret eder."⁷⁷ Burada simgesel etkileşimin çekirdeğinde olan, başkasının rolünü almanın değerini tekrarlamaktadır.

Bir sosyal durumdaki katılımcıların toplam etkinlikleri -ki bunlardan bir bölümü gözlemci, diğerleri katılımcıdır- performans olarak adlandırılır. Aktörler, bir rutini oynayan kişilerdir. Goffman, rutini "performans sırasında görülen ve belki diğer durumlarda da sergilenecek ya da oynanacak, önceden belirlenmiş eylem kalıbı" ⁷⁸ olarak tanımlar.

Goffman'ın son çalışmasında; etkileşim düzeninin en küçüğünden en büyüğüne kadar temel birimlerini ve tekrar eden yapı ve süreçlerini özetler: ⁷⁹

- 1) Kişiler, ister tek-çift, sıralar, olaylar ya da kuyruklar hâlinde,
- 2) Temaslar, ya fiziksel olarak aynı yerde bulunmak, telefon konuşması ya da mektuplaşarak,
- 3) Karşılaşmalar, ya da insanların bilinçli olarak paylaştıkları, bağışmalı girişimlerde bir arada bulunan katılımcılar,
- 4) Platform gösterileri, etkinliğin seyirci-dinleyici karşısında yapıldığı durumlar,
- 5) Kutlama ile ilgili sosyal gereklilikler, ya da bireylerin katılımcıların düzenli bir şekilde gelip ayrıldıkları ve ortak olarak takdir gören bir oluşumun şerefine bir araya gelmeleri.

Goffman, ortak uyumsuzluğun "yalnızca takım üyelerinin ortak hareket etmesini engellemekle kalmayıp, takımca desteklenen gerçeği de zora sokacağını"⁸⁰ iddia eder.

Goffman'ın çözümlemesi çoğu zaman önemli simgesel etkileşimci bakış açısı olan ben ile etkileşimi dışarıda bırakmaktadır. Yüz yüze şekillerin "öznel duygulardan çıktığını ve böylece duygudaşlığa belirli bir rol tanıdığını"⁸¹ söylemektir. Buna yarım ağızla da olsa yer vermektedir.

⁷⁷ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 278.

⁷⁸ Goffman, Erving; A.g.m., s. 16; Zik.: Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 202.

⁷⁹ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 276-277.

⁸⁰ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 205.

⁸¹ Goffman, Erving; "The Interaction Order", American Sociological Review 48, 1983, s. 7, Zik.: Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 278.

Takım elemanları, rutin sırasında güvenilir olmalı, bu nedenle de dikkatlice seçilmelidirler. Goffman'ın tanımladığı oyunculara sıkıntı vermeyi önlemede kullanılan üç nitelik ve uygulama kategorisi vardır:⁸²

1) Oyuncuların kendi gösterilerini kurtarmak için kullandıkları savunma ölçütleri.

2) İzleyicilerin ve dışarıdakilerin oyuncunun gösterisini kurtarmasına yardımcı olmak için kullandıkları koruyucu ölçütler.

3) Oyuncuların, karşılarında bulunan dinleyici ve dışarıdakilerin koruyucu ölçütler kullanmalarını olanaklı hale getirmek için almak zorunda oldukları ölçütler.

Goffman'ın dramaturjisi, kapalı bir sistemin ürünü gibi düşünülen etkileşimle uğraşır. O tam kurum diye adlandırdığı, şeyi kapalı sistemin ideal tipinin incelemesi için uygun bulur. Birbirine benzer durumlardaki insanların daha geniş toplumdan yeterli bir süre için kopararak, hep birlikte, biçimsel olarak yönetilen, kapalı bir yaşam sürdürmeleri olarak tanımlar. Goffman, "tam kurum"u beş kategoriye ayırır:⁸³

1) Yardıma muhtaç ve sakat insanları korumak için kurulmuş kuruluşlar; körler, yaşlılar, öksüzler, yoksullar için evler ve benzerleridir,

2) Hem yardıma muhtaç, hem de çevrelerindeki toplum için tehdit oluşturan kişiler için kurulmuş yerler,

3) "Tam kurum" toplumu kasıtlı tehlikelere karşı korumak için organize edilmişlerdir,

4) Mesleksel amaçlı ve o meslek dalında etkinlik göstermek amacıyla kurulan kuruluşlardır,

5) Dünyasal işlerden el çekerek, hatta sıklıkla dinsel eğitim hizmeti vermek için kurulan merkezler.

2. Sosyal Değişme

Sosyal değişme, sosyolojinin en önemli konularından birini oluşturur. Bunu Sorokin, canlı vücudundaki kan dolaşımının önemine atfederek izah eder.⁸⁴ Sosyolojinin "insan toplum hayatı yaşamak zorundadır" kanunundan sonra en önemli ikinci kanunu

⁸² Goffman, Erving; A.g.e., s. 212; Zik.: Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 205-206.

⁸³ Goffman, Erving; Asylums; Essay On The Social Situation Of Mental Patients And Other Inmates, Doubleday Anchor, Garden City, New York, s. xiii; Zik.: Poloma, Margaret M.; Aynı eser, s. 207-208.

⁸⁴ Zimmermann, Carel C.; Yeni Sosyoloji Dersleri, (Çev., Amiran Kurtkan), İstanbul, 1964, s. 21.

“sosyal değişme toplumların kaderidir.”⁸⁵ Bu nedenle sosyologlar değişmenin doğal, sürekli, kaçınılmaz ve gerekli olduğunu, değişme sürecinin farklı toplumlarda bile benzerlikler arz ettiğini kabul ederler. Sosyal değişimin hızı bir toplumdan diğerine değişse de her zaman statik durumda kalan ve herhangi bir değişmeye maruz kalmayan hiç bir toplum yoktur.⁸⁶

Değişme, her toplumunun esas niteliği olup, sosyal sistemlerde sürekli işleyen ve karşı konulamaz bir süreçtir. Bir başka anlatımla, hiçbir toplum durağan olmayıp, tarihsel süreç içinde sürekli nitelik değişmesine uğramaktadır.⁸⁷ Değişim süreci içinde eski sosyal dengeler bozulmakta, yeni koşullara uygun yeni denge ve uyumluluk durumları ortaya çıkarak, sosyal bütünlük sağlanmaktadır.

Her türlü hareketlilik zorunlu olarak bir referans noktasını gerektirir. Sosyolojik bir kavram olarak “sosyal değişme” nin referansı mevcut sosyal yapıdır. Bu husus son derece önemlidir. Çünkü sosyolojinin, değişimleri olması gerekenden yola çıkarak yorumlayan dinler, ideolojiler ve felsefi sistemlerden ayrıldığı var olandan, yani sosyal gerçekten hareketle toplumu açıklamaya çalıştığı için de, objektif bir bilim olma hususiyetini kazandığı noktayı işaretlemektedir.⁸⁸ Daha açık bir ifadeyle değişmeyi anlayabilmek öncelikle, var olanı olabildiğince objektif olarak ve tüm gerçekliğiyle belirlemeyi gerekli kılar.

Sosyal değişme, yazarlara göre, toplumun temel ilişki alanlarında ve toplumun yaşam kalıplarında meydana gelen değişiklikleri göstermektedir. Bu noktadan hareket ederek toplumdaki bütün ilişki alanlarını dikkate aldığımızda, sosyal değişmeyi; sosyal yapının temel alanlarında (ekonomi, siyaset, eğitim, aile, kültür ve inançlar); var olan ilişkilerde ortaya çıkan farklılıklar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.⁸⁹ Yapı içinde aynı anda iki çeşit değişme bulunur: Zaman içinde toplam yapının devinimi; yapı içinde birbiriyle ilişkili parçaların devinimi.⁹⁰ Değişimin bu iki görünümü birbiriyle öylesine kenetlenmiştir ki, bunlar birbirlerinden sadece kavramsal ve analitik olarak ayrılabilirler.

⁸⁵ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 390.

⁸⁶ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Köy Sosyoloji**, Geliştirilmiş 2. b., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 216.

⁸⁷ Güven, Hüseyin Sami; **Toplumbilim**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1999, s. 214.

⁸⁸ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 355.

⁸⁹ Özer, İsmet; “Toplumsal Gelişme/ Değişme ”, **Sosyolojiye Giriş**, (Ed., İhsan Sezal), 2. b., Martı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 565.

⁹⁰ Fichter, Joseph; **Sosyoloji Nedir?**, (Çev., Nilgün Çelebi), 7.b., Anı Yay., Ankara, 2004, s. 201.

Değişme, ister olumlu, isterse olumsuz istikamete yönelsin; sürekli bir hadisedir. Zaman zaman kesintiler gösterse de, bazen son derece hızlı bir gelişme kaydettiği olur. Değişme gizli veya açık bile olsa mevcuttur.

2.1. Tanımlar

İlkel olsun, gelişmiş olsun her toplumda sürekli bir dinamizm söz konusudur. Belki bu değişimler fark edilmez bile. Sosyal yapılar, sosyal davranış örnekleri, sosyal sistemler, sosyal kurallar sürekli olarak değişen öğelerdir. Herakleitos, (M.Ö. 540-480) Periphyseos (Tabiata Dair) adlı yapıtında hiçbir nesnenin, kendisinin aynı kalmadığını, sürekli bir değişim içine girdiğini ve farklı biçim ve varlıklara dönüştüğünü belirtmiştir. Evrensel ve sürekli olarak değişimi ünlü bir sözle açıklamıştır: “Her şey akar. Aynı ırmağa iki kez giremezsin, çünkü her girişinde üzerinden başka sular geçer.”⁹¹ Burada anlatılmak istenen şey, hem suyun akarak değiştiği, hem de kişinin de bu zaman aralığında bir değişime uğradığıdır.

Değişme yeteneğini yitirmiş olan sosyal sistemler, hayatta kalmak imkânını kaybetmiş sosyal sistemler demektir ve her insan toplumunun esas karakteristiğidir. Değişme hızı toplumdan topluma değişiktir. Geleneksel toplumlarda da değişme canlıdır ve fakat çok ağır biçimde cereyan eder. Tamamıyla statik bir toplum yoktur.⁹² Buna karşılık bazı toplumlarda, örneğin şehir toplumlarında, değişiklik çok hızlı olarak gerçekleşmektedir.

Parsons, Durkheim’ın sosyal kurum kavramını kendisine göre değiştirerek sosyolojik kuramının temel öğelerinden biri haline getirmiştir. Durkheim’de sosyal olgu adı altında, sosyal bilincin bir görünümü olarak beliren kurum, aslında belirli bir yönde davranış göstermesi için toplumun birey üzerinde kurduğu dolaylı baskıyı ifade eder. Parsons ise kurumları belirli yaptırımlarla desteklenen normlar olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle bireyler, sosyal eylemlerini ortaya koyarken yaptıkları özgür seçimlerde, bu davranışların toplumca beklenip beklenmediğini, benimsenip benimsenmediğini, yani sosyal açıdan meşru bir nitelik taşıyıp taşımadığını dikkate alırlar.⁹³ Kısacası bireyin eylemi, değer ve yaptırımla yüklü dinsel, ahlaksal, ekonomik vb. sosyal kurumlar ile sınırlı olarak, kalıp değişkenlerine göre yapacağı seçimlerle belirlenir. Bu durumda davranışlar, genellikle belirli kalıplar içerisinde oluşur.

⁹¹ Tezcan, Mahmut; *Sosyolojiye Giriş*, 4.b., Ferhat Matbaası, Ankara, 1995, s. 169.

⁹² Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 428.

⁹³ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 56.

Parsons, sistemin normal fonksiyonunu sürdürdüğü denge koşulları bozulduğu veya çözüldüğünde, sosyal değişimin ortaya çıktığını bildirir. Değişme denge sürecini, denge süreci de değişmeyi izler. Bu süreç içinde sosyal sistem, kişilik sistemi, kültürel sistem ve doğal çevre karşılıklı etkileşim içinde açık sistemler olarak çalışırlar. Sistemler arası etkileşimden kaynaklanan iç etkiler ve bu sistemlere dıştan gelen dış etkiler sonucu ortaya çıkan yeni gereksinmelerin yoğunluğu altında toplum bir dengesizlik durumu içine girer, bu ortam yeni bir düzenleme, uyum veya denge durumunun oluşumuna yol açar.⁹⁴ Böylece bir farklılaşma süreci içine girilmiş olur. Bu süreç içerisinde çeşitli fonksiyonlar kendi yapısal birimlerine sahip olurlar.

Merton sistemin uyumu ve bütünlüğünü sağlayan fonksiyonların yanı sıra sistemin uyum ve bütünlüğünü bozan disfonksiyon kavramını kullanmıştır. Sosyal değişmeyi Durkheim' den etkilenererek anomi kavramı ile açıklar. Ona göre anomi kültürel norm ve araçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu davranışlarda bulunmaya zorlayan sosyal yapı arasındaki kopma durumudur.⁹⁵ Bu kopmalar önem kazandığı oranda, kültürel yapı (değer, norm ve amaçlar) yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Marks'a göre, altyapı ve üstyapı arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimler, sosyal yapının bütünlüğünde değişimler yaratırlar. Sosyal yapı statik bir varlık olarak değerlendirilemez. Sürekli bir hareket içerisinde bulunan, sürekli olarak yenilenen, yapılaşan ve yapısızlaşan sosyal yapı, kendi bünyesinde bulunan ve farklı özellik ve etkinliklere, sahip olan sosyal öğeler tarafından değişmeye zorlanır. Kişilerin tutum ve davranış biçimlerine yansıyan sosyal gerçekliği, aslında sosyal yapı değişimlerinde etkin olan temel etkenlerin dönüşümünde aramak gerekir.⁹⁶ Ayrıca, sosyal değişmeyi tek bir etkenle açıklama olanağı yoktur. Herhangi bir sosyal etken, yalnız başına sosyal yapının bütünlüğünü dönüştüremez.

Sosyal değişimle ilgili tanımlar, genelde birbirine benzer ifadeler taşımaktadır. Sosyal değişim, yazarlara göre, toplumun temel ilişki alanlarında ve toplumun yaşama kalıplarında meydana gelen değişiklikleri göstermektedir.⁹⁷ Bu noktadan hareket ederek toplumdaki bütün ilişki alanlarını dikkate aldığımızda, sosyal değişimi; toplum yapısının temel alanlarında (ekonomi, siyaset, eğitim,

⁹⁴ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 21-22.

⁹⁵ İçli, Günşen; A.g.e., s. 18.

⁹⁶ Tolan, Balas; A.g.e., s. 277-278.

⁹⁷ Özer, İsmet; A.g.m., s. 565.

eğitim, aile, kültür ve inançlar); var olan ilişkilerde ortaya çıkan farklılıklar olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Genel anlamda sosyal değişme konusunda ortak görüş şöyledir:⁹⁸

- Değişme doğal bir olgudur.
- Değişme önüne geçilmez, kaçınılmazdır.
- Değişme sürekli.
- Değişme gereklidir.
- Değişme benzerlikler gösterir.

Sosyal değişme, toplumun bünyesinin, teşkilatının ve kurumlarının bir bölümünde veya tamamında meydana gelen müspet veya menfi, iradi veya gayri iradi her türlü değişmeyi ifade eden tarafsız bir kavramdır. Değişmenin sebepleri değişme şekilleri sürati ve neticeleri bir kurala bağlanmamıştır.⁹⁹ Çünkü değişmeye sebep olan olaylar, her toplumda aynı neticeyi vermediği gibi, süratleri ve şekilleri farklı olmaktadır. Dolayısıyla neticeler de farklıdır.

Değişmenin gerçekleştiği koşullar şöyle sıralanabilir:¹⁰⁰

1) Toplumdaki kişilerin gereksinimleri genellikle kurumsallaşmış davranış tarzlarıyla karşılanır. Ama ister yaratılmış, ister düşsel, ister olağan olsun yeni gereksinimlerin ortaya çıkması, genellikle değişmeye yol açan yeni durumlar gerektirir.

2) Gereksinme, değişmeye hazır olma ile yakından bağlantılıdır. Statüko ile tatmin olanlar ve yeniliklere kuşku ile bakanlar, değişme için verimli koşullar sağlamazlar.

3) Bilgi birikimi de değişme için önemli bir koşuldur. Koşullar, eldeki bilginin çeşidine ve miktarına bağlıdır. Eldeki bilginin zengin, çeşitli, örgütlü ve geçişli olması ölçüsünde ileri bilgi elde etme de kolaylaşacaktır. Bilgi birikimi katı, tutucu ve dogmatik olan bir kültür, kolay değişme koşulları sağlayamaz. Bilginin kullanılabilirliği ne denli büyükse, değişme de o denli hızlı bir biçimde gerçekleşir.

4) Bir kültürde var olan başat değerlerin tipi ve kişilerin bunlara olan genel tutum ve donanımı önemli bir değişme koşuludur. Bilimsel araştırma isteği faydacı bir inanç ile birleştiğinde kasıtlı değişimin sağlanabilmesi kaçınılmazdır. Geleneksel ve

⁹⁸ Erkan, Rüstem; **Kentleşme, Sosyal Değişme**, Bilimadamı Yay., Ankara, 2002, s. 226.

⁹⁹ Öksüz, Enis; **Sosyal Gelişme**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1971, s. 12.

¹⁰⁰ Fichter, Joseph; A.g.e., s. 203-204.

sessiz, durgun değerlere ağırlık verilmesi ise değişmenin de yavaş olmasına yol açacaktır.

5) Sosyal yapının karmaşıklık derecesi de değişmenin bir koşuludur. Statü ve sınıfların farklılaştığı ve çoğaldığı, işlevlerin uzmanlaştığı ve bölündüğü, iletişim ve ulaşımın kolaylaştığı bir toplum, değişmenin gerçekleşmekte olduğu bir toplumdur.

2.2. Sosyal Değişme Modelleri

Sosyal bilimcilerin dünya görüşlerindeki farklılıklar, sosyal değişmeye bakış biçimlerini de genellikle etkiler ve hatta belirler. Sosyal değişmeyi tanımlamadaki farklılıklar aynı zamanda, çeşitli sosyal değişme modellerinin birbirinin içinde yer alması, birbirinin izleyicisi veya tamamlayıcı olması sonucunu da doğurmuştur. Örneğin sosyal değişme olgusu bireyden hareketle ele alındığında, bireyin değer, tutum ve davranışlardaki değişimleri, diğer kişilerle olan ilişkilerine yansıtacağı ileri sürülebilir.¹⁰¹ Böylece oluşan bir etkileşim içerisinde yenilik ve değişme yaratıcı kültürel kalıplar, halka halka çevreye yayılmaya başlayacaktır.

Sosyal değişmeler karmaşık olaylara dayandıkları için bu karmaşıklığın aydınlatılabilmesi değişme olayına çok yönlü bakışı gerekli kılmaktadır. Her bakış açısını sosyal realiteye açılan bir pencere olarak düşünebiliriz. Sosyal realitede görülen değişmenin her biri bir başka yanını açıklayan pencereler “model ve modeller” olarak karşımıza çıkar. Her model, değişme olayını belirli bir açıdan değerlendirdiğine göre; birçok modelin birlikte göz önünde tutulması, sosyolojik bir ihtiyaçtır.¹⁰² Kimi zaman, ters yönlerde gelişen iki ögenin etkileşimi, hiç beklenmedik yeni bir doğrultuya yönelir.¹⁰³ Bu nedenle, modelin işleyişi sırasında, hangi ögenin hangi öğeyi ne ölçüde etkilediği kadar, bu etkileşimin yönü de önemlidir. Kimi zaman aynı yönlerdeki zıtların etkileşimi, aynı yöndeki pekiştirme kadar güçlü sonuçlar doğurabilir.

Sosyal değişme kuşkusuz toplumun her katında veya her ögesinde aynı zaman ve hızda gerçekleşmemektedir. Bazı sosyal kurum veya öğeler değişmeden etkilenmezler ya da diğerlerinden daha az etkilenirler. Bazıları da çabuk ve köklü bir biçimde etkilenir ve aynı zamanda ilişkide bulundukları diğer kurum ve öğeleri de

¹⁰¹ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 280.

¹⁰² Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 232.

¹⁰³ Kongar, Emre; İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, 9. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 441.

kendileriyle birlikte değişmeye sürüklerler. Sosyal değişme aşama aşama dengeli bir biçimde gerçekleşebileceği gibi, çok hızlı, dengesiz ve bunalım yaratıcı bir biçimde de ortaya çıkabilir. Çeşitli değişme modellerinde görüldüğü üzere, bireysel boyuttan evrensele, ya da evrensel veya sosyal boyuttan bireysele doğru hiyerarşik bir değişme sıralaması yapmak gerçekte yanıltıcıdır.¹⁰⁴ Yaşanan sosyal ilişki ve etkileşimler toplumun bütünlüğü içerisinde oluştuğuna göre, sosyal değişme olgusu, birbirini tamamlayan, kendisini etkileyeni etkileyen ve etkilenenden etkilenen sosyal öğelerin oluşturduğu bir süreç görünümündedir.

Bir sosyal olay ya da olgu olan sosyal değişme, çok çeşitli etmenlerin karşılıklı etkileşimleriyle meydana gelen karmaşık bir sürecin sonucudur. Bu nedenle, sosyal değişme etmenlerinin tam olarak belirlenmesi oldukça güçtür. Ayrıca, sosyal değişme, toplumun her katında ve her düzeyde oluşan bir değişmeyi içerdiği için, bunun hangi düzeyde ele alınacağı sorusunun yanı sıra, bunlar arasındaki etkileşimin bütün yönleriyle saptanması da, çözülmesi gereken ana konuları oluşturmaktadır.¹⁰⁵ Bir başka anlatımla, sosyal değişme bireysel boyuttan başlayarak, sosyal ya da evrensel boyutlarda da incelenebilir. Sosyal değişme olgusunun niteliğine, nedenlerine ve ölçeğine ilişkin olarak farklı ölçütler kullanarak, birbirlerinden farklı çeşitli sosyal değişme modellerini geliştirmişlerdir.

2.2.1. Evrimci Model

Sosyal değişimin belirli safhalar içinde oluştuğunu ileri süren bu model, sosyal ilimciler tarafından fazla kabul görmemiştir. Özellikle, evrimci modelin doğrusal teorisi bir doğru üzerinde sosyal değişmeyi hapsetmekte ve sınırlandırmaya çalışmaktadır. Sosyal değişmeye ilişkin fikirleri ile Comte, Marks, Weber, Durkheim ve Spencer gibi sosyal bilimciler evrimci model içinde ele alınabilir. Spencer, Comte, Weber ve Durkheim gibi ünlü sosyal bilimcilerin geliştirdikleri bu modele göre, insanlık doğrusal bir çizgi üzerinde ilerlemektedir. Bu sosyal bilimciler, insanlığın gelişme çizgisini izleyerek, onun gelecekte alacağı biçimleri, ya da insanlık tarihinin gelişme yasalarını saptamaya çalışmışlardır.¹⁰⁶ Toplamların belirli aşamalardan geçerek

¹⁰⁴ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 281.

¹⁰⁵ Güven, Hüseyin Sami; A.g.e., s. 218.

¹⁰⁶ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişimin Yeni Bazı Boyutları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1985, s. 10-11.

değiştği yolundaki fikirleri sebebiyle Evrimci Modeller, sosyal bilimciler tarafından itibar görmemektedir.

Weber'in Evrim Modeline göre, kültürel değişme doğrusal, sosyal değişme ise devrimsel bir kalıp izlemektedir. Ona göre, karizmatik liderin ortaya çıkışı ve karizmanın kurumsallaşması, sosyal değişimin, kültürel değişmeye uyum sürecini belirler. Bedence ve ruhça özel yeteneklere sahip olan bunalım dönemlerinin doğal lideri olan Karizmatik liderin marifetiyle, sosyal kurumların birbirlerine uyumunu sağlar ve sosyal değişimin ana etmenini oluşturur. Weber "karizmatik lider" kavramı ile bireyci modele yanaşmaktadır. Normal insandan ayrılan ve istisnai güçlerle donanmış olarak kabul ettiği karizmatik lider, toplum hayatında oynadığı fonksiyon ve sistemi tekrar rayına oturtmadaki hüneri ile sosyal değişimin belirleyicisidir. Weber, sosyal değişim kuramını büyük ölçüde, inanç ve fikirlerin gelişmesine ve evrimine bağlamaktadır.¹⁰⁷ Bu özelliği ile Weber, doğrusal evrimci modele uygun hareket etmektedir.

İhtisaslaşmanın artışı ve sosyal farklılaşma, değer hükümlerini de etkilemektedir. Bireycilik, resmi ilişkilerin artışı ve şekilcilik gelişmektedir. Dayanışma şekilleri de değişmektedir. Mekanik dayanışmanın yerini dışa açık ve çok yönlü ilişkilere dayanan organik dayanışma alır. Fertler, kendi statülerini kendileri kazanmaya bakarlar.¹⁰⁸ Bu değişim evrimi, daha çok doğrusal bir değişim izlenimi vermektedir.

Comte' a göre, sosyal değişimler, insanın fikren gelişme ve ilerlemesinin sonucudur. Bu gelişme, daima daha iyiye ve olumluya doğrudur. Yeni bir düzen yeni bir fikirden doğar.¹⁰⁹ İktisadî ve sosyal hayatta meydana gelen değişimleri sadece iktisadî veya sadece sosyal bakımdan izah Comte' a göre yanlış bir tutumdur. Comte'un insanlık tarihinin gelişme ve değişmesini belirtmek üzere "sosyal dinamik" olarak açıkladığı "Üç Hal Kanunun" da ki gelişme safhaları evrimci modele bir örnektir. Teolojik safhada, insan düşüncesi olguları kendisiyle kıyaslanabilecek varlık ya da güçlere; metafizik safhada, doğa gibi soyut nesnelere müracaat ederek; pozitif safhada ise, olguları gözlemekle ve aralarındaki düzenli ilişkileri belirlemekle yetinir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Weber, Marks; *Sosyoloji Yazıları*, (Yay. Haz.; Hans H., Gerth-C.Wrights Mills), (Çev.,Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul,1986, s. 52-56, 217, 276-277.

¹⁰⁸ Kösemihal, Nurettin Şazi; *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971, s. 65-66.

¹⁰⁹ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; *Sosyal İlimler Metodolojisi*, 4. b., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994, s. 135.

¹¹⁰ Aron, Raymon; A.g.e., s. 62.

Comte'un ortaya koyduğu bu evrimci değişme modeli, bütün toplumların bu şekilde bir dinamizm göstereceğini ortaya çıkarmaz.

Sosyal değişmeyi evrimci gelişme seyri içinde ele alan bir diğer düşünür de Hegel'dir. Hegel, sosyal değişimleri insanüstü "ide" nin toplumları yüksek bir gayeye doğru sevk etmesine bağlamaktadır. Değişme, zıtların çatışması (tez-antitez-sentez) neticesi diyalektik bir vetire içinde gerçekleşmektedir.¹¹¹ Gayeye "ruh" yoluyla ulaşılabileceğini savunan Hegel, nihai olarak millî devletin teşekkül edeceğine inanmaktadır. Daha sonra Marks, "ruh"un yerine "madde"yi ikame edecek ve Hegel'in baş aşağı duran diyalektiğini ayakları üzerine bastırıldığını iddia edecektir. Bununla Marks'ın "tarihi materyalizmi" vücut bulmuştur. Tarihi materyalizm fikrine göre, (temeldeki) maddî hayattaki değişimler, (üstyapıda) sosyal ve kültürel olaylarda da tayin edici tek sebeptir. Zira varlık bilinci belirleyen temel unsurdur.¹¹² İnsanlık, gerekirci bir şekilde üretim ilişkilerine bağlı olarak sınıf çatışmalarının yönlendirdiği belli aşamalardan geçmek durumundadır. Değişme kaçınılmaz olarak üretim ilişkilerinde görülecek ve sınıf çatışması ile doğacaktır.¹¹³ Değişmede temel değişkenler, alt yapıyı oluşturan ekonomik ilişkiler ve maddî faktördür. Hegel gibi tez-antitez-sentez üçlüsü üzerine diyalektiğini kuran Marks, toplumların tarihini bu diyalektik üzerine yürütmektedir. Diyalektik yürüyüşü tanzim eden tek faktör, üretim vasıtalarında ifadesini bulan tekniktir. Tarihin bu yürüyüşünü koyu bir determinizm ile desteklemektedir. Değişme bu doğru üzerinde tek yönlü bir tekâmül gösterecek ve kapitalist toplumun çelişkileri ile su yüzüne çıkacaktır. İlk çelişki üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki biçimidir. İkincisi ise, artan zenginlik ile çok sayıda insanın artan sefaleti arasındaki çelişkidir. Bu çelişkilerden kaçınılmaz olarak devrimci bir bunalım doğacak ve bu devrim sınıflarla kapitalist toplum arasındaki uyuşmazlığın sonu olacaktır.¹¹⁴ Böylece çelişkilerden doğan değişimin yaşandığı her bir safha birbirini takip edecektir, bu sıranın bozulması da mümkün değildir.

Değişme konusuna eğilen İbn-i Haldun tarihi metoda dayalı yönteminde sosyal değişmeye gerekirci bir açıdan bakmaktadır. Tarihi olayların gözlenmesinden sonra

¹¹¹ Kessler, Gerhard; *Sosyolojiye Başlangıç*, (Çev., Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu), 2.b., İstanbul Üniv. İİİT. Fak. Yay., İstanbul, 1985, s. 85-88.

¹¹² Barrett, Michele; *Marx'tan Foucault'a İdeoloji*, (Çev., Ahmet Fethi), Doruk Yay., İstanbul, 2004, s. 65-66.

¹¹³ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 240.

¹¹⁴ Aron Raymon; A.g.e., s. 110.

varlığı kabul edilen olayların sebep-sonuç ilişkilerinin ortaya çıkardığı husus; bu toplumların hangi safhada bulunduklarını göstermektedir. Bu durumun tespitinde Haldun sosyal değişmeyi üç kavramla ilgili determine ilişkilere bağlamıştır, bu üç kavram “ümran”¹¹⁵, “asabiyet”¹¹⁶, “tavırlar”¹¹⁷ dır. Sosyal değişmeyi hem maddi, hem de manevi faktörlerde aramaktadır. İleri sürdüğü gerekircilik maddî ve manevî faktörlerin hepsini kapsayan bir gerekirciliktir. Haldun “Asabiyet” ve “tavırlar” ile ilgili görüşlerinde ise, maddî ve manevî çeşitli faktörleri göz önüne alarak değişmeyi açıklamıştır.¹¹⁸ Ancak, daha çok manevî bir gerekirciliğe ağırlık tanımaktadır.

Doğa ve sosyal bilimleri arasında hiçbir fark görmeyen ve Darwin’in biyolojik evrimciliğini izleyen Spencer’e göre, evrimleşme tek ve bütündür; “basit homojen”den “karmaşık heterojene” geçiş ve “farklılaşarak bütünleşme” yasalarına uyar. Bu yasalar, toplumların farklılaşarak evrimleştiğini ve toplumu oluşturan öğelerin giderek birbirlerine bağımlı bir biçimde bütünleştiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, canlı bir organizma gibi toplum da, birbirini tamamlayan farklılaşmış fonksiyonların bir bütünüdür ve her sosyal öğenin bu bütün içerisinde bir organ gibi belirli bir fonksiyonu vardır.¹¹⁹

Comte, “toplum yaşayan bir organizmaya benzer” öndeyişini kabul etmekle beraber bu tezi geliştirme girişimi onda çok azdır. Biyolojik ve sosyal sistemler arasındaki özel farklılık ve benzerlikleri tartışan Spencer’e göre:¹²⁰

- 1) Toplum ve yaşayan organizma her ikisi de büyüme eğilimi gösterirler.
- 2) Sosyal bünyeler ve canlı bünyeler her ikisi de hacimce büyürken yapıcı da büyürler.
- 3) Canlı bünyeler ve sosyal bünyelerde her bir parça bir işlev veya bir amaca hizmet eder.
- 4) Hem canlı sistemlerde hem de sosyal sistemlerde parçaların birinde oluşan bir değişme diğer parçaları ve sonunda bütünü etkilemektedir.
- 5) Parçalar birbirlerine bağımlı olmakla beraber bağımsız olarak incelenebilirler.

¹¹⁵ İbn-i Haldun; **Mukaddime II**, (Çev., Zakir Kadiri Ugan), M.E.B.Yay., İstanbul, 1989, s. 97-101.

¹¹⁶ İbn-i Haldun; Aynı eser, s. 296-304.

¹¹⁷ İbn-i Haldun; Aynı eser, s. 431-446.

¹¹⁸ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 237.

¹¹⁹ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 44-45.

¹²⁰ Spencer, Herbert.; *Synthetic Philosophy*, Appleton and Company, New York, 1895, s. 436-506; Zik.: Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 31-32.

İlk dönemlerde hayli kabul gören sosyal değişim düşüncelerinden biri sürekli ilerleme görüşü olarak bilinmektedir. Bu görüşe göre insan mükemmel bir sosyal düzen kurma gücüne sahipti. Bu bakış açısı insanın kendine güveninin artmasına ve kaderinin kendi elinde olduğu inancının gelişmesine yol açtı.¹²¹ Bu yaklaşım insanlık tarihini, genellikle kendi içinden meydana gelen birikimler sonunda ortaya koyduğu gelişmenin bir sonucu olarak görürler.

2.2.2. Yapısal-Fonksiyonalist Model

Bu model “sosyal yapı” ile “fonksiyonlar” arasındaki ilişkilerden hareket etmektedir. Yapıyı meydana getiren unsurlar ve bunların fonksiyonları sayesinde sosyal sistem işlemektedir.¹²² Yapı ile fonksiyonel unsurlar arasında ilişkinin bulunduğu bir yerde sistem ve sistemin işlediği bir bütünü (toplumu) düşünmek zorundayız. Bu sistemden bahsederken, o sistemin bir denge ve ahenk ile ayakta durduğunu görmemezlikten gelemeyiz. Denge ve ahenk halinde nispi olarak uzaklaşma olabilecektir.¹²³ Ancak, toplum hayatı istikrarlı yapı özellikleri kazanarak tekrar dengeye yönelir ve topluma devamlılık ve istikrar sağlar. Bu bakımdan, modelin, değişmeyi açıklamadaki kuramsal yetersizliği ileri sürmek ve tanım gereği denge ve ahengin değişme-karşı olduğunu düşünmek bir yanılmadır.

Yapısal-Fonksiyonalist Modelin temel dayanağı, yapı ile fonksiyon arasında çok sıkı bir ilişkinin bulunduğu hususudur. Her yapı, bir fonksiyon sahibi olduğu için gelişir. Yoksa yapı olduğu için fonksiyon ortaya çıkmamıştır.¹²⁴ Bir başka deyişle, fonksiyonlar, yapılardan önce ortaya çıkar ve kendilerini yerine getirecek yapıların yaratılmasına yol açarlar. Yapılar, fonksiyonları değil, fonksiyonlar yapıları yaratırlar.

Sosyal yapı ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket eden yapısal-fonksiyonel modelin en önemli yanı toplumu işleyen bir bütün olarak bakması ve değişmeyi sosyal yapıyı oluşturan unsurlardaki farklılaşmada ve yenilenmede görmesidir. Bu modele göre, her sosyal sistem bir unsurlar grubudur. Sosyal sistem bu unsurların bütünleşmesi ile oluşmaktadır. Yine bu fonksiyonların görevini yerine getirmesi ile sosyal sistem işlemektedir. Karmaşıklaşan yapı dolayısıyla fonksiyonlar da

¹²¹ Özer, İsmet; A.g.m., s. 573.

¹²² Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 245.

¹²³ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 22.

¹²⁴ König, R.; *Soziologie*, Fischer Bücherei K.G. Frankfurt, 935, s. 244; Zik.: Akyüz, Hüseyin; A.g.e., s. 176.

farklılaşarak çoğalmaktadır. Sosyal yapıda meydana gelen farklılaşma ve değişme ile birlikte bu değişmeye uygun olarak gerekli fonksiyonları yerine getirmek üzere yeni fonksiyonlara ve kurumlara kavuşmak gerekir.¹²⁵ Yeni sosyal ihtiyaçlara uygun kurumları oluşturamayan toplumlar değişme sırasında güçlüklerle karşılaşılır.

Yapısal-Fonksiyonalist Modeli ortaya atanlar ve geliştirenler arasında, Parsons, Merton, Ogburn, Radcliffe-Brown ve Malinowski sayılabilir.

Parsons, Yapısal-Fonksiyonalist analizin en tanınmış teorisyenidir. Genel kuram yaratma çabasındadır. Bu genel kuramına büyük ölçüde, Weber, Durkheim, Spencer gibi düşünürlerin birleşimini yaparak ulaşmaya çalışır.¹²⁶ Birbiriyle ilişkili parçalardan meydana gelen sosyal sistem kavramından yola çıkmıştır. Bu parçalar tüm'ün varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez olan, temel olan fonksiyonları ifa ederler. Yapısal-Fonksiyonalist perspektifin temeli, parçalar arasında bir armoninin, dengenin bir araya gelerek grubu veya toplumun oluşturmasıdır. Parçalar arasındaki bu uyumlu denge "Fonksiyonel İlişkidir". Parsons' un bir diğer vurgusu şudur: Sosyal düzen nihai olarak grup üyeleri arasında oluşan değerlerin konsensüsüne dayanır. Değerlerin konsensüs, grup üyelerinin amaçları ve bunları gerçekleştirmek için tercih ettikleri yollar konusunda örtülü biçimde fikir birliğine varmış olmalarıdır. Parsons' nun teorisi sosyal değişimin olası tüm biçimleri için açıklayıcı değildir. Sadece bir toplumda modernleşme sonucunda ortaya çıkan kurumsal değişimlerle ilgilenir.¹²⁷ Bununla birlikte diğer fonksiyonalistler, gerilimlerin en uyumlu sosyal sistemlerde bile çok çeşitli sosyal değişimlere neden olabileceğini kabul etmişlerdir.

Merton, bir sistemi oluşturan her parçanın her zaman sistemle uyumlu olmasının düşünülemeyeceği, bir toplumdaki sapkın davranışların da en azından uygun ve uyumlu davranışlar kadar toplumun meşru ürünleri olduğu görüşlerinden yola çıkarak sosyal bilimsel kuramını geliştirmiştir. Merton, yeni bir sosyal yapının yaratılmasında asıl bu tür sapkın davranışlardan olumlu katkılar beklendiğini ve sosyal sistemi oluşturan parçaların etkilerinin incelenirken, çok dikkatli davranılması gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁸ Merton'un düşüncesine göre, sosyal sistemin uyumunu

¹²⁵ Kaya, Yaşar; A.g.e., s. 21- 22.

¹²⁶ Kongar, Emre; *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1981, s. 147.

¹²⁷ Özer, İsmet; A.g.m., s. 575.

¹²⁸ Kızılçelik, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 1*, s. 304- 305.

ve bütünlüğünü bozan bozuk, ya da bozucu fonksiyonlar da vardır. Bozuk fonksiyonlar, sosyal sistemin adaptasyonunu ya da uyumunu azaltan, gözlenen sonuçlarıdır.

Fonksiyonel olan, sisteme intibak ve uyumu sağlayıcı etkide bulunandır. Fonksiyonlar da gizli ve açık olabilir. Açık olanlar sistemde kolaylıkla görülebilir ve izlenebilir. Toplum üyesi olan fertler tarafından bilinen, beklenen, normal ve objektif fonksiyonlardır. Gizli olan fonksiyonlar ise, sistemde yer bulmasına rağmen, izlenmesi kolay olmayan, beklenmeyen ve arzulanmayan fonksiyonlardır. Genellikle açık fonksiyonlar üzerinde durulur ve gizli olanlar dikkatten kaçarlar. Açık olanlar gibi gizli olanlar da ortaya çıkarılmadığı sürece, sistemin işleyişi açıklık kazanamayacaktır.¹²⁹ Sosyal değişimin fonksiyonel' ilişkiler yoluyla açıklanabilmesi için her ikisi de araştırılıp ortaya çıkarılmalıdır.

Yapısal-Fonksiyonalist Model, toplumun alt sistemlerini incelerken bireye kadar iner. Toplumun bir üyesi olarak bireyi, belli bir sosyal rol içinde ele alır. Bireye de bu nedenle aktör der.¹³⁰ Rol kavramı bu Modelin getirdiği ve kullandığı en önemli kavramlardan biridir.

Tüm sosyal öge, yapı veya birimler yalnızca fonksiyonel oldukları için sosyal sistem içerisinde yer almaktadırlar. Bu modellerde bir diğer önemli kavramsal öge ise statü ve rol kavramlarıdır. Her birey belirli bir durumda belirli bir sosyal rol içerisinde düşünülür. Bir bireyin statüsü, ya da statülerinin toplamı, onun toplum içindeki yerini belirler. Aynı zamanda bir hak ve görevler bütünü olan statü kavramı, rol kavramı ile ayrılmaz bir bütün oluşturur. Birey, statüsünün tanımı gereği olan hak ve görevleri yerine getirdiğinde, belirli bir sosyal rol içerisinde bulunmaktadır. Statü ve rol kavramları, bir bireyin toplum içerisinde yerine getirmesi gereken uyumlu tutum ve davranışları belirler.¹³¹ Bireyler tutum ve davranışları ile statülerine ve rollerine uyum sağladıkları oranda, sosyal fonksiyonlarını daha iyi görmüş olacaklardır.

Yapısal-Fonksiyonalist Modelin toplum yaklaşımı şöyle özetlenebilir:¹³²

- 1) Her toplum belli oranda bir ögeler kümesidir.
- 2) Her toplum bu ögelerin iyi bir bütünleşmesine sahiptir.

¹²⁹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 246.

¹³⁰ Kongar, Emre; A.g.e., s. 145-146.

¹³¹ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 53.

¹³² Özer, İsmet; A.g.m., s. 577-579.

3) Toplumdaki her öge toplumun fonksiyonlarını yerine getirmesine katkılarda bulunur.

4) Her toplum, üyelerinin fikir birliğine dayanır.

Mills ve Sorokin gibi bazı sosyologların sert bir biçimde eleştirdikleri Yapısal-Fonksiyonalist Modelde, yapılar nispeten değişmez ilişki bütünleridir. Bu modele göre bir sosyal öge ancak sosyal bütüne görelî olarak ve bu bütün içinde anlaşılabilir. Eylem ise, nihai sosyal amaçlara veya değerlere görelî olarak, birey ve belirli bir durum arasındaki ilişkidir.¹³³ Birey, karşıt ikililer olarak beliren değişkenler arasında yaptığı özgür seçimlerle, bu duruma belirli bir anlam kazandırır.

2.2.3. Devri- Dalgalı Model

Evrimsel Modelden başka sosyal değişmeyi açıklayan bir model de devri dalgalı modeldir. Bu modele göre, sürekli olarak toplumdaki gelişme ve değişimler devri bir süreç içinde gerçekleşmektedir, Pareto'nun ünlü görüşü olan "seçkinlerin yükselişi ve düşüşü" bu modele farklı bir örnek olabilir. Sosyal düzeni yürütmek için idari iktidar ve salâhiyeti elinde bulunduran her seçkin zümrenin yerini daha sonra başka bir seçkin zümre almaktadır. Bu yüzden sürekli devam eden seçkinlerin yer değiştirme tarihi-biri düşerken diğersinin yükselmesi- aslında insanlık tarihidir. Çoğunluğun iyiliği peşinde koştukları iddiasıyla hareket ederken, esasında eski seçkinlerin yerini arzulamakta olduklarını zafer kazandıktan sonraki çoğunluğa karşı tavırlarında sergilerler. Pareto, Roma İmparatorluğu'na ait tarihi olayları incelemeye tabi tutarak "elitlerin dolaşımı" teorisini geliştirdi. Bir organizmada eskiyen hücrelerin yerine yenileri geçmek üzere nasıl sürekli bir hareket oluyorsa toplumda da aynı surette aşağı tabakalardan yukarı tabakalara doğru sürekli bir nüfus hareketi sayesinde böyle bir yenileşme ve canlanma olacaktır. Ona göre, elitler veya seçkinler grubu bir azınlık aristokrasisidir. Her seçkin grup, kısa veya uzun bir süre sonra tarih sahnesinden silinecektir.¹³⁴ Bunun sebebi, elit grubunun yükselmesini sağlayan nitelikleri zamanla kaybetmesidir.

Sosyal değişmeler konusunda en çok dikkati çeken ise Sorokin'dir. Sorokin tek yönlü sosyal değişme teorisine yer vermekle beraber onların yanında devri ve ritmik

¹³³ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 55.

¹³⁴ Pareto, Vilfredo; *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev., Merve Zeynep Doğan), Doğu Batı Yay., Ankara, 2005, s. 35, 62 vd.

sosyal değişmelere de yer vermektedir. Ritim ile anlatmak istediği, olayların eşit süre ile tezahürü değil, aynı karakterde olmalarıdır. Ona göre hiç bir şey tek bir istikamette nihayetsiz olarak ilerleyemez. Zamanla bir unsuru bir yöne iten kuvvetler, kendi kendilerini doygunluk haline getirip zayıflatırlar ve zıt kuvvetler güç kazanır.¹³⁵ Toplum hayatı daima değişme ve hareket halinde bulunur.

Sorokin tarafından ortaya konan devri model içinde dikkati çeken bir başka görüş de "Sınırlı Değişme Teorisi"dir. Bu teori, model olarak devri değişme özelliği gösterdiği gibi ritmik bir nitelik de taşır. Bu ritimler değişme süreci içinde değişimin yönünü belirlerler. Kısa süreli ritimler olduğu gibi, uzun süreli ritimlere de rastlanabilir. Ancak, süre olarak ritimlerin kısa veya uzun olması, değişme yönünü fazla etkilemez.¹³⁶ Ritimler, zincir halkaları gibi birbirlerini izlerler.

Sorokin'e göre sosyal sistem daim değişme ve hareket halindedir. O, değişme, kültür ve şahsiyetten hareketle konuyu açıklar. "Fertlerin maksatlı karşılıklı münasebetleri şahsiyeti husule getirir. Kültür, bu manaların, değerlerin, fertler tarafından benimsenmiş normların ve bu karşılıklı münasebetlere yardım eden vasıtaların bütünüdür. Cemiyet ise karşılıklı münasebetlerde bulunan fertlerin bütünüdür. Bu üç proses daima hareket etmekte ve değişmektedir."¹³⁷ Böylece sistemin birlikte değişmesine rağmen bazı unsurlar, maddeci kültür aşamasından maneviyatçı kültür aşamasına geçmek suretiyle değişirken diğer bazı kısımların maneviyatçı kültür aşamasından maddeci kültür aşaması yönünde değişebilir. Ancak bu durum sebep-sonuç ilişkisi bozmamak kaydıyla birlikte değişme durumunu bozmaz.

Genel olarak Sorokin'in değişme modelinin ana noktaları şunlardır:¹³⁸

- 1) Sosyal değişimde temel etken, iletişimdir. İletişim, kültürler arası temas anlamındadır,
- 2) Çok farklı olan kültürlerin birbirini etkileme olasılığı daha azdır. İki kültür arasında bir zıtlık söz konusu ise, birinden diğerine gelen objenin yayılması zordur,
- 3) Güçlü olarak bütünleşmiş sistemlerde değişme bir bütün olarak meydana gelir, bütün parçalar birlikte değişir,

¹³⁵ Öksüz, Enis; A.g.e., s. 27.

¹³⁶ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 244.

¹³⁷ Zimmerman, Carel C.; A.g.e., s. 27.

¹³⁸ Kızılcılık, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 2*, s. 472.

4) Eğer sistem güçlü bir şekilde bütünleşmemişse, değişme bazı alt sistemlerde cereyan eder, diğerlerinde bir değişme olmaz,

5) Eğer kültür birçok sistemler ve gruplardan oluşuyorsa kültür, çeşitli parçalarında farklı olarak değişir.

Bütün önemli parçalar birlikte değişir. Diğer gruplar bağımsız olarak değişir. Bu bağlamda sosyo-kültürel değişme üç açıdan olanaklıdır:

- 1) Sosyo-kültürel sistemler dış etkenler sonucu değişir.
- 2) Değişme sistemin içindeki etkenler nedeniyle ortaya çıkar.
- 3) Hem iç, hem dış etkenler değişmeyi doğurur

Toplum, maddeci değer hükümlerinin kabul gördüğü bir sınırdan manevi değer hükümlerinin bulunduğu diğer bir limana yavaşmaktadır. Bu hareketlilik hızlı olabilir, yavaş olabilir; kısa veya uzun sürebilir. Değişmenin sınırlarını belirtirken faydalandığı maddeci ve maneviyatçı sınırlar görüşünde olduğu gibi, toplumları ve sosyo-kültürel sistemleri üç ana aşamada toplamaktadır. Bunlar, maddeci, manevî ve ideal sistemlerdir. Hem maddeci, hem de maneviyatçı kültürlerini sentezidir. İdeal kültür terkibi, gerek maddeci, gerek maneviyatçı kültür modelci yönündeki aşırı uzaklaşmalardan sonra, bir çeşit denge halidir.¹³⁹ Başka bir ifade ile manevî tatmin ile maddî tatminin dengelenmesidir.

Devri-Dalgalı Modellerde küçük realite parçalarından hareketle daha genel hükümlere varıldığını görüyoruz. Yani tümevarımcı bir metotla açıklamalara geçildiğini kabul etmekteyiz.¹⁴⁰ Nitekim, sosyal hayatın hususi bir olayına (istihdamın mevsimlik seyri), evlenme, doğum, ölüm nispetleri, demografi, moda...vs.) etki eden ritmik hareketler toplumun tamamında olup bitenleri açıklayabilir, görüşü hâkimdir.

Devrîsel ya da periyodik değişmeler, daha çok doğal nedenlere bağlı değişmelerdir. Örneğin mevsimsel ya da yaş dönemlerine göre değişmeler periyodik niteliktedirler ve bunlarda sosyal değişme niteliği yoktur. Çünkü bunlar sürekli olarak yinelenmektedir. Örneğin çocukluktan gençlik dönemine geçişteki değişmeler aynı biçimde yinelenir. Aynı biçimde mevsim koşullarına göre yinelenen giyim, oyun, iş yaşamı, yiyecek içecekler, ev düzenlemeleri sadece davranışlarda beklenen dalgalanmalardır. Bunlar toplum bakımından bütün bireylerde aynen yinelenen

¹³⁹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 244-245.

¹⁴⁰ Kaya, Yaşar; Sosyal Değişme ve Kültürel Değişme, Turan Yay., İstanbul, 2005, s. 29.

değişmelerdir.¹⁴¹ Oysaki gerçek anlamda kültürel değişme olabilmesi için bir kültürel ögenin birçok kişilerce yeni düzenlemelere yol açmasının kabullenmiş olması gerekir.

Toplum dediğimiz insan toplulukları ister yeteri derecede teşkilâtlanmış, isterse yeterince teşkilâtlanmamış olsun, cemaat veya toplum özelliği taşıyın, belirli bir zaman içinde süreklilik özelliğine sahip her insan topluluğu, değişmeksizin bir sosyal hayat sürememektedir. Bu değişme zamana göre ve çağlar bakımından hızlı veya yavaş sürekli veya süresiz ortaya çıkabilir. Sosyal değişimin şekli ve yönü yaşanan çağın sosyal ve ekonomik şartlarına göre itibaridir ve değişir. Bu açıdan sosyal değişmeyi gerek nitelik, gerek de yönü bakımından mutlak bazı şekillere sokamayız. İnsanlık tarihi sosyal değişimin farklı dönemlerde farklı yönlerle doğru bir gelişme gösterdiğini ve yönünün doğrusal olarak bir çizgi halinde gelişmediğini; ama dalgalı ve devri olarak değişme özelliği taşıdığını göstermektedir.¹⁴² Bu bakımdan, insanlık tarihinde dün olduğu gibi, bugün ve yarın da sosyal değişimin belirli olarak birbirini izleyen basamaklarla ortaya çıkacağını söylemek zor olduğu gibi, sosyal değişmeyi dar kalıplar içinde ve birbirini takip eden tamamlanmış aşamalar halinde düşünmek de mümkün değildir.

2.2.4. Çatışmacı Model

Sosyal değişmeye sosyal ilimcilerin bir bakışı ve yaklaşımı da Çatışmacı Model'dir. Bu model aslında diğer modelleri tamamlamakta ve karmaşık sosyal değişmeye daha açık ve seçik nitelik kazandırmaktadır. Her model, şüphesiz ki, büyük katkılarda bulunmuştur ve çatışmacı model de bunlardan birisidir. Çatışmacı Modeli, Evrimci, Devrimci, Yapısal-Fonksiyonalist Modellerden tamamen farklı ve onlardan bağımsız kabul etmek mümkün değildir. Örneği, Çatışmacı Model, toplumu birbiriyle çatışan unsurlardan meydana gelmiş olarak kabul etmekte, ancak bu unsurları bir bütünün kapsamında düşünmektedir.¹⁴³ Bu bütün (toplum) içindeki unsurlar arasında ki çatışmacı, Yapısal-Fonksiyonalist Modeldeki fonksiyonel ilişkiye bir başka açıdan bakış olabilir.

¹⁴¹ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 172.

¹⁴² Erkal, Mustafa E.; Aynı eser, s. 24.

¹⁴³ Erkal, Mustafa E.; Aynı eser, s. 247.

Bu modelin, en önde gelen kişisi olan Marks'a göre " Çatışma olmadan ilerleme olmaz. Uygarlığın güne değin izlediği yasa budur."¹⁴⁴ O, değişimin toplumdaki çatışan çıkarlardan etkilenecek ortaya çıktığına inanır. Marks, toplumların sosyal ve kültürel biçimlerinin karakterlerini toplumun ekonomik temeli tarafından özellikle üretim tarzı tarafından, belirlendiğini ileri sürer. Ona göre sosyal tarih, sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki çatışmanın hikâyesidir. Marks ve diğer çatışmacı teorisyenler, bu temelde toplumu temel olarak statik değil dinamik olarak görmektedirler. Onlar çatışmayı, yıkıcı, anormal bir olgu olarak değil normal bir süreç olarak görürler.¹⁴⁵ Toplumlarda var olan bütün öğelerin gelecek sosyal değişimlerin tohumlarını taşıdığına inanırlar.

Marks, ilk olarak, insanların belli bir tabiata ve önceden belirlenmiş çıkar duygularına sahip olduklarına inanır. Marksçılar, insanlar çıkarlarına göre hareket etmedikleri takdirde; bunun, başkalarının lehine işleyen bir sosyal sistem tarafından, kendi gerçek çıkarlarının ne olduğu hakkında aldatılmış oldukları anlamına geleceğini iddia ederler. İkinci olarak, Marks, tarihsel ve çağdaş toplumu, farklı çıkarlara sahip farklı sosyal kümeler arasındaki çatışmalar açısından inceler. Son olarak Marks fikirler veya "ideolojilerin yapısı ile bunları geliştiren ve yayanların çıkarları arasındaki bağlantıyı vurgular ve bir devirde geçerli olan fikirlerin "egemen sınıf in çıkarlarını aksettirdiği üzerinde ısrar eder.¹⁴⁶

Çatışmanın grup uzlaşımının mı yoksa grup çözülmesinin mi kaynağı olduğu, çatışmanın kökenine, konusuna, denetim altında tutuluş biçimine ve en önemlisi, hangi sosyal yapıda geliştiğine bağlıdır. Coser, grup içi çatışmayla grup dışı çatışmayı, merkezi değerler üzerine olan çatışmayla çevresel konular üzerine olan çatışmayı, yapısal değişmeye yol açan çatışmayla emniyet supabı kurumlarına kanalize edilen çatışmayı ve gevşekçe kaynaşmış gruplardaki çatışmayla sıkıca kaynaşmış gruplardaki çatışmayı birbirinden ayırır. Ayrıca, gerçekçi olan çatışmayla gerçekçi olmayan çatışmayı da ayırır.¹⁴⁷ Tüm bu noktalar, bir sosyal süreç olan çatışmanın işlevini belirleyen faktörlerdir, Yapısal-İşlevselciliğin birçok kavramı ve varsayımını terk etmeden, bu kuramla, çatışmayı dinamik bir boyut olarak ekler.

¹⁴⁴ Appelbaum, Richard P.; **Toplumsal Değişim Kuramları**, (Çev., Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1987, s. 64.

¹⁴⁵ Özer, İsmet; A.g.m., s.575.

¹⁴⁶ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 85.

¹⁴⁷ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 103.

Çatışma, menfi tutumların ortaya çıkmasına yardımcı olur. Çatışma ve uyum, düzen arasında yakın ilişki vardır. Bunlar bir bütünün, gerçeğin farklı yanlarıdır. Bunlar somut gerçektir.¹⁴⁸ Bizi yeni sosyal dengelere kavuştururlar.

Dahrendorf güç veya yetki ile çatışma arasındaki yakın ve sürekli ilişkiye aydınlatıcı bir görüş getirmiştir. Aynı zamanda, insanların amaçlarını açıklamak ve potansiyel çatışmaların belirlemekte iyi bir başlangıç noktası sağlayan somut bir çatışma grubu oluşması kuramı geliştirmiştir. Ya harekete geçmiş çatışma toplulukları ve yoğun çatışmalar yaratan, ya da sosyal çatışmayı azaltma eğilimde olan bazı önemli faktörleri anlatmıştır. Ancak çatışma grubunun harekete geçmesiyle ilgili kuramı, insanların kendilerini nasıl olup da ortak çıkarlara ve aynı şikâyetlere sahip bir topluluk olarak tanımladıklarını açıklayamamaktadır. Burada hem mikro hem de makro psikolojik ve sosyolojik değişkenler söz konusu olduğundan, hiç bir kuramcı tam anlamıyla tatmin edici bir cevap verememektedir.¹⁴⁹

Dahrendorf'un çatışma konusundaki fikirleri şöyle özetlenebilir:¹⁵⁰

- 1) Sosyal hayatın olduğu her yerde çatışma vardır.
- 2) Bu çatışmanın derecesi, iç savaştan parlamenter tartışmalara kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde değişebilir.
- 3) Çatışma yok edilemez, geçici olarak bastırılabilir, denetlenebilir ya da kanalize edilebilir.
- 4) Çatışma muvakkaten bastırılabilir, kontrol edilebilir ya da kanalize edilebilir.
- 5) Toplumdaki zorlamalar çatışmayı, çatışma ise sosyal değişmeyi meydana getirir.

Çatışmacı Model, toplumu oluşturan unsurlar arasındaki çatışmacı ilişkilere açıklık getirmektedir. Sosyal değişimin düzenlenmiş çatışmacı ilişkiler yoluyla gerçekleşebileceği görüşüne dayanmaktadır. Ancak, çatışmacı ilişkiler uzlaşmacı ilişkilere dönüşmekte ve sosyal denge tekrar kurala bilmektedir. Şu halde, çağdaş çatışma modelleri toplumun ahenkli ve bütünleşmiş bir varlık olduğunu savunan

¹⁴⁸ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 247.

¹⁴⁹ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 149.

¹⁵⁰ Kongar, Emre; *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 182.

Yapısal-Fonksiyonalist Modelin karşıtı değildir.¹⁵¹ Bunlar, tersine, bütünleşmeye dönüktür.

Çatışma, sosyal yapının oluşumu, birleşimi ve korunması açısından araçsal olabilecek bir süreçtir. Grup içi ve gruplar arası sınırların belirlenmesi ve korunmasını olanaklı kılar.¹⁵² Diğer gruplarla çatışma, grubu çevreleyen sosyal dünya ile bütünleşmesini önleyerek, grubun kimliğinin yeniden benimsenmesine katkı da bulunabilir.

Genel çatışmacı yaklaşımı en önemli ve birbirleri ile ilgili üç kabulü içermektedir. Bunlardan birincisi, insanların istedikleri, elde etmeye çalıştıkları, ancak toplumlar tarafından belirlenmemiş olan, ama insanların hepsinde ortak bazı temel çıkarlara sahip olduklarıdır. Çatışmacı kuramcılar insanlık ile ilgili bu görüşlerinde her zaman çok açık olmamakla beraber, hepsinin eserlerinde bu kabul mevcuttur. İkincisi ve tüm çatışma yaklaşımının merkezinde, sosyal ilişkilerin çekirdeği olarak güç'e verilen ağırlıktır. Çatışmacı kuramcılar her zaman, "güç"ü, yalnız az bulunur ve eşitsizce bölünmüş ve dolayısıyla çatışmanın bir kaynağı - olarak değil; fakat esas itibariyle zorlayıcı olarak da görürler. Bu çözümleme, insanlara az çok güç veren kaynakların dağılımı ile ilgilenmelerine sebep olmuştur. Çatışmacı Modelinin üçüncü belirgin cephesi, değerlerin ve düşüncelerin bütün toplumun hüviyet ve hedeflerini belirleyen araçlar olmaktan çok, farklı toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullandıkları silahlar olarak görülmesidir.¹⁵³ Çatışmacı kuramcılarının, özellikle "ideoloji" ve "meşruluk" kategorileri altında, toplulukların çıkarlarının tezahürleri olarak düşünceler hakkında söyledikleri çok şeyler vardır.

Her toplumun kendi içindeki sosyal gruplar ve menfaat grupları arasında kurumlaştırılmış çatışmalar; "çatışma-uzlaşma-uyum" sürecini izlemektedir. Çağdaş Çatışmacı Modellerinin uzlaşmaya dönük niteliği ağırlık kazanmaktadır. Sosyal değişme ile birlikte görülen "çatışma" modelleri toplumu tekrar dengeye ve bütünleşmeye çevirebilir.¹⁵⁴ Bütünleşme, toplum şeklinde yaşayan ortak irade ve menfaatlere sahip olan insanların vazgeçemeyeceği objektif bir gerçektir.

¹⁵¹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 249.

¹⁵² Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 99.

¹⁵³ Wallace, A. Ruth.- Wolf, Alison; A.g.e., s. 82.

¹⁵⁴ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 248.

Yapısal-Fonksiyonalist yaklaşımın aksine, çatışmalı yaklaşım, toplumu birbirleriyle çatışan öğelerden meydana gelmiş bir bütün olarak ele alır. Bu anlayışın toplum modelini şöyle özetlemek olanaklıdır.¹⁵⁵

- 1) Her toplum her an değişmeye konu olur, sosyal değişme her yerde vardır.
 - 2) Her toplum her an sosyal çatışmaya sahnedir, sosyal çatışma her yerde vardır.
 - 3) Toplum içindeki her öge onun değişmesine katkıda bulunur.
 - 4) Her toplum bazı üyelerinin öteki üyeleri üzerindeki zorlamalara dayanır.
- Böylece çatışma yaklaşımına göre toplum, bir organizma olarak değil içinde çatışmaların olageldiği bir süreç şeklinde ele alınır.

2.3. Değişmeye Etki Eden Faktörler

Bir toplumun yapısındaki değişmelerde, toplumun dışındaki sosyal güçlerin az veya çok, şu veya bu yönde etkin oldukları gerçeği inkâr edilemez. Toplumun dışındaki güç ve faktörler toplum yapısını değiştirmeyi amaç edinmeseler bile, girişimleri ile kendiliğinden bir değişme sürecine yol açmaktadırlar.¹⁵⁶ Alıcı toplumun dış güçlerin etkilerine olan duyarlılığı ise, toplumdaki değişmenin yön ve hızını belirlemektedir.

Sorokin gibi bütüncü sistematikçiler, toplum, kültür ve kişilik alanındaki değişmelerin birbirinden bağımsız olmadığını savunurlar.¹⁵⁷ Von Wiese sosyal ve kültürel değişmelerin bağımsız olarak incelenmesini önerir. Mills sosyal değişimlerin oluşumunda bireylerin rolü yanında, maddi etkenlerle fikirlerin göreceli etkileri gibi çok yönlü sorunları ele almıştır. Aynı şekilde, sosyal değişime neden olarak Ginsberg şu görüşleri ileri sürmektedir:¹⁵⁸

- 1) Bireylerin bilinci istek ve kararları,
- 2) Değişik şartlardan etkilenen bireysel eylemler,
- 3)Yapısal değişmeler ve baskı altına almalar,
- 4) Dış etkiler,
- 5) Değişik kaynaklardan gelen unsurların belli bir noktada içice girmeleri veya birbirlerini etkilemeleri,

¹⁵⁵ Özer, İsmet; A.g.m., s. 579.

¹⁵⁶ Eserpek, Altan.; Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum' un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, s. 2-5.

¹⁵⁷ Güvenç, Bozkurt; A.g.e., s. 1.

¹⁵⁸ Türkoğlu, Orhan; Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm, Birleşik Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 69.

6) Rastlantı sebebiyle meydana gelen oluşumlar,

7) Toplumlarda ortak bir amacın ortaya çıkması,

Toynbee değişmeye sürekli olarak açık olan toplumları Herodian, değişmeye kapalı olan toplumları da Zealotçu toplum olarak tanımlıyordu. Kitle iletişim araçları ve teknolojinin hızla ilerlediği bir dünyada Zealotçu toplumların varlıklarını sürdürmeleri son derece sınırlıdır.¹⁵⁹ Ancak, kalkınmakta olan ülkelerde değişimin hızı ve yönü farklı boyutlar çizmektedir.

Değişme bir gerçektir. Her şey, bütün dünya değişmektedir. Toplum yeni buluşlar, yeni fikir ve objelerin yayılması ile tarihi olaylarla değişir. Bunlar kısmen iç, kısmen dış etkenler olarak belirir.¹⁶⁰ Çeşitli faktörlerin birbiri üzerine etkisi sonucu meydana çıkan karmaşık bir sürecin verimidir. Gerçekten insan ilişkilerindeki değişiklikler, çok sayıda faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶¹ Bu nedenledir ki, sosyal değişimlerin faktörlerinin belirlenmesi güç bir sorundur.

Sosyal değişimin yön ve hızını toplumun yapısı kadar ve belki daha da çok toplumun dışındaki güç ve etkenlerin belirlediği gerçektir.¹⁶² Diğer bir deyişle bir toplumun, kendi sosyal yapısından farklı yapıdaki diğer toplumlarla ilişkilerinin sıklık ve yoğunluk derecesi sosyal değişimde önemli rol oynamaktadır.

Sosyal değişme, sosyal sistemin öğelerinde, öğeler arasındaki ilişkilerin yapısında, zaman süreci içinde ortaya çıkan farklılaşmadır.¹⁶³ Bu farklılaşmayı dile getiren farklı kavramlar, açıklamaya yönelik farklı kuram ve modeller olduğu gibi, değişimin de farklı itici güçleri vardır.

Sosyal değişmeye etki eden faktörler, çeşitlidir ve aynı anda birçok sebep değişimde rol oynayabilmektedir. Yapıdaki unsurların bütünü etkili olabilmekle birlikte yine değişimin itibarîlik özelliğinden dolayı herhangi bir dönemde bu unsurlardan biri daha fazla etki gösterebilir. Ancak bu durum değişmeyi tek faktörle izah etmeyi gerektirmeyeceği gibi haklı bir tutumda olamaz. Eğer, sosyal değişimde böyle bir tutumun doğruluğu kesin olabilseydi, her şeye rağmen değişimin getireceği problemlerin çok önceden kestirilip istenilen yönde seyretmesi daha kolay temin

¹⁵⁹ Türkoğlu, Orhan; Aynı eser, s. 69.

¹⁶⁰ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 128.

¹⁶¹ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 431.

¹⁶² Eserpek, Altan; Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum' un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, s. 5.

¹⁶³ Armağan, Sibel.- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 222.

edilebilirdi.¹⁶⁴ Bu şekilde değişmeye etki eden faktörleri hem etraflıca tahlil hem de hangi şartlarda nasıl etkili olduklarını daha yakından anlayabilme imkânına kavuşmuş olacağız.

2.3.1. Fiziki Çevre

Değişme toplumun yapısal özellikleriyle yakından ilişkin olan bir süreçtir. Ancak, sosyal yapıdaki değişmelerin hız ve yönünü belirlemede dış etkenlerin önemli roller oynadıkları da bir gerçektir. Sayısı oldukça fazla olan bu dış etkenlerden biri de fizikî çevredir. Bununla birlikte, fizikî çevre sosyal yapının özelliklerini ve ondaki değişme eğilimlerini belirleyen tek faktör değildir. Çünkü aynı fizikî çevrede yaşayan iki insan topluluğunun sosyal yapı özellikleri ve değişme eğilimleri birbirinden oldukça farklı olabilir. Fizikî çevrenin özellikleri sadece toplumun evriminde ve değişiminde bir başlangıç noktası olarak alınabilir.¹⁶⁵ Bir toplumun belirli bir coğrafi bölgede yerleşmesi çoğunlukla rastlantıların sonucu olduğu kadar, toplumun oluşma sürecinde geçirdiği aşamalarla da ilgilidir.

Coğrafyacı okul olarak bilinen geleneksel akım, sosyo-kültürel sistemler arasındaki farkları ve benzerlikleri doğa ve iklim özellikleriyle açıklamaya çalışmıştır. Ancak hemen belirtelim ki coğrafyacıların asıl hedefi değişme değil sistemler arasındaki kalıcı fark ve benzerliklerin açıklanmasıdır. Sosyo-kültürel sistemler arasındaki fark ve benzerlikler, şüphesiz ki, sistemlerden birindeki ya da çoğundaki değişmelerle eksilebildiği gibi artabilir de. Ancak coğrafyacılar, açıklama ilkesi olarak doğal çevre ve iklim koşulları gibi çok yavaş değişen veya değişmez gibi görünen etkenleri seçtikleri için çoğunlukla değişme konusuna girememişlerdir. Çünkü coğrafyacının sosyal değişmeyi açıklayabilmesi için çevre ve iklim koşullarının değiştiğini göstermesi gerekir.¹⁶⁶ Doğal çevre gibi zamansız, hareketsiz ve sadece kendisini yenileyen oldukça kararlı bir mekân boyutunda sosyo-kültürel değişimin açıklanması bu yüzden çok zor bir iş oluyor.

¹⁶⁴ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 28-29.

¹⁶⁵ Eserpek, Altan; *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, s. 189.

¹⁶⁶ Güvenç, Bozkurt; A.g.e., s. 63.

“Fizik” adlı metninde Aristoteles “Doğal olan ya da doğayla uygun adım giden her şeyin bir düzeni bulunmaktadır. Çünkü doğa düzenin evrensel belirleyicisidir.”¹⁶⁷ Dolayısıyla doğa düzenli değildir.

Günümüze kadar birçok düşünür, coğrafya ile sosyoloji arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiş bunlardan bazıları fiziki çevreyi tek faktör olarak almış ve işi coğrafi gerekçeliğe kadar götürmüştür.¹⁶⁸ Ratzel, “politik coğrafya” isimli eserinde devletin, varlığını sürdürebilmesi için daima genişleyen bir hayat alanı isteyen, yaşayan bir organizma olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶⁹ Coğrafyası müsait olmayan ve yayılma alanı bulunmayan milletler cüce kalmaya mahkûmdur.

Durkheim ve Sorokin, coğrafyayı âdeta bir kader olarak kabul eden Ratzel’e bir soru yöneltmektedirler: “Her ne kadar coğrafi şartlar insan toplulukları üzerinde etkili oluyorsa da neden coğrafi şartlar aynı iken, sosyal şartlar değişmektedir?”¹⁷⁰ Aynı coğrafya üzerinde tarihin çeşitli dönemlerini yaşamış insan topluluklarının hukuki sistemleri, kültür ve medeniyetleri farklı olmuştur. Görüldüğü gibi, insan toplulukları coğrafyaya bağlı oldukları kadar, coğrafi ortamı da değiştirebilmişler ve farklı medeniyetler kurmuşlardır.

Le Play, coğrafi şartların aile ve ekonomik faaliyet üzerine etkisinin büyük olduğu görüşündedir. Aileyi toplumun en küçük sosyal ünitesi olarak kabul eden Le Play’e göre, bu sosyal ünite ailenin yaşadığı coğrafi yer tarafından belirlenir.¹⁷¹ Haldun da “yedi iklim telâkkisi”¹⁷² ile coğrafi şartların medeniyet üzerindeki tek taraflı etkilerinden bahsetmektedir.¹⁷³ Ona göre, her iklimin kendine özgü bir insan topluluğu vardır.

İnsanın dışında, onun iradesinden hariç olan etkilerin doğal çevreden gelen etkiler, sosyal bünyelerde büyük değişmelere yol açmakta, bazen toplumların tamamen çözülmesini bile hazırlamaktadırlar. Su baskınları, toprak kaymaları, volkanik patlamalar, depremler, yeraltı kaynaklarının tükenmesi, toprakların fakirleşmesi gibi

¹⁶⁷ Bock, Kenneth; A.g.m., s. 55.

¹⁶⁸ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 317.

¹⁶⁹ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 30.

¹⁷⁰ Ergin, Feridun; *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını, (Tarihsiz) s. 127; Zik.: Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 53.

¹⁷¹ Eröz, Mehmet; A.g.e., s. 26.

¹⁷² İbn-i Haldun; A.g.e., s. 97-101.

¹⁷³ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 30.

olaylar sosyal değişmelere sebep olurlar.¹⁷⁴ Bazı düşünürler, bütün sosyal değişimleri, doğal çevre ve iklimle izah eder, diğer faktörleri hiç hesaba katmazlar.

Fiziki çevre, bir toplumun kültürel ve sosyal yapısı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. İklim olarak soğuk bölgelerde yaşayan insanların yapısal özellikleri kurak çöllerde ya da tropikal bölgelerde yaşayan insanlarınkinden daha farklıdır. Doğal çevrede önemli değişiklikler yapabilen çok ileri endüstri toplumlarında bile, çevre faktörü kimi zaman yaşam biçimlerini sınırlandırmaktadır. Doğal çevre, böylece, bir toplumun ve onun kültürünün karakterine etki edebilir ve sosyal değişimin bazı biçimleri üzerinde sınırlar belirleyebilir. Çevresel faktörlerin doğrudan neden olduğu sosyal değişim, gerçekte oldukça nadirdir. Depremler, sel baskınları ya da kuraklık gibi diğer çevresel olaylar, nüfus yapısındaki değişimlere neden olabilir ya da göçleri harekete geçirebilir.¹⁷⁵ Ancak büyük çevresel değişimler, sosyal hayat üzerinde genellikle çok yavaş gerçekleşen bir etki yaratırlar.

Yeryüzü, doğal kaynaklar, toprak ve su dağılışı, dağlar, ovalar, madenler, bitki örtüsü, hayvanlar, iklim ve kozmik kuvvetler coğrafi çevreyi meydana getirir insan, bu çevrenin bir kısmını kontrol edebilmek kudretine sahip, bir kısmına nüfuz etme şansına ise sahip değildir. İnsanın doğal, coğrafi çevreye nüfuz kabiliyeti teknolojik gelişme ve medeniyet seviyesine bağlıdır.¹⁷⁶ Çevremizde devamlı şekilde meydana gelen fiziki değişimler her zaman insan tarafından başlatılmayıp bazen coğrafi-fiziki şartların tayin ettiği tek istikametli bir değişme şeklinde de meydana çıkabilir.

İnsan bir çevreden diğerine geçmek ve belirli bir çevreyi kendi maksadına uydurmak yeteneğine sahiptir. Hayat ile çevre arasındaki ilişki çok içtendir. Zira çevre ilk hayat hücrelerinin olduğu andan itibaren vardır. Çevrede meydana çıkan bir değişme alışkanlıklarda, hayat tarzlarındaki değişimleri yansıtır. Sosyal uymanın bir şekli de kişinin, çevresinin değer standartlarına yani iç çevreye uymasındır.¹⁷⁷ İnsan, eğer arzu ettiği tarzda yaşayacak ise kendisine uygun bir çevreyi yaratmalı, yapmalıdır.

Doğal kaynakları itibariyle zengin olan bölgelerde büyük medeniyetlerin kurulması, kaynakların insan müdahalesi ile tüketilmesinden sonra ise bu yerlerde

¹⁷⁴ Öksüz, Enis; A.g.e., s. 18.

¹⁷⁵ Özer, İsmet; A.g.m., s. 566.

¹⁷⁶ Kaya, Yaşar; **Sosyal Değişimin Yeni Bazı Boyutları**, s. 29.

¹⁷⁷ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 58-60.

sosyal hayatın sona ermesi bir olaydır. Ancak sorunu tamamen bu noktada bırakıp, tek taraflı bir etkiden söz etmek de hata olur. Bu takdirde coğrafi faktörün sosyal hayat veya medeniyet-üzerindeki etkisine karşılık, medeniyetin coğrafi çevre üzerindeki karşı etkisi gözlerden kaçmış olmaktadır. Hareketle, coğrafyanın tek belirleyici faktör olmadığını, coğrafi şartlar aynı olsa bile sosyal şartların değişik olabileceğini belirtmektedir.¹⁷⁸ Bununla birlikte toprak erozyonu, göllerin kuruması, deprem, ormanların tahribi gibi olayların sonunda sosyal hayatta bir takım değişimler meydana gelebilir.¹⁷⁹ Yalnız şu özellik gözden kaçmamalı ki, fizik çevrede meydana gelen derin değişimler, etki açısından uzun bir zamanı kapsarlar. Etkileri birden bire ve çarpıcı olmaz.

2.3.2. Demografi Faktörü

Demografi, konusunu, sosyo-ekonomik ve biyolojik muhtevası içinde inceler, özellikle matematik metodu kullanır. Böylece biyolojik ve sosyal bilimler arasında bir köprü görevini yapar. Demografi sözcüğü önce Achille Guillard tarafından 1885'de kullanılmıştır. Yunanca demos (halk), grafen (çizmek, nitelendirme) sözcüklerinden oluşturulmuştur. Bir disiplin olarak demografi kökenini, ekonomi, istatistik, tıp ve biyoloji'den almıştır.¹⁸⁰ Ancak zamanla sosyoloji ile birleşir nitelik göstermiştir.

Nüfus, sosyal yapıyı oluşturan canlı ve dinamik bir kütledir. Nüfusun incelenmesi, aynı zamanda toplumun sosyal yapı şartlarının ortaya çıkarılması demektir. Nüfus, demografik, kültürel, sosyal ve ekonomik yönleri ile ele alınabilen bir özellik taşımaktadır.¹⁸¹ Nüfusun hem üretici, hem de tüketici fonksiyonu vardır.

Nüfus analizleri çok çeşitli konuları içerebilir. Bu alanın en önemli bir yönü nüfus artışının istatistik ölçülmesi ve yaş, cinsiyet yapısı, doğurganlık ve ölüm oranları ile birlikte, bütün bunlar arasındaki matematik ilişkilerin analizidir. Bazıları buna biçimsel demografi adını da vermektedirler. demografik olayın sebep ve sonuçlarını açıklamaya çabalar. Nüfus karakteristiklerinin ölçülmesidir: ırk, din, kişisel haller, doğum yeri, uğraşlar, gelir, eğitim gibi.¹⁸² Görülüyor ki, demografinin konuları o kadar geniştir ki, bir kişinin nüfus sorunları konusunda, tümü ile uzmanlık elde edebilmesi mümkün değildir. Bu itibarla tam bir demograf olunamaz.

¹⁷⁸ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 34.

¹⁷⁹ Kaya, Yaşar; Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları, s. 29-31.

¹⁸⁰ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 63.

¹⁸¹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 185.

¹⁸² Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 63.

Nüfusu oluşturan bireylerin genellikle genç ya da yaşlı nüfus kategorisine dahil olup olmamaları ülkenin siyasî hayatından kültür politikalarına kadar bütün sahalarında uygun tedbirlerin alınması, uygun stratejilerin takibini gerektirir. Nüfusun yaş dağılımı, ölüm oranları ile birlikte doğum oranının fonksiyonudur. Aile planlaması, doğum kontrolü gibi tedbirlerle doğum oranını düşürerek nüfus artış hızını sıfırlara yaklaştıran, hatta negatife düşüren bir takım batılı ülkelerde sosyal hayatında değişmelere şahit olmaktayız. Bu tip ülkeler ihtiyaç duydukları teknik ve vasıflı-yarı vasıflı iş gücünü daha çok az gelişmiş ülkelerden sağlamaya çalışmaktadır. Yine bu tip ülkeler “beyin göçü” sayesinde yapmak zorunda kalacakları bir çok eğitim yatırımını da halletmeye çalışmaktadırlar. Nüfusunun çoğunluğunu genç yaş gruplarının oluşturduğu ülkeler daha çok eğitim yatırımı yapmak zorundadır.¹⁸³ Buna karşılık, yaşlı nüfusa sahip ülkeler ise, daha çok üretken olmayan, refaha dönük yatırımlar (dinlenme ve huzur evleri... vs.) yapmak durumunda kalmaktadırlar. Nüfusun cinsiyet dağılımı da beşeri ilişkiler, evlilik, aile gibi kurumlar üzerinde etki yaparlar.

Nüfus sayısı ya da büyüme oranındaki her ciddi artış ya da azalış sosyal hayatı olumlu ya da olumsuz etkiler. Çok fazla büyüyen bir nüfusun kaynak talebini karşılamak mümkün değildir. Tarihte sıkça görüldüğü gibi sonuç, kitlesel göçler, bunun sonucu olarak kültürel yayılma ve bazen savaşlarda göçmenlerin diğer toplumların nüfuz bölgelerini istilâsı şeklinde olabilir ya da kaynakların kıtlığı, toplumun kendi içinde sosyal dağınıklık ve çatışma ile sonuçlanabilir. Bir toplumda nüfusun çok yavaş büyümesi ya da düşüşü, neslin tükenmesi gibi ciddi bir tehlike ile o toplumu karşı karşıya bırakabilir. Bugün hiçbir toplum bu sorunla karşı karşıya değil ama çağdaş dünyada kimi toplumlarda sosyal problemlerin aşırı baskısı -nüfus artışı- sonucunda bu sorunla karşı karşıya kalabilir.¹⁸⁴ Eğer dünya nüfusu günümüzdeki oranlarıyla artmaya devam ederse, gıda ve diğer doğal kaynak talepleri karşılanamaz hâle gelecektir.

Demografide, özellikle aşağıda belirtilen kavramlar önemlidir:¹⁸⁵

- 1) Toplam doğurganlık oranı
- 2) Tüm yenileme, üreme oranı
- 3) Net yenileme oranı

¹⁸³ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 31-32.

¹⁸⁴ Özer, İsmet; A.g.m, s. 566-567.

¹⁸⁵ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 64.

Sosyal yapı açısından toplumun değerlendirilmesinde, öncelikle, o toplumu veya yapıyı oluşturan nüfus kitlesini göz önüne almak durumundayız. Çünkü bir kitle veya nüfustan oluşmamış bir toplumun ve yapı düşünebilmek zordur.¹⁸⁶ Şu halde, sosyal yapı açısından topluma yaklaşmak demek, öncelikle o yapıyı oluşturan nüfusu incelemek demektir.

Toplum bireylerden meydana geldiği halde onun tıpkı bir çarkı veya dişlisi değiştiği zaman işlemeye devam eden bir makine veya ölen hücrelerinin yerine yeni hücreler ikame ederek hayatta kalan bir organizma gibi, bireylerin varlığından ayrı bir varlığa sahip bulunduğu bir gerçektir.¹⁸⁷ Her hangi bir toplumda nesiller değiştiği ve nüfusun terkihi içeriye ve dışarıya vaki göçlerle de başkalaştığı halde hiç kimse toplum, mevcudiyetinin ilk yıllarındaki aynı toplum olmadığını düşünemez.

Nüfus hacmi ve yapısındaki değişikliğin topluluklar, kurumlar ve faaliyetlerdeki değişiklikler meydana getirmekte yeri büyüktür. Demografik faktör, ekonomik, ilmî, teknolojik ve diğer faktörlerin etkisindedir. Nüfus kategorilerine ait değer değişikliklerinin (genç nüfus veya mesleki gruplar vs.) etkileri çok geniştir.¹⁸⁸ Arzu edilen bazı sosyal amaçları gerçekleştirmek için değer değişmesine lüzum vardır.

Nüfus hacmi, insanların nesilden nesile intikal eden ve bazen gelişen ırkı özellikler sağlık şart ve kabiliyetleri sosyal değişimleri hazırlayıcı rol oynarlar. Nüfusun zayıflama uğraması, çeşitli sosyal etkiler yaratır, toplumların çökmesine bile yol açabilir.¹⁸⁹ Bir toplumu meydana getiren nüfusun nitelik ve nicelik yönüne ilişkin özellikleri sosyal değişmeye etki eden faktörler arasındadır. Eğitim imkânlarının yüksek olduğu ülkelerde nüfus artış hızının bilhassa yüksek tabaka arasında düşük olduğu haller iktisadî gelişme ile birlikte nesillerin yükselme şanslarını artırır.¹⁹⁰ Bunlardan başka, savaşlar, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan büyük göç olayları sosyal yaşantıda değişimlere sebep olmaktadır. Bir ülke içerisinde bile nüfus ve gelir dengesinin kurulamaması iç göçlere, büyük şehirlere akını hızlandırır ki, bu durum birçok değişikliği ve problemi beraberinde getirir.

Toplum değişen bir sosyal teşkilâtlar ve ilişkiler yumağıdır. Sosyal hayatın sürekliliği toplum ile mümkün olabilmektedir. Toplumdan da bahsedilince karşımıza

¹⁸⁶ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 23.

¹⁸⁷ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Genel Sosyoloji**, s. 60-61.

¹⁸⁸ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 131.

¹⁸⁹ Öksüz, Enis; A.g.e., s. 19.

¹⁹⁰ Kaya, Yaşar; **Sosyal Değişimin Yeni Bazı Boyutları**, s. 31-32.

kantite ve kalite itibariyle sosyal ve ekonomik özellikleri ile “nüfus” çıkmaktadır. İnsanları fizik manada bir araya gelmiş, süreksiz ve teşkilatsız insan toplulukları toplum değildir.¹⁹¹ Eskiden de, bugün de nüfus büyüklüğü ile sosyal yapı arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğu; sosyal yapının hem nüfus değişikliklerini etkilediği, hem de değişikliklerden etkilendiği kabul edilmektedir.

2.3.3. Din

Din, sözcüğünün etimolojik bakımdan Babilce’den geldiği söylenmektedir. Arapça’da üstün gelmek, zorla isteğini yerine getirmek, yargılama, hesap anlamlarına gelmektedir. Kur-an’da yüksek bir hâkimiyetin emirlerine uymak, bağlanmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Genel olarak büyük ve üstün, insanın karşı koyamayacağı tabiatüstü ilâhi bir varlık tarafından bazı şekiller altında emredildiği kabul olunan kural ve inançlardan oluşmuş bütüne, din denilir. Durkheim ise, dini, “bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve törenlerden oluşmuş, kutsal şeylere ilişkin ve mensuplarını aynı bir toplumda birleştiren bir bütün” olarak tarif etmiştir.¹⁹² Buna karşılık bazılarınca din, kişinin hayatının anlam ve maksadı yönünden getirilen cevaplardır ve bu anlamda herkesin bir dini vardır.

Doğüstü güce uygun eylemler, tutumlar ve inanışları kapsayan din, bütün toplumlar da bulunmaktadır. Bu yönüyle evrensel temel bir kurum olarak görülebilir.¹⁹³ Din, insanların, içinde bulunduğu koşulları algılama biçimi ve buna uygun tepkiler geliştirme olanağı sunması bakımından yalnızca insanla ilgilidir.

Din, tarihte birçok sosyal değişmelere neden olmuştur.¹⁹⁴ Sosyal kurumlardan aile, siyaset ve ekonomik yaşam, dinin etkisiyle çeşitli yönlerden değişmelere uğramıştır.

Farklı açılardan din olgusuna yaklaşımları ifade eden bu tanımlarda dinin vurgulanan özellikleri, örneğin, “Taylor; ruhi olay, Weber; tabiat üstü güçlerle ilgili, Durkheim; kutsalın toplumda bir uygulaması, sosyal tecrübenin yaşanması ve kutsal-kutsal dışı sorunu, Otto; mantık üstü, esrarlı, Wach; en üstün varlık kutsalın tecrübesi, Radcliffe-Brown; ayinle ilgili âdetler, bağlılık, Parsons; tabiatüstü düzen, nihai gerçek, temel davranış, Davis; sosyal bütünleşme, topluma güç veren, duygulan onaylayan

¹⁹¹ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 273.

¹⁹² Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 238.

¹⁹³ Gündüz, Mustafa- Gündüz, Ferhan; *Yurttaşlık Bilinci*, Am Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 217.

¹⁹⁴ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 179.

aklileştiren ve destekleyen sistem, Berger; kutsallık yerleşmiş beceri hareket, Bouquet; insan üstü varlıklar, Nottingham; sosyal bağın temeli, Firth; insan üstü varlık ve güçler, Tillich en üstün ilgi, Goody insan üstü faaliyetler, Bellah Sembolik şekiller, varlığın nihai halleri, Spiro; insan üstü olaylar, Geertz; Simgesel sistem, Luckman; dünya görüşü, Luhmann; kararsızlığın, belirsizliğin azaltılması, Robertson; tecrübe üstü, Hill; tecrübe üstü, görünen ve görünmeyen dünya, Schmidt Küll'ün yolu, Wilson; ekstra tabiat, kriterler bütünü, Malinowski; sosyal bütünleşme fonksiyonu, E.Schillebeeck; sonludan sonsuzun idraki" şeklinde dini tasvir etmektedirler. "İnsan topluluklarında din kurumları her ne kadar çok değişken ise de, temelde tabiatüstü-aşkın varlık diye adlandırılana inanma sonucunda oluşan belli bir dünya görüşü ve bununla ilgili iç ve dış davranış örneklerini" ifade etmektedir.¹⁹⁵ Diğer bir ifade ile bu zihniyet, tutum ve davranış şekilleri bir dinin üyelerinde yahut da bir sosyal grup ve kurumlar içinde tasvir edilir ve üyelere emredilir.

Durkheim'e göre din sosyal bir olaydır. Sosyal yaşamın kendi doğasından doğar. Kurumlar içinde en eski olanın, en evvel teşekkül etmiş olan "din" kurumudur. Bütün bilgi türlerinin, bütün sosyal düzen kurallarının, hatta bilimin ve sanatın müşterek kaynağı dindir. Felsefe başta olmak üzere bütün bilimler dinden doğmuş; sanatın, ilmin, ahlâkın, hukukun, iktisadın ortak kaynağı "din"dir. En eski toplum tiplerindeki "hukuk" kuralları da, dinin kavramlar sistemi içinde belirirler. Başka bir deyişle hepsi, başlangıçta dinî kurallar niteliğindedir.¹⁹⁶ Din ise, en basitinden en gelişmişine kadar bütün örneklerini kapsayacak bir tanım olarak, "kutsal olan-kutsal olmayan" ayırımının temel teşkil ettiği bir kültür sistemidir.

Marks'a göre insanın din denilen bir hayal tasavvur kurması ihtiyacı, toplumun tersliğinden çıkmaktadır. Aslında insanlara hayalî bir mutluluk vaat eden din, halk için bir afyondan ibarettir ve insanların bu dünyada mutluluğa kavuşmalarını sağlayacak bir düzen kurmalarını engellemektedir. Dine karşı savaşılsa bu ters dünyaya karşı da savaşılmış olur.¹⁹⁷ Dini eleştiren, toplumu, hukuku da eleştirmiş olur.

¹⁹⁵ Wach, Jocheim; Din Sosyolojisi, (Çev., Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 191-204; Sezen, Yümni; Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 30-31; Zik.: Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 305-306.

¹⁹⁶ Durheim, Emile; Din Hayatının İptidai Şekilleri, (Çev., Hüseyin Cahit), C.1-2, İstanbul, S. 1/5-44, 2/339, 8; Zik.: Kurt, Abdurrahman; "Toplum ve Din ", Sosyolojiye Giriş, (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, Ankara, 2003, s. 409.

¹⁹⁷ Tunali, İsmail; Marksist Estetik, 1976, s. 24; Zik.: Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 239.

Dinin tam anlatımı, öncelikle derûnî tecrübenin (iman-sübjektif din) kontrolünü gerektirmekle beraber, söz konusu derûnî tecrübenin anlaşılması, ancak onun objektif anlatımının açıklanmasıyla mümkün olabilir. Din, insan tabiatının en yüce anlamlarına çağrı ve en düşük dışa vurumlar için bağışlayıcı kaynak olarak davranışlarının çoğunun arkasında itici bir güç olagelmıştır.¹⁹⁸ Diyebiliriz ki bütün kültürler, inançları için yaşayıp yok olmuş ya da yok edilmişlerdir.

Din, bağımlı bir değişkendir. Sosyal yapının bir ögesi olarak din, toplumdaki genel değişmeden bağımsız değildir. Sosyal yapıda meydana gelen değişme, yaşanan dinde de etkisini gösterir.¹⁹⁹ Dinin ayrıca şu fonksiyonları yerine getirdiği de söylenmelidir:²⁰⁰

- 1) Din toplumun istikrarı ve devam edebilmesi için yardım eder.
- 2) Yeni dinler daima toplum üyelerine güç çevre şartları için de varlığı sürdürme mücadelesi için cesaret vermişlerdir.
- 3) Dua etmek insanların ruhî baskılardan sıyrılabilmeleri için bir kurtuluş yolu sağlar.
- 4) Dinî törenler toplum dayanışmasını kuvvetlendirici araçlardır.
- 5) Dinler, meydana çıkışlarında sosyal düzene karşı bir eleştiri unsurunu getirmişlerdir.

Dini sosyal ilişkiler, amaçlar ve değerler, kültürleşme süreci, insan psikolojisi çerçevesi içinde açıklanabilecek sosyal ve kültürel bir olgu olarak ele alır. Buna göre din, bütünleşme ve örgütlenme biçimleriyle davranış türlerinde yansıdığı gibi, kendisi de bunların bir yansımasını oluşturur. Gerçekten de bazı sosyal bilimciler dinin temel işlevinin sosyal dayanışmayı güçlendirmek olduğunu savunurlar. Din, doğaüstü güçlere yönelen bir inanç sistemi olarak insanların nasıl düşüneceklerini; rite ve yaptırıma dayalı bir davranış sistemi olarak da nasıl davranacaklarını belirler. İnançlar ibadet ve törenler sayesinde sürekli olarak diri ve güçlü tutulur. Din koruyucu bir güç olarak sürekliliği, kolektif bir güç olarak insanların ortak bir amaç, değerler ve tutumlar sistemi çevresinde birleşmesini sağlar. Sosyal bilimcilere göre, belli bir yaşam düzeni, belli bir

¹⁹⁸ Kurt, Abdurrahman; A.g.m., s. 409.

¹⁹⁹ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 180.

²⁰⁰ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 242.

haklar ve sorumluluklar sistemi, bir toplumun varlığını ve bir kültürün sürekliliğini sağlamayı amaçlayan yetki kalıplarıdır.²⁰¹

Din kurumu, insanların belirli bir yönde hareket etmelerini sağlayan sosyal denetim kurumlarından biridir. Din, her toplumda insanların hareketlerini yönlendirici, davranışlarını biçimlendirici bir dizi kurallar koyarak bu kuralları doğatıcı nitelikte olan manevi yaptırım türleriyle desteklemektedir. Bu durum belirli bir dine mensup olanlar arasında farklı derecelerde olmak kaydıyla bireysel ve sosyal yaşamlarında dini kurallarında geçerli olmasına olanak vermektedir. Ne, nerede, ne zaman ve nasıl yapılacaktır.²⁰² Böylece toplumların ortak davranışlarını belirleyen ve sosyolojide "norm" denilen sosyal anlayışa ulaşılmaktadır.

Dinin en önemli görevi bireysel huzuru ve sosyal bütünlüğü sağlamaktır. Bunu yaparken tabiatüstü bir inançlar sistemi ile grup amaçları ve bunların üstünlüğü hususunda bir açıklama getirir. Ortak ayinlerle inananları bir araya getirir; ortak duyguların güçlenmesini ve güçlü kalmasını sağlar. Belirlediği kutsal şeyler vasıtasıyla değerler yaratır ve bu değerler etrafında insanları bütünleştirir. Sınırsız ödül ve cezalar sistemi vasıtasıyla vicdanları kontrol altında tutar; sosyal sapmaları önler ve sosyal bütünleşmeyi sağlar.²⁰³ Özellikle ahlak ve şeref ile ilgili normlar tamamen dini inançlara dayanmaktadır. Dini yaptırımların baskısı ise, bu normlardan sapmayı veya bu normların değişmesini güçleştirmektedir.²⁰⁴ Din ve sosyal kontrol arasında karşılıklı bir etkileşme söz konusudur ve dini ritüellerin dikkatle yerine getirilmesinde dini inançların güçlülüğü kadar toplumun baskısı da önemli rol oynamaktadır.

Toplumdaki en belirgin normlar kuşkusuz din, ahlak ve hukuk alanında olanlardır. Din ve ahlak kuralları çoğu kez birbirleriyle kaynaşmış olarak bir arada bulunurlar. Esasen her ikisi arasında içerik farkı olmaktan ziyade sonuçları itibarıyla aralarında bir yaptırım farkı vardır. İnsanların bilinmeyen karşısındaki tutumlarının inanç sistemleriyle açıklanması din sosyolojisinin, yapması ve yapmaması gereken şeylerde ahlak sosyolojisinin alanını belirler.²⁰⁵ Kısaca inanç sistemi olarak tanımlanan din kendi amacına ulaşmak için, sosyal ve ahlaki normlardan gerekli ve yararlı

²⁰¹ Tan, E. Mine; A.g.e., s. 30.

²⁰² Gökçe, Birsen; A.g.e., s. 194.

²⁰³ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 263.

²⁰⁴ Eserpek, Altan; *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, s. 175.

²⁰⁵ Gökçe, Birsen; A.g.e., s. 194.

gördüklerini benimseyerek, onları dinsel çerçeve içine yerleştirirken sosyal ve ahlaki düşünce de dinsel akımların etkisi altına girer.

2.3.4. Teknoloji

Teknoloji-bilimsel ve diğer bilgilerin pratik uygulamaları-sosyal değişimin ana kaynağıdır.²⁰⁶ Teknolojinin sosyal değişim üzerindeki etkilerini, hayat biçimlerimizin ve sosyal davranışlarımızın teknolojiden nasıl etkilendiğini anlamak için araştırmak zorundayız.

Çağımızda sosyal değişmelere en çok etki eden faktör ise, teknikteki değişimler olmaktadır. Teknik değişimler sonucu gerek tarım sahasında gerek hizmetler sahasında hatta sanayinin bizzat tatbik edildiği çalışma sahasında baş döndürücü yeniliklere ve sosyal yapıda değişmelere şahit olmaktadır. Buna bakarak Marks gibi, Ogburn ve birçok düşünür değişme faktörünün teknik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Her ne kadar Ogburn'un görüşü, tekniğin başlatıcı ve en önemli faktör olduğu şeklinde daha yumuşak ise de, Marks tekniğin yegâne faktör olduğunu ileri sürmüştür. Marks'a göre, teknik alt yağıdır ve kültürü (üst yağı) o değiştirir ve değişme Sosyalizm (komünizm) aşamasına kadar devam eder. Marks, teknolojiyi başlatıcı faktör olarak görür. Onun terminolojisindeki alt yapının en önemli unsuru teknolojidir. Ogburn'da, bazı kimselerin Marks'a benzettikleri teorisinde tekniğe büyük yer verir. Ona göre, sosyal değişimleri, maddi kültürdeki (teknikteki) bir değişme meydana getirmektedir.²⁰⁷ Teknik daima önde gitmekte, maddi olmayan kültür onu bir gecikme ile geriden takip etmektedir.

Teknoloji, aynı zamanda, çağımız toplumunun kültürel yaşamına girmiş ve etkisini her aşamada sürdürmektedir. Sosyal gelişmede teknolojik ilerlemenin yeri ve önemi hiç kimse tarafından yadsınmamaktadır. "Değerler, örgüt, teknoloji ve inorganik evren, hepsi üretim süreci içinde yerlerini alırlar ve enerji kullanımını belirleyen modeller üzerinde etkili olurlar."²⁰⁸ Teknolojinin etkisi, büyük ölçüde, onu üretim projelerinde kullanan insanların amaçlarına, davranış biçimlerine ve teknoloji konusundaki beklentilerine bağlıdır.

²⁰⁶ Özer, İsmet; A.g.m., s. 570-571.

²⁰⁷ Öksüz, Enis; A.g.e., s. 15-20.

²⁰⁸ Cotrell, Fred: *Technological Progress And Evolutionary Theory, Social Change in Developine Areas*, Schenkman Publishing Company, 1965, s. 314; Zik.: Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 219-220.

Teknolojik gelişme, fizyolojik ve psikolojik gelişme ve sosyal yeniliklerin ortaya çıkışı arasındaki ilişkiler Güvenç tarafından şöyle açıklanmaktadır: “Bilimsel keşif ve icatlar, bunların uygulanması ve ürünleri, zamanla hızlanan bir gelişme gösterir. Bireylerin fizyo-psikolojik gelişmeleri ise, tersine, yavaşlayan bir gelişmedir. Sosyal yeniliklerin ortaya çıkışı, yayılması ve uyarlanması lojistik bir gelişme gösterir.”²⁰⁹ Güvenç, bu modelinde özellikle “teknolojik geri kalma” buna tanımından giderek “kültürel geri kalma” bunalımına dönüşebileceğini açıklamaya çalışmaktadır.

Geleneksel toplumlar hemen hemen hiç değişmeyen bir sosyal dünya varsayarlar ve değişime çok kuşkuyla yaklaşırlar. Bununla beraber modern dünyada biz, değişimi kaçınılmaz bir olgu olarak kabul ederiz. Basit bir toplumda, kültürün bir kuşaktan diğerine çok az değişikliklerle bütünüyle aktarılmasından oluşan sosyalleşme süreci, günümüzde giderek daha karmaşık bir sürece ve çok farklı araçlara dayanmaktadır. Sosyal değişimin belirleyici nedeni olarak yalnızca teknoloji faktörünün ele alınması bizi yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Üstelik teknolojik keşiflerin sosyal değişim üzerindeki belirleyici etkisi, onun kültür içinde tanınması, benimsenmesi ve kullanılmasına bağlıdır. Teknolojinin etkileri, toplumdaki diğer öğelerle birlikte düşünüldüğünde, aralarındaki karşılıklı etkileşim dikkate alındığında ve her biri sosyal sistemin önemli parçaları olarak değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır.²¹⁰ Bir başka deyişle sosyal değişim, sosyal yapının yalnızca maddi öğeleri; ekonomik/teknolojik alt yapı dikkate alınarak açıklanamaz. Sosyal değişim, sosyal üst yapıyı oluşturan düşünceler, siyaset, inançlar, eğitim gibi yapının diğer öğeleri ile alt yapının karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Sosyal gelişimde teknolojik ilerlemenin yeri ve önemi hiç kimse tarafından yadsınmamaktadır. Teknolojik dönüşümlerin etkisi, coğrafi, demografik, ekonomik, ideolojik, dinsel etmenlere ve toplumun siyasal yapısına göre farklılık göstermektedir.²¹¹ O halde teknoloji, farklı değişkenlerle olan bağlantıları çerçevesinde toplumlarda farklı sosyal dönüşümlere neden olmaktadır.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin her alanda yaygınlaşması, özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi, kentleşme, endüstrileşme, iç ve dış göçler, hızlı nüfus artışı

²⁰⁹ Güvenç, Bozkurt; A.g.e., s. 117-118.

²¹⁰ Özer, İsmet; A.g.m., s. 571-572.

²¹¹ Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 220.

gibi faktörler sosyal sistemi başka bir deyişle sosyal yapıyı etkileyerek kurumların yapısında, işleyişinde, fonksiyonlarında ve kişiler arası ilişkilerde bir takım bozulma, sapma ve dolayısıyla uyumsuzluklar getirmiştir.²¹² Çoğu zaman ilmî araştırmalar ve keşifler insanların hayatlarının, yaşayışlarının hatta duygu ve düşüncelerinin değişmesine sebep olmuştur.²¹³ Teknoloji ilme dayanmış ve her ikisinin de modern toplumda değişmeyi başlatmak ve etkilemek bakımlarından rolleri büyük olmuştur.

2.3.5. Aydınlar

Aydınlar, somut olayların üstüne yükselebilen soyut kademede düşünebilen, toplumun temel yapısı, sorunları ve değerleriyle meşgul olup başlıca sosyal, ekonomik ve politik gelişmeleri eleştirebilen, genellikle kabul edilmiş görüşleri, izah tarzlarını, varsayımları tahlil ve tenkit edebilme, bunlara bir şeyler katabilme veya hiç olmazsa bu görüşleri, izah tarzlarını veya faraziyeleri yorumlayabilme gücüne sahip bulunan kimselerdir.²¹⁴ Aydınların topluma yön verme vasıflarından dolayı sosyal değişimde ve modernleşme sürecinde etkin rol oynadıkları söylenebilir.

Buradan yola çıkarak aydının nasıl tanımlandığına ve özelliklerine bakmak faydalı olacaktır. Aydın ile münevver kavramlarını aynı manada kullanan Güngör, toplumda etkin rol oynaması beklenen aydının ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmaktadır. O'na göre münevver herhangi bir kalite farkı gözetilmeksizin yüksek tahsil yapmış kimselerdir. Münevverlerin ayırt edici vasfı onların görmüş oldukları tahsil ise, o takdirde bir münevver tabakadan söz edilebilir. Münevver tabaka, ortak vasıfları bulunan ve bu vasıflardan dolayı cemiyette belli bir seviye işgal eden bir sosyal grup olarak nitelendirilebilir. Ama münevver tabaka, bir iktisadî-sosyal sınıf değildir. Çünkü gördükleri tahsil bakımından ortak vasıflara sahip olan bu insanlar değişik sosyal sınıflara bağlı olabilirler veya içinden çıkmış oldukları sınıfla olan bağlarını devam ettirebilirler. Bunun yanında münevverlerin ümitsiz bir tabaka gibi dolaşıp durdukları düşünülmemelidir. Fakat gördükleri eğitim onlara kendi sınıflarından çıkabilme veya zihni tutumlarına göre bir sınıf tercih etme veya zihni tutumlarına göre

²¹² Kartallar, Ruşen; *Antisozyal Davranış Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Bir Çalışma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Adli Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1996, s. 4.

²¹³ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 130.

²¹⁴ Dereli, Taner; *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye)*, İ.Ü.Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974, s. 31.

bir sınıf tercih etme şansı vermektedir.²¹⁵ Başkaları için menfaat çatışması olan olaylar, münevverler için daima bir fikir ve ideoloji kavgası haline gelmektedir.

Aydın olmak, bir çeşit meslektir. Her mesleğin çeşitli kaideleri, bellik ölçüleri, namus ve haysiyeti, ahlâkı vardır. Aydınlar, tek tek bireyi veya aileyi değil, toplumu etkilerler. Bu yüzden meslek grupları arasında sorumlulukları en fazla olan kişiler aydınlardır. Aydın kişi dünyaya büyük kalabalıktan farklı bakar, düşünce ve heyecanını birbirinden ayırır. Bu yüzden fikirlerini duygularının emrine vermez. Slogan, nutuk ve tek doğruyla yola çıkmaz.²¹⁶ Eğer bu şekilde davranırsa aydın olamaz.

Aydın olmanın gerektirdiği tavır, olaylar karşısında kalabalığın davranışı ile aydının davranışı arasında belirgin farkları da doğurur. Bu farkın rastlandığı yerlerden biri, kitle hareketleri karşısında aydının kenarda kalmaya gayret etmesi ve heyecan selinden uzak durmasıdır. Coşkun bir kalabalık içerisinde veya başında bir aydın varsa o kişi aydın olma vasfını kaybetmiş demektir. Aydın olmanın gerektirdiği zihni disiplini korumak isteyen kimse herkesin koştığı yere gözü kapalı gidecek yerde, sakın bir köşeye çekilerek bütün olup bitenlerin neden cereyan ettiğini bulmaya çalışır. Çünkü aydın, kitle ruhunun emniyet subabıdır.²¹⁷ Eğer aydın da kalabalığın içine dalıp kayboluyorsa kitleye yarar yerine zarar getirmiş olur.

O, kendi kabiliyetine göre yetişmek ister. Meslek seçiminde serbest hareket eder. Buna her insanın hakkı olduğunu bilir. Aydın insan bilir ki, gençlerin isteklerine önem vermek gerekir. İrade için, ahlâkın teşekkülü için insanın dışından gelen her türlü baskılar, zoraki disiplin yeterli olamaz. Körü körüne itaat değil, serbest bir iç disiplin esastır. Toplumun ihtiyaçlarını anlamak ve bunların giderilmesine yardım edebilmek bu hareketlerde hürmeti hak eder. Aydın insan, ferdî kabiliyetlerini en iyi şekilde geliştirmesini bilen, bunun fırsatlarını bulan insandır. O, başkalarına da aynı durumu yaratmayı düşünür.²¹⁸ Ona göre terbiye iç disiplin demektir.

Aydının bir başka vasfı ise düşünce ve heyecanı birbirinden ayırt etmesidir. Bu yüzden aydın fikirlerini sevgileri veya nefretlerinin emrine vermez. Hiçbir insanın veya teorinin kusursuz olamayacağı gerçeğini kabul ettiği için, kendi tarafına olan sevgisinde olduğu gibi karşı tarafa olan aleyhtarlığında da aşırıya gitmez.²¹⁹ Çeşitli sloganlarla

²¹⁵ Güngör, Erol; *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 11.Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995, s. 224.

²¹⁶ Güngör, Erol; "Bize Yakışan Nedir?", *Yeni Gözcü*, Sayı 18, İstanbul, 1981, s. 1-2.

²¹⁷ Güngör, Erol; Aynı makale, s. 5.

²¹⁸ Nirun, Nihat; A.g.e., s.50.

²¹⁹ Güngör, Erol; A.g.m., s. 2.

haykırmak, etrafına insanları toplamak, tek doğruyu kendisinin temsil ettiğini savunmak, kavga etmek aydına yakışmayan özelliklerdir.

Aydın ile halktan birisini birbirinden ayıran en önemli özelliğin her ikisinin de hadiseler ve bunlar arasındaki ilişkiye bakış tarzlarında yatmakta olduğunu ileri sürer. Güngör' e göre halkın dünyası, kendi hayat tecrübesini kazandırdığı inanç, kanaat ve bilgilere dayanmaktadır. Oysa aydının dünyası, isbata dayalı bilgiye dayanmaktadır. Aydın, karşılaştığı sosyal problemler karşısında “bu nedir?” sorusunu soran, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisini bulmaya çalışan, objektif realiteyi anlamaya gayret eden kişidir.²²⁰ Halk ise olayların sebeplerini bulmaya çalışmaz, zaten onun vazifesi de değildir.²²¹

Aydınların toplumda sosyal ve ekonomik değişimleri gerçekleştirmekte birtakım kişisel çıkarları, örneğin liderlik arzu ve ihtirası söz konusu olabileceği gibi, bu çeşit motifler mevcut olmayabilir de. Diğer bir deyişle, Aydın sosyal değişimleri gerçekleştirmek hedefi peşinde tamamen idealist motiflerle koşmakta olabilir.²²² Önemli olan, az gelişmiş ülkelerde Aydın sayılan kimselerin büyük bir çoğunluğunun az veya çok ölçüde sosyal, politik ve ekonomik değişimleri gerçekleştirmek hedefi peşinde olduklarıdır.

Aydın insan, duygu, düşünce, davranış tutarlılığı içinde bulunan, fikir dürüstlüğü ile fonksiyonlarını uzlaştıran, fikir ve aksiyon hayatlarında etkili olan, sosyal hayat alanında yeri bulunan, bütün seçkinlerin grupları ile ilişki kuran bir şahsiyet bütünlüğünün simgesi olan kişidir.²²³ Aydın insan, toplum ile bütünleşmesini de sever

Aydınlar grubundan söz edildiğinde düşünce yapısı ve disiplini bakımında bazı insanlardan farklı bir kitleden bahsedildiğini belirtir. Buna rağmen aydınlarla kitle pek çok meselede aynı görüş ve inanca sahip olabilirler. Ama aydın diğer insanlardan farklı olarak hakikati bulmaya çalışır. Günlük hayattaki insanlar bu endişeyi taşımak yerine menfaatlerinin kaygısındadırlar.²²⁴ Oysa aydın menfaat motiflerinin dışında düşünen insandır.

Aydın insan nefesine güveni olan kişidir. Milleti de ona güvenir. Millet aydınları takdir edecek niteliklere sahiptir. Çünkü bugün bilgi edinme işi sadece okul meselesi

²²⁰ Güngör, Erol; “Aydınlar Hitap Etmek”, Yol, Sayı 4, İstanbul, 1966, s. 4.

²²¹ Güngör, Erol; A.g.e., s. 273-275.

²²² Dereli, Taner; A.g.e., s. 26.

²²³ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 50.

²²⁴ Güngör, Erol; Sosyal Meseleler ve Aydınlar, 2.Basım, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1994, s. 254.

olmaktan çıkmıştır. Basın yayın, kitaplar, dergiler, radyo, filimler, televizyon, meslek içi öğretim ve eğitimler yeterince bilgi vermektedir. Her zaman, her memleketin bir fikir alanı vardır. Bilgi varlık alanının etkili olan şahısları aydın insanlardır.²²⁵ Aydın insanlar doğru bildiklerini, fikir hayatına katarlar.

Aydınlar, egemen sınıfın “elçileridir”. Yerine getirdikleri görevler sosyal hegemonya ve politik yönetimdir, yani :²²⁶

1) Halkın büyük çoğunluğunun egemen temel takım aracılığıyla toplum hayatına çizdiği yöne kendiliğinden verdiği onay (ki, bu onay, tarihsel olarak ve egemen takımın üretim dünyasındaki görevi dolayısı ile kazandığı saygınlıktan, dolayısıyla güvenden doğar)

2) Gerek etken gerek edilgen hiç bir onaya yanaşmayan takımların yasa yoluyla disiplini sağlayan devletin zorlama aracı. Ama bu araç, kendiliğinden onay niteliği kazanamaması halinde, kumanda ve yönetimde meydana gelebilecek buhran anları göz önünde tutularak, toplumun tümü için kurulmuştur.

Aydınlar somut sorunlardan hareket edip somut çözüm tarzları getirme görevine ek olarak, bu somutlar âleminin ötesine geçmek, daha genel ve derinde anlamlar ve değerler âlemine nüfuz etmek eğilimindedirler.²²⁷

2.3.6. Fikirler

Tarihin belirli dönemlerinde fikir ve düşünceler sosyal değişimin yönü üzerinde büyük etkiler göstermiştir.²²⁸ Özellikle fikirlerin ideoloji haline dönüştüğü zamanlarda etkisinin daha çok arttığı bilinmektedir.

Tarih, büyük düşünürlerin ve doktrinlerin sosyal değişmelerin yönünü tayin etmesi bakımından örneklerle doludur. Özellikle bu düşünceler ideoloji durumuna dönüşerek sosyal yapıyı etkilemişlerdir.²²⁹ İdeolojiler özellikle siyasal iktidarların kazanılmasında ve devrimlerin oluşumunda birer araç olmuşlardır.

Marksist ve benzeri düşünceler sosyal değişimde “madde” yi değişimin tek faktörü olarak ele alırken, Comte ve Hobhose gibi düşünürler düşünce alanındaki

²²⁵ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 50.

²²⁶ Gramsci, Antonio; **Aydınlar ve Toplum**, (Çev., Vedat Günyol, Ferit Edgü, Bertan Onaran), Çan Yayınları, İstanbul, 1967, s. 29.

²²⁷ Dereli, Taner; A.g.e., s. 20.

²²⁸ Kaya, Yaşar; **Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçerisinde İşbirliği ve Mücadele**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1991, s. 42.

²²⁹ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 182.

gelişmeleri temel faktör olarak düşünmüşlerdir. Bunlardan Comte, öncede ele aldığımız gibi üç hal kanunu'nda her düşünce aşamasında düşünceye tekabül eden bir toplum tipini öne sürmüştür.²³⁰ Weber'de dünyayı fikirler yönetmese de tarihin bazı dönemlerinde fikirlerin ve doktrinlerin sosyal değişimin yönünü bağımsız olarak etkileyebileceğini belirtir. Ona göre, dünyayı fikirler yürütmese de bazı tarihî durumlarda fikirlerin ve doktrinlerin sosyal değişimin yönünü bağımsız olarak etkileyebilir.²³¹

Althusser, ideolojiyi, pratikleri, düşünceleri ve özne konumlarını kuran bir temsiller sistemi olarak alır. İdeolojiyi biçimlendiren, karşıtlık içinde kurulmuş sınıf ilişkileridir. İdeoloji, insanların içinde yaşadıkları belirli bir toplumda, var oluş koşullarının gereklerini karşılamak üzere biçimlendikleri, dönüştükleri ve donandıkları tarzları kurar ve bunlar, o toplum için yaşamsaldır. Çünkü ideoloji, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve dönüşümü için en önemli koşullardan biridir. Diğer yandan, ideolojinin ifade ettiği, insanlar ile var oluş koşulları arasındaki doğrudan ilişkiler değil, kendileri ve var oluş koşulları arasındaki ilişkiyi yaşama tarzıdır. Başka bir deyişle, insanlar ile dünyaları arasındaki ilişkinin ifadesi; insanlar ve gerçek varoluş koşulları arasındaki hayali ve gerçek ilişkilerin üst belirlenmiş bütünüdür. Böylesi bir bütünlük olarak ortaya çıkan ideoloji, “somut bireyleri somut özneler olarak çağırır ya da adlandırır.”²³² Bu demektir ki, ideolojiden bir var oluş tarzı ya da pratik alanı ve özne konumu yoktur.

İdeolojik faktörler genellikle değerlerle bir arada düşünülmelidir. Sosyal sınıflar, meslekler veya diğer gruplarla ilgilidir.²³³ Bunlar yeni değişimleri tutuşturacak kıvılcım işini gören temel kabuller, inançlardır.

Toplumların yenileşmesi, kültür değişmesini, bu ise, değer ölçülerinde ve yaşam biçiminde hızlı bir değişiklik olmasını gerektirmektedir. Yenileşme ve değişme felsefeyi zorunlu kılar. Başka bir deyişle, dağınıklığı ve düzensizliği önlemek için felsefe zorunludur.²³⁴ Görüntüler arasındaki gerçekleri görebilmek, olaylar arasındaki

²³⁰ Kaya, Yaşar; *Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçerisinde İşbirliği ve Mücadele*, s. 42-43.

²³¹ Türkdoğan, Orhan; A.g.e., s. 70.

²³² Althusser, L.; “Ideology and Ideological State Apparatuses”, (Ed., Slavoj Žizek), *Mapping Ideology in London*, Verso, New York, 1994, s. 130; Zik.: Arslan, Zerrin; *Televizyonda Suç Söylemi ve İdeoloji, Hegemonya, İktidar İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2001, s. 16.

²³³ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 131.

²³⁴ Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 253.

ilişki ve bağlantıları anlamak, kavramak ve sosyal bütün içinde değerlendirebilmek ancak felsefi bir görüşe sahip olmakla mümkündür.

Fikirlerin ideoloji haline dönüştüğü zaman sosyal yapıyı daha çok etkilediği, özellikle siyasi iktidarın ele alınmasında ve inkılâpların oluşturulmasında büyük etkiler gösterdiğini bilmekteyiz. Herhangi bir doktrinin veya fikrin etkili olması seslenmiş olduğu bireylerin karakter yapısındaki psikolojik ihtiyaçları karşılaması derecesine bağlı olmaktadır.²³⁵ Bir fikir ancak belli sosyal grupların kuvvetli psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabildiği takdirde tarihin akışı içinde etkili bir güce sahip olabilecektir.

Felsefe siyasetin ayrılmaz bir parçasıdır. Siyaset adamı seçmeler yapmak, toplumların gelecekleri için kararlar vermek durumundadır. Bütün toplumu ve hatta insanlığı etkileyecek siyasal kararların tutarlı olabilmesi için felsefi bir temele dayandırılması gerekir. Aksi halde, siyasi seçmelerde tutarlılık ve uyum yoksa bu seçmelerin toplum üzerindeki etkisi olumsuz olabilir. Aynı zamanda her felsefi görüş belli bir ideolojiye götürür. Başka bir deyişle her ideolojide belli bir felsefi görüş vardır, ideolojinin temelindeki felsefeden uzaklaşan kimseler, yani belli bir ideoloji duvarları arasında kendisini hapseden yöneticiler kamu yönetiminde etkinliklerini kaybedebilir ve hatta toplumları için zararlı olabilirler.²³⁶ Bazı durumlarda ise, ideolojinin temelindeki felsefeden mahrum olması yöneticilerin kamu yönetimindeki etkinliklerini arttırabilir. Çünkü felsefi temelden yoksun bir ideoloji dinsel bir inanç şekline dönüşebilir. Dinsel bir inanç sorusuz, tartışmasız ve kuşku götürmeyen bir inançtır.

2.3.7. Liderler

Liderlik, grupların işleminde üyelerin, değişik etkileri vardır. Ancak grubun şefi, lideri, başı durumunda olan kişi ya da kişilerin rollerinin yerine getirilmesi ile grubun çeşitli yönlerdeki üreticiliği, fonksiyonunu yerine getiren bir sistem halinde işlemesi arasında ilgi kesindir.²³⁷ Bu bakımdan lider'in rolü bütünleştirici niteliktedir. Bu rol koordine etme ve teşvik, tahrik niteliğindedir.

Lider, grup veya bir teşkilât mensuplarının faaliyetleri üzerinde fevkalâde etki ve nüfuzu olan ve grup hedeflerinin tayiniyle ideolojisinin tayininde mühim ve merkezî bir

²³⁵ Kaya, Yaşar; *Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçerisinde İşbirliği ve Mücadele*, s. 42.

²³⁶ Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 254.

²³⁷ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 195.

rol oynayan bir üyedir.²³⁸ İki veya daha çok ferdin bir araya geldiği her yerde daima diğer fertler arasında sıvrılmış bir kişiye rastlanır.²³⁹ Bu kişi, grup davranışlarının kendisinde merkezileştiği, deyim yerinde ise akort edildiği şahsiyettir.

Grup kendi arzusuyla meşru gücü ya da otoriteyi kabul ederek onu grup üyeleri üzerinde bağlayıcı kılar. Otorite, bir ortaklık içinde belirlenmiş davranışların genel norm ya da kurallarına dayanır.²⁴⁰ Bu normlar üye bireyleri üstün olanların emirlerine uymaya zorlar. Bu normlar grup üyelerince içselleştirilir ve onlarca güçlendirilir.

Kişisel otorite, ileriye görüş, çeşitli karakter özellikleri, kesinlik, cesaret, doğruluk, zekâ gibi kişisel özellikler liderliğin varlığını sağlar. Ancak liderlerin kişilikleri birbirinin aynı değildir. Bu nedenle liderler ne kendilerini izleyenlerden tam farklıdır ve ne de liderlik özellikleri aynıdır. Toplum hayatında bir merci veya kişisel bir lider otorite ve güç ile pekiştirilir.²⁴¹

Elbette gücü veya otoriteyi kullanma, birtakım zorlukları da beraberinde getirir. Blau, diğerleri üzerinde güce sahip olmayı ve bu gücün meşru kılınmış onaylamasını arzulayan bir “liderlik ikilemi” saptamasını yapar. Bu ikilem, gücü elde etme ve onay alma süreçlerinin çatışmasında ortaya çıkar. Bir kişi liderlik konumunu ona bağlı olanlar arasında küskünlük yaratma pahasına elde edebilir, böylece onaylanmış olabilir. Öte yandan, eğer bir insan tamamen sosyal onaylanmasıyla ilgilenirse, etkili bir liderin genel amaçlarının başarılmasını daha ileri götürecek şeylerden çok, bağlı olanların istekleri tarafından yönlendirilmesine neden olur.²⁴² Lider olmayı arzulayan bireyler önce güçlerini seferber ederek ve sonra bağlı olanların onayını kazandıracak olan yolları kullanarak bu ikilemi çözmeye çalışırlar.

Sosyal değişimin bilinen bir kaynağı da, sosyal değişimleri plânlayıp öngören ve bir şekilde ortaya koyabilen insan eylemidir. İnsan eyleminin iki türü özellikle önemlidir: Güçlü liderlerin önderlik ettiği hareketler ve geniş halk kitlelerinin kolektif davranışları. Tarihin akışı ve sosyal değişim üzerinde bireylerin mutlak etkisi hakkında karar vermek çok zordur. Tarihçiler ve biyografi yazarları, sık sık tarihsel ve sosyal

²³⁸ Krech, David-Crutchfield Richard, S.-Ballchey, Egerton L.; *Cemiyet İçinde Fert İkinci Kitap* (Çev., Mümtaz Turhan), M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1971, s. 291.

²³⁹ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 172.

²⁴⁰ Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 83.

²⁴¹ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 296.

²⁴² Blau, Peter M.; “Parameters of Social Structure”, (Ed., Peter M. Blau), *Approaches to the Study of Social Structure*, The Free Press, New York, 1964, s. 200; Zik.: Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 84.

değişimi “büyük adam” teorisi ile açıklamaya çalışırlar. Sosyologlar genel olarak bu yaklaşımı reddederler, tarihi bireylerin yaptığından çok, sosyal koşulların bireyleri ortaya çıkardığı görüşünü benimserler.²⁴³ Sosyologlara göre, liderlerin kişilik ve hırsları, başkalarına benzemeyen özel kişilikleri, içinde doğup sosyalleştikleri kültürden ciddi biçimde etkilenmektedir. Bireylerin yarattığı sosyal değişim, onları ortaya çıkaran sosyal koşullar ve diğer sosyal güçler dikkate alındığında sosyolojik açıdan daha iyi anlaşılacaktır.

Lider, tek bir bireydir. Tek bir birey olması bakımından psikolojinin inceleme alanına, iki veya daha çok bireyin bir araya geldiği yerde ortaya çıkması ve grup üyeleri ile etkileşim sonucunda belli davranış kalıplarına neden olması bakımından sosyolojinin konusuna girer. İki veya daha çok bireyin bir araya geldiği her yerde daima diğer bireyler arasında sivrilmiş bir kişiye rastlanır. Bu kişi, grup davranışlarının kendisinde merkezileştiği, deyim yerinde ise akort edildiği şahsiyettir. Bir grubun teşekkülünde ve grubun hayatında üyelerden bir kısmı diğerlerinden daha faal bir rol oynar, diğer üyelere tercih edilir, diğer üyelerden daha çok hürmet görür, fikrine hürmet edilir ve grup üyeleri üzerinde bir hâkimiyet sağlar.²⁴⁴ Böylece grup üyeleri arasında bir farklılaşma ortaya çıkar.

Liderliğin demokratik yolda gelişmesi ve işlemesi ile diktatoryal liderlik tipinin bu konudaki etkisi tartışılabilir. Bu konuda toplumda egemen olan bütünleştirici kuvvet niteliğindeki değerleri de göz önüne almalıdır. Liderlik tipi korunmak istenen değere göre farklı etki yapmaktadır.²⁴⁵ Liderlik fonksiyonu bazen grup içinde dağılmış biçim alabilir ve grup kendi kendini idare eden bir sistem şekline de dönüşebilir.

Liderin şahsi özellikleri ve fonksiyonları, lider iktidar isteği, itibar ve maddi kazanç arzuları ile grubun diğer üyelerinden ayrılır. Bu nedenle lideri içinde bulunduğu grubun şartları ortaya çıkarsa da grup üyelerinin hepsi lider olamaz. Liderde şu özelliklerin bir bileşkesinin bulunması, onu grubu tarafından lider yapar. Akıllı, bilgili, adaletli, namuslu, vakur, cesur, cömert, yumuşak huylu, vefalı, doğru sözlü, şefkatli, merhametli, sabırlı, affedici, şükredici olmak ve aceleci olmamak. Bir liderin bütün bu

²⁴³ Özer, İsmet; A.g.m., s. 570.

²⁴⁴ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 172.

²⁴⁵ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 195-196,

özellikleri kendinde toplaması mümkün değildir.²⁴⁶ Ancak bu özelliklerin liderde bir saygı, direktif verme ve teşvik etme özelliği kazandırması gerekir.

Liderlik kişisel otoritenin sosyal grupları etkilemek amacı ile kullanılmasıdır. Lider kişisel otoritesini, diğer kişiler aracılığı ile çeşitli amaçları gerçekleştirmek için kullanır; koordinasyon, denetleme, yöneltme, başkalarının güçlerini harekete geçirme gibi. Lider genellikle, zorlayıcı yolları kullanmaz.²⁴⁷ Lider sosyal yapıyı âdetâ programlaştırır.

Sosyal yapı meşruluğunu yitirdiği zaman karizmatik lider sahneye çıkmakta ve eski sosyal yapının yıkıntıları üzerinde izleyicileriyle birlikte yeni bir düzeni kurmaktadır.

2.3.8. Keşif ve icat

Keşif, var olan gerçekliğin farklı ya da yeni bir yönünün fark edilmesidir: Yer çekimi kanunu, atomların yapısı, genetik şifrenin çözümü ya da yeni bir kıtanın keşfi gibi. Yeni bir keşif, eğer toplum içinde benimsenirse toplumun kültürüne ve bilgi birikimine eklenir.²⁴⁸ Bununla birlikte ancak kullanıldığı zaman sosyal değişim kaynağı hâline gelir.

Marks, sosyal değişme hakkındaki görüşünde, değişme bakımından sadece teknik olanı aslî faktör olarak göstermekte ve bunun önemini çok abartmaktadır. Sözü geçen teoriye göre, sosyal değişmenin aslî faktörü üretimin maddî güçleri'dir. Bu güçleri ekonomik teknik temsil eder. Yeni buluşlar, ilkel sosyal-ekonomik ilişkileri değiştirir. Sosyal - ekonomik ilişkilerin tümü ise, toplumun esas alt yapısını oluşturur. Bu, gerçek yapıdır. Bunun üzerinde hukukî ve siyasal üst yapı kurulmuştur. O halde bir toplumun hukukî ve siyasal yapısını, alt yapıyı oluşturan ekonomik yapı belirler ve her şey, düşünce dünyamız dahil bu ilişkinin etkisindedir.²⁴⁹ Bu teori, inceleme konumuz olan sosyal değişme alanına aktarılacak olursa çıkan sonuç şudur: ekonomik yapı yeni teknik buluşları, icatlar dolayısı ile devamlı olarak değiştiğinden, bu yapının belirlediği üst hukukî ve siyasal yapı da devamlı şekilde değişecektir.

Yeni bir buluşun kabulü yayılma olayıdır. Buradaki yayılma bir kültür içersindeki yayılmadır. Bazı araştırmalara göre bir kişinin yeni bir buluşu kabul etme

²⁴⁶ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 176.

²⁴⁷ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 296.

²⁴⁸ Özer, İsmet; A.g.m., s. 568.

²⁴⁹ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 432.

eğilimi sade kişisel özelliklerinin bir fonksiyonu değil mensup olduğu grubun diğer üyeleri ile ilişkilerinin bir fonksiyonudur. Birikim de aynı şekilde yeni bir buluş veya buluşların yayılması sorunudur. Sosyal değişme süreci başladığı sektörden diğer sektörler atlamaktadır. Bir sosyo-kültürel sisteminin çeşitli kısımları veya alt sistemleri birbirleri ile ilişkilidir. Bir sektördeki değişme diğer sektörde uyumlu değişmeleri gerektirir. İlk sektördeki değişme fazla olursa bir kültür gecikmesi söz konusu olabilir.²⁵⁰ Bu gecikme toplum içerisinde uyumsuzluklar meydana getirir ve ne kadar uzun olursa gerilim o kadar fazla olur. Gecikme ehemmiyetli alanlarda olursa toplum dağılma ve bozulma tehlikesine maruzdur.

Yeni bir icat ortaya çıkınca, sistemin kimi öğeleri değişmektedir. Öteki öğeler ise bir süre sonra, değişen bu öğelere uyum sağlamaktadır. Uyum sağlama, tüm sosyal ve kültürel sistemin yeni icatlara göre kendisini yeniden düzenlemesidir. Ona göre icatlar, ya da yenilik yaratılması sosyal bir üründür. Sosyal ortam, belli yaratıcıları da ortaya çıkarır. İcatlar, toplum tarafından kabul gördükten sonra, bunlar toplumun yapısını etkileyerek, değişmeye yol açarlar.²⁵¹ Böylelikle, durgun toplum yapılarından, değişken toplumlara doğru bir geçiş yaşanır.

Keşifler, daha önce var olmayan bir şeyi üretmek için mevcut bilginin yeni kullanımı ya da birleştirilmesidir. Buluşlar araçsal (televizyon, bilgisayar, otomobil vb.) olabildiği gibi, sosyal (devlet, kölelik, piyasa, demokratik kurumlar vb.) de olabilir. Bütün buluşlar önceki bilgiler, keşif ve buluşlara dayanır. Bu nedenle, toplumdaki buluşların doğası ve oranı, mevcut bilgi birikimine bağlıdır. Bir kültürde ne kadar çok buluş varsa, ilerde yeni buluşların yapılma olasılığı daha yüksektir. Yayılma süreci - hem maddî hem düşünsel- bir toplumda var olan düşünsel ve teknolojik öğelerin diğer toplumlara geçmesi anlamına gelir. Bu geçişte toplumlar arası etkileşim son derece önemlidir. Orta çağlarda bu etkileşim göç, savaş ve ticaret gibi yollardan gerçekleşmiştir. Günümüzde haberleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişme, bilginin akışını hem hızlandırmış hem de geliştirilmesi için harcanan zamandan daha kısa bir sürede ulaşılmasını sağlamıştır. Bazı sosyal bilimciler, yayılmayı kültürel ve sosyal değişim için belirleyici bir kaynak olarak görmüşlerdir.²⁵² Son dönemlerde sayıları oldukça artan karşılaştırmalı sosyal değişme ve modernleşme araştırmaları,

²⁵⁰ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 134.

²⁵¹ Güven, Hüseyin Sami; A.g.e., s. 228.

²⁵² Özer, İsmet; A.g.m., s. 568-570.

endüstrileşmenin ileri toplumlardan daha az gelişmiş toplumlara doğru yayıldığını ortaya koymaktadır. Teknolojik yenilikler gelişmekte olan toplumlarda daha çabuk benimsenirken, yeni düşüncelerin, inanç ve kuralların benimsenmesi oldukça uzun zaman almaktadır.

Değişme ne olursa olsun ister âni ister derece derece olsun, yeni bir davranış örüntüsü (pattern) getiren her süreç (yeni vaziyet alış, yeni bir teknik) bir yeni buluştur. Yeni buluş dendiği zaman şuurlu ve bilerek hareket etmiş olmak akla gelir. Yeni buluşlar ve bu buluşların kabulü sosyal ihtiyaçların ehemmiyetine, organizasyonsuzluk derecesine, toplumun elastikiyetine ve değişimin ne ölçüde kurumsallaşmış olduğuna bağlıdır. Modern toplumla geleneksel toplumlara nazaran yeni buluşları daha çok teşvik ederler.²⁵³ Ancak modern toplumlarda bile yeni buluşlar tepki ile karşılaşılabılır, bunun sebebi eski şekillerle ilgili hissi yatırım ve güvensizliktir.

Keşif ve icatlar insan düşüncesini etkilediği gibi, sosyal ilişkiler ve birey-çevre ilişkilerine de etki ederek sosyal değişimde bir etken olabilmektedir.

2.4. Değişme Tipleri

Sosyal değişmeyi, zorlama olmaksızın meydana gelen sosyal değişmeler (serbest sosyal değişmeler) ve zora dayanan sosyal değişmeler (sosyal değiştirmeler) olarak iki tip şeklinde ayırabiliriz.

2.4.1. Serbest Sosyal Değişme

Değişme fikrinin en basit seviyesi olan değişme, hiçbir istikamet söz konusu olmaksızın, bir sistemin başlangıçtaki şeklinden farklı olan herhangi bir şekle (ve daha sonra yine başka bir şekle) geçmek üzere devamlı olarak şekil değiştirmesidir. Tekâmülcü değişme görüşünü (bu en basit seviyede) statik dünya görüşlerinden ayıran tek husus, devamlı şekil değiştirme anlayışıdır. O halde değişme doktrinlerinin ana özellikleri, sosyal değişmeyi, sosyal hayatın değişmez kanunu olarak kabul etmeleridir. Fakat sırf değişme seviyesinde ele alınan tekâmülcü görüş hiç bir intizam fikrine dayanmaz. Bu bakımdan Lewontin'in üzerinde durduğu deste halindeki iskambiller misali durumu açıklamamıza yardımcı olabilir. Kâğıtların tesadüfî bir sıralanma ile destelendikleri bir iskambil destesini karıştırıp yeni bir deste haline getirdiğimiz zaman

²⁵³ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 134.

iskambil destesinde bir değişme olmuştur.²⁵⁴ Fakat bu değişme basit ve tesadüfidir. Yani hiç bir nizama hiç bir istikamete, hiç bir terakkiye ve olgunluk haline eriş vasfına yönelmiş olmayan bir değişmedir.

Turhan'a göre, serbest değişmesinden, bir sosyal grup veya toplumun, yabancı bir grup veya toplumla temasa geldiği zaman hiç bir iç veya dış baskı altında bulunmaksızın çeşitli unsurlar yahut o grup veya toplumun belirli bir kısmını alıp benimsemesi neticesinde yapısında meydana gelen değişiklikleri açıklanmaktadır.²⁵⁵

Her canlı organizmada olduğu gibi, toplumların de bünyesinde devamlı bir hareketlilik ve değişme vardır. Özellikle ilkel toplumlarda bu değişmelerin hızı oldukça zayıftır. Yavaş bir sosyal değişmeden bahsedilebilir. Bu değişmeler, ya o toplumun kendi iç bünyesinde meydana gelen iç etkiler (nüfus hacmindeki, kültürdeki maddi ve manevi değişmelerle) veya dış etkilerle (yabancı bir kültürle temas ve onların kültürlerinden bazı iktibaslar...) meydana gelirler. Her değişim bir yenilikle başlamaktadır. Yeniliklerin benimsenmesi ise, çoğu zaman bir direnmeyle karşılaşır. Bireyler yeniliklerden bir manevi tatmin, saygınlık yanında maddi bir fayda görürlerse daha kolay kabul etmektedirler. Aksi halde yeniliklere şiddetli direnç gösterirler. Bu yeniliklerin, dolayısıyla değişmelerin kabulünden bireyler kadar toplumların değer yargıları da çok önemlidir. Değer yargıları toplumdan topluma değişmekle beraber, iç ve dış etkiler, toplumlarda daima bir tercihler düzeni sonucu meydana getiren veya gelen sosyal şartlanma vasıtasıyla benimsenir.²⁵⁶ Böylece sosyal bünyede değişmeler, kendiliğinden meydana gelir. Herhangi bir topluluk içinde bulunduğu şartlara göre bu değişmelere hızlı veya yavaş bir şekilde maruz kalır.

Basit değişmelerin en basiti olan rasgele değişmeler, bir sosyo-kültürel sistemin hiç bir istikamet söz konusu olmaksızın, başlangıçtaki şeklinden farklı olan herhangi bir şekle (ve daha sonra yine başka bir şekle) geçmek üzere devamlı olarak şekil, değiştirmesidir. Deste halindeki iskambiller misali durumu açıklamamıza yardımcı olabilir. Kâğıtların tesadüfî bir sıralanmayla desteklendikleri bir iskambil destesini karıştırıp yeni bir deste haline getirdiğimiz zaman iskambil destesinde yeni bir değişme olmuştur. Fakat bu değişme basit ve tesadüfî'dir. Yani destenin bu ikinci

²⁵⁴ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; *Genel Sosyoloji*, s. 268.

²⁵⁵ Turhan, Mümtaz; *Kültür Değişmeleri*, 3.Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, Özener Matbaası, İstanbul, 1997, s. 51.

²⁵⁶ Moore, W. F.; *Social Change*, New Jersey 1963, s.28-29; Hogbin, Ian; *Social Change*, Londra 1953, s. 57-53; Zik.: Öksüz, Enis; A.g.e., s. 28-29.

halinde ulaşılan durum, ne iskambillerin cinslerine göre, ne de, belli değer sıralamasına göre düzenlenmesi durumu değildir. Deste değişmiştir, fakat nizamsızlık hali devam etmektedir.²⁵⁷ Toplumda da bazı düzensiz değişmeler rasgele değişme olarak isimlendirilebilecek niteliktedir.

Serbest değişmeler, ya o toplumun nüfus artışı, fikir akımları, buluşlar, kültür birikimi gibi iç etmenler, ya da yabancı bir kültürle temas, yabancı toplumdan bir kültürel öğenin alınması gibi dış etkilerle ortaya çıkan değişmelerdir.²⁵⁸ Bu tip değişmeler herhangi bir zorlayıcı tedbire başvurmadan, çeşitli unsurların etkisi ile kendiliğinden ortaya çıkan değişmelerdir. Hızlı veya yavaş ama mutlaka toplumların bünyesinde devamlı bir hareketlilik ve değişme vardır. Bu değişmeler, ya toplumun iç bünyesinden doğan iç etkilerle veya dış etkilerle meydana gelebilir. Günümüzde toplumlar teknolojinin ilerlemesi, mesafelerin kısalması etkileri gittikçe büyüyen telekomünikasyon ve ulaştırma vasıtalarının da etkisiyle eskiye oranla çok daha hızlı bir değişmenin içindedir. Bu tip değişmeler daha ziyade dış etkilerle meydana gelmektedir. Değişmeler yeniliklerle başlamaktadır. Herhangi bir yenilikse sağlayacağı manevi tatmin ve saygınlık veya maddî faydalar açısından değerlendirilir.²⁵⁹ Bu kıstaslara göre bireyler tarafından ya kolayca kabul görür ya da mukavemetle karşılaşırlar. Bundan başka yeniliklerin kabulünde toplumun değer yargıları önemli rol oynar.

Günümüzde teknolojik değişmeler serbest değişmeleri hızlandırmıştır.²⁶⁰ Özellikle kitle iletişim araçları, serbest değişmeleri oldukça kısa zamanda etkilemektedir.

2.4.2. Sosyal Değişirme

Sosyal Değişme, sosyal sistemler veya alt sistemlerin yapısı, fonksiyonu veya sürecinde bir zaman süresi içinde meydana gelen değişmedir. Zora dayanan sosyal değiştirmeler yeniliklerin değiştirme elemanları vasıtasıyla topluma zorla kabul ettirilmesi sürecidir. Tarihte birçok örneğine rastladığımız sosyal değiştirmeler; idam, hapis, sürgün, malların yaptırımlar, mecburi ödemeler ve vergi gibi cezalarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bugün bile birçok ülkeler yenilikleri yasal yaptırımlarla uygulamaya çalışmaktadır. Günümüzde sosyal değiştirmelerin ılımlı bir şekli refah

²⁵⁷ Bilgiseven, Amiran Kurtkan; *Din Sosyoloji*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985, s. 349-350.

²⁵⁸ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 184.

²⁵⁹ Kaya, Yaşar; *Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları*, s. 45-46.

²⁶⁰ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 185.

devleti anlayışının eseri olarak doğmuştur. Planlama teşkilatları vasıtasıyla ülkelerde yol gösterici müşavirlik hizmeti görücü planlar yapılmaktadır. Bu tip planlama; kaynakların israfını önlemek ve onları uygun yerler tahsis etmek, bölgeler arası sosyal ve ekonomik dengesizlikleri ortadan kaldırmak gayesiyle devlete emredici, özel kesime ise yol gösterici mahiyette.²⁶¹ Kısaca bağımsız planlamayı “....sosyal yapı unsurlarında meydana gelebilecek değişimleri tesadüfe bırakmaksızın tipi, devamlılığı, hızı ve yönü bakımından kontrol altına alma faaliyeti”²⁶² olarak tanımlayabiliriz.

Planlamada dikkat edilmesi gerekli hususları çalışmamızın ileriki kısımlarında geniş bir şekilde ele alacağız. Şimdilik şu kadarını belirtelim ki, planda arzulanan değişme hedefleri toplumun değerleriyle çatıştırılmadan ve önemli sosyal huzursuzluklar yaratmayacak şekilde tespit edilmelidir. Zira planların gayesi ekonomik ve sosyal gelişmeyi en uygun bir şekilde temin etmekten başka bir şey değildir.²⁶³ Bu da ancak belirttiğimiz gibi, hedeflerin sosyokültürel yapı unsurlarına uygun, çatışma ve çözülmeye sebep teşkil etmeyecek usul ve hedeflerin tayini ile mümkündür.

Turhan’a göre ise, mecburî veya empoze değişmesi, ayrı özelliğe sahip iki sosyal grup veya toplumdaki biri kendi belirli bazı unsurlarını kabul etmesi için diğerini baskı eder veya idarî bir nüfuz ve iktidara sahip bir grubun muayyen bazı unsurlarını ekseriyetin arzusu hilâfına kendi toplumuna zorla kabul ettirmeğe çalışırsa neticede meydana gelen değişmelere denir.²⁶⁴ Bu tür değişmelere, hükümet darbeleri, sömürgecilik ve istilalar örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca günümüz demokrasilerindeki planlı değişimleri zoraki değişme olarak ele alamayız.²⁶⁵ Çünkü bunlarda bir zorlayıcılık yoktur.

Bu tip sosyal değişimler, yeniliklerin değiştirme elemanları vasıtasıyla bir topluma zorla kabul ettirilmesi neticesinde meydana gelen değişimlerdir. Bu tip değişme gayretlerinin yanında daima bir cezalandırma kurumu bulunur. Tarihte değişimlerin çok defa idam, hapis cezası, sürgün, malların müsaderesi ve cebri vergilemelerle meydana getirildiğine sık sık rastlanır. Bu değiştirme ameliyesinin, özellikle sömürgeci ülkelerin sömürgecilik siyasetlerinde önemli olduğunu görmekteyiz. Hemen şunu da ilave edelim ki, her sosyal değiştirmenin mutlaka kaba kuvvete ve

²⁶¹ Nirun, Nihat; A.g.e., s. 129.

²⁶² Bilgiseven, Amiran Kurtkan; Genel Sosyoloji, s. 330.

²⁶³ Kaya, Yaşar; Sosyal Değişimin Yeni Bazı Boyutları, s. 47-48.

²⁶⁴ Turhan, Mümtaz; A.g.e., s. 51-52.

²⁶⁵ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 185.

zorlamalara dayandığı ve mutedil şekilleri olmadığı zannedilmemelidir.²⁶⁶ Toplum hayatında (karışık ve mürekkep bir bünyede) yarınki sosyal değişmelerin ne yönde olacağını şimdiden kestirmek kehanet olmakla beraber, planlamanın yardımı ile gelişme temayüllerini sezmek ve bazı prensipler elde etmek mümkün olabilmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken, arzu edilen değişmelerle toplumun değerler sisteminin çatıştırılmadan veya önemli sayılacak huzursuzluklar yaratmayacak şekilde bağdaştırılmasıdır. Yani yeniliklerin takdim şekli çok önemle üzerinde durulması gereken bir sorundur. Yeniliklerin aşılması için ortam müsait değil ise, başlama zamanı önem kazanır. Başlama zamanı iyi seçilmediği hallerde umulanın aksine değişmeler daima bekletilmelidir.²⁶⁷ Değişmelere karşı en önemli engellerin başında; gelenekçi karakter arz eder ve toplum haline tam olarak gelememiş sosyal bilgilerin hâkim olduğu topluluklar; alışkanlıklarından vazgeçemeyen veya çok rahatsız olacağını düşünen resmi ve gayri resmi liderler ve gruplar; hoşgörü ve demokrasi kavramlarının tam olarak yerleşemediği kültür kalıplarına sahip gruplar ve toplumlar gelmektedir.

²⁶⁶ Öksüz, Enis; Aynı eser, s. 29-31.

²⁶⁷ Öksüz, Enis; Aynı eser, s. 31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL SAPMA-SOSYAL DEĞİŞME VE SUÇ İLİŞKİSİ

1. Sosyal Sapmanın Yapısal Temelleri

Sapma kavramı suç kavramından daha geniş ve daha belirsiz bir kavramdır. Bu nedenle de sapıcı davranışın tanımını yapmak daha güçtür. Sapma sözcüğü sapsmak fiilinden türemiş olup, genelde, normal dışı, olağan olmayan, alışılmamış davranışları ifade eder.²⁶⁸ Sosyal kuralların beklentilerden farklı davranışlar sapıcı davranışlardır. Sapıcı davranışa, genel olarak kötü kabul edilen bazı fiiller örnek verilir.

Sapma, bir davranış tarzıdır. Her davranış, belirli bir sosyal yapının unsurlarından birisi olan sosyal ilişkiler sistemine göre anlamlandırılır. Toplum içindeki insan davranışları, sosyal davranış olarak nitelendirilir.²⁶⁹ Sosyal davranış sebepli ve öğrenilmiş bir davranıştır.

Sapma ile suç kavramı birbirleriyle ilintili iki kavramdır. Her iki kavram da, sosyal norm ve değerlerle zıtlaşan davranış biçimine gönderme yapmaktadır. Ancak, sapma kavramı ile suç arasında önemli bir fark vardır. Sapma ile suç arasındaki farklılık; sapmanın normlardan bir sapmayı ifade etmesine karşın, suçun normlardan bir sapma olmanın yanı sıra yasalardan da bir sapmayı içermesidir. Diğer bir deyişle, suç kavramında hukuki boyut daha belirleyici olarak öne çıkarken, sapma kavramında sosyal veya kültürel görecelik kavramı daha merkezi bir rol oynar. Sosyo-kültürel yapıdan her sapma bir suç sayılmazken, hukuksal sapmalar suç olarak değerlendirilir. Bununla birlikte egemen değer ve normlara uymamak ile yasalara uymamanın toplum içinde gelişen tepki ve rahatsızlığın boyutları da farklı olabilmektedir.²⁷⁰ Ayrıca, suç olgusu; genelde sapmayı içermesine karşın, her sapma bir hukuk ihlali olarak gerçekleşmez.

²⁶⁸ Akıncı Sokullu, Füsün; **Kriminoloji**, Beta Yayınları, 3. Bası, Ankara, 2002, s. 37-38.

²⁶⁹ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; **Toplumsal Sapma -Sapmanın Teorik Temelleri**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

²⁷⁰ Kızmaz, Zahir; **Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesinde Suç ve Suçluluk**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2002, s. 10.

Durkheim' e göre sapma, bütün toplumlar da bulunması nedeniyle normaldir ve sağlıklı toplumların ortak yönünü oluşturur. Durkheim'ın sapma incelemelerine olan katkısını aşağıdaki biçimde belirtebiliriz:²⁷¹

- 1) Belirli sınırlar içinde sapmanın toplum için normal ve fonksiyonel olarak görülmesi,
- 2) Sapma formları ile sosyal örgüt arasındaki karşılıklı bağlanımın vurgulanması,
- 3) Sapma davranışlarla ilgili teorileri sınamak üzere resmî verilerin yaygın olarak kullanılmasıdır.

Parsons'a göre sosyal sistem bir dengeye veya istikrara ulaşma eğilimindedir. Diğer bir deyişle düzen sistemin normudur.²⁷² Herhangi bir düzensizlik ya da normdan bir sapma olduğunda, sistem kendini ayarlar ve normal konumuna dönmeye çalışır.

Toplumun oluşumunu açıklamada Durkheim'ın kullandığı kolektif bilincin yerini, Merton'da ortak temel değerler almaktadır. Böyle bir çerçeve içerisinde, sosyal değişmeyi açıklamak amacıyla Merton, ağırlıkla, Durkheim'ın bir toplumdaki görece kuralsızlık durumu olarak tanımladığı anomi kavramına başvurur. Merton'a göre anomi, kültürel norm ve amaçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu davranışlarda bulunmaya zorlayan sosyal yapı arasındaki kopma halidir.²⁷³ Bu kopmalar nicel ve nitel yönden önem kazandığı oranda, kültürel yapı (değer, norm ve amaçlar) yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Sapma, suç ve sosyal problem kavramları, birbirleriyle ilişkili kavramlar olarak durmaktadır. Ancak, sosyal problem kavramının diğer iki kavrama kıyasla daha genel bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.²⁷⁴ Becker'in belirttiği gibi sapma kavramı nispi nitelik taşır; sosyal gruplar, ihlâlinin sapma sayıldığı kuralları meydana getirmekte ve bu kuralları bazı kişilere uygulayarak onları toplum dışına çıkarılmış yabancılar olarak damgalamaktadırlar.²⁷⁵ Ona göre, Bir hareketin sapkın olup olmadığı diğer insanların o harekete reaksiyonuna bağlıdır.²⁷⁶ Bu görüşten hareket edildiğinde sapma kişinin işlediği fiilin vasfı değil, fakat başkalarının bu kimseye kural ve

²⁷¹ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 63-64.

²⁷² Poloma, Margaret M.; A.g.e., s. 151.

²⁷³ Tolan, Barlas; A.g.e., s. 66.

²⁷⁴ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 11.

²⁷⁵ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 280-281.

²⁷⁶ Becker, Howard S.; "On Labeling Outsiders", **Deviance: The Interactionist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 14.

müeyyideleri uygulamalarının neticesidir. Sapıcı kendisine bu damganın başarılı bir biçimde vurulduğu kişidir; sapıcı eylem de, topluma dahil kişilerin o suretle damgaladıkları fiildir.

Toplum, toplumun bireyleri tarafından çoğunlukla kabul edilmiş bir takım temel normlara sahiptir. Toplumun bireyleri ve sosyal grupları çoğunlukla bu temel normları koruma çabası içindedirler. Her toplum kendi sosyal kontrolü sayesinde bireylerinin bu belirli temel normlara uymalarını ister. Bireylerin ve grupların bu temel normlara uymaları sonucunda ise, toplumun genel gayeleri ve sosyal fonksiyonların istenen sonuçları elde edilir. Bireyler, diğer bireylerin de bu kurallara uymalarını ümit ettikleri sürece aralarındaki dayanışma, emniyet duygusu ve düşüncesi karşılıklı olarak yerleşir.²⁷⁷ Bunun aksi hareketleri ise sosyal sistemlerden sapmaları meydana getirir.

Sapkınlık diğer insanların davranışları olan tepkisini içeren işlemin bir ürünüdür. Aynı davranış belirli bir zamanda bir kural ihlali olabilirken başka bir zamanda olmaz, bir kişi tarafından işlendiğinde ihlal olmayabilir. Bazı kurallar dokunulmazlıkla çiğnenebilir.²⁷⁸ Bazıları çiğnenemez.

Sosyal düzensizlik, gruplar arası çatışma halidir. Bu çatışmalar, gruplar arası zıtlıklardan doğar. Gruplar arası zıtlıklar sosyal, kültürel değerler arası çatışmalardan meydana gelir. Değerler arası ahenksizlik, şahıslar arası çatışmaların başlıca kaynağıdır. Şahıslar, sosyal grupların etkisi altında kazanılmış eğilimleri ile sosyal çevrelerine ve faaliyetlerine yönelirler. Fiiller, şahısların vaziyet alışlarının belirtileridir. Aynı cins belirtilerin birbirini takip etmesi, toplum yapısında, bir takım normların yerleşmesini veya değişmesini sağlar. Bu belirtiler arasında (ortaya çıkan olaylar) zıtlıklar devam ederse şahısların sapmaları da fazlalaşır.²⁷⁹ Bütün bu olayların temelinde çatışma halinde bulunan, birbirine zıt değer hükümleri yatmaktadır.

Sosyal sistemlerde sapmaların sosyal problemler ile de yakın ilgisi görülmektedir. Bazı sosyal problemler sapma olayının veya olaylarının sonucunda ortaya çıkabileceği gibi, bazıları da sapma hareketlerinden ibarettir. Yani sosyal sapmanın kendisi bir sosyal problem gibi görünür.²⁸⁰ Fakat şu da bir gerçektir ki, bütün

²⁷⁷ Nirun, Nihat; *Sosyoloji 2. kitap*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara, 1977, s. 86.

²⁷⁸ Tannenbaum, Frank; "The Dramatization of Devil", *Deviance: The Interactionist Perspective*, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 17.

²⁷⁹ Nirun, Nihat; Aynı eser, s. 80.

²⁸⁰ Nirun, Nihat; Aynı eser, s. 84-85.

sapmalar bir sosyal problem olmadığı gibi, birçok sosyal problemler de sosyal sapmaları kapsamayabilir.

Sapmanın, genel olarak bazı nedenleri aşağıda özetlenmiştir:²⁸¹

1) Uygun olmayan veya hatalı sosyalleşme,
2) Kişinin birbiriyle çelişme halinde bulunan veya yerine getirilmesi gücünü aşan sosyal isteklerle karşı karşıya bulunması. Bu gibi hallerde kişi üzerine çöken baskılardan kendisini sapma yolu ile kurtarmaya çalışır.

3) Zayıf yaptırımlar,
4) Yaptırımların yeter ciddiyet ve dikkatle kullanıp uygulanmaması,
5) Normlardan sapanların kendilerine kolaylıkla aklî bir takım mazeretler bulabilmeleri hususundaki kolaylık,

6) Normların anlam ve içeriklerinin açık surette belirli olmaması,

7) Sapmanın gizli olarak gerçekleşebilmesi hususunda kolaylıklar,

8) Alt kültürlerin sapmayı meşru saymaları,

9) Sapıcı nitelikte gruba içtenlikle bağlılık,

Belirli bir sapma açıklaması yapmak için öncelikle bir sınıflandırma yapmak gerekir:²⁸²

1) Sapma davranışı gösterenlerin bir bölümünü, bir eksikliği ve psikolojik uyumsuzluğu olanlar oluşturur. Bunlar, dereceleri değişmekle birlikte, davranış yanlışlığı içindedirler. Çünkü toplumda normal olarak kabul edilen davranış tarzlarına uygun şekilde davranma gücüne sahip değildirler. Basit-zekalı kişiler ile ciddi psikolojik ve nevrotik rahatsızlıkları olanlar bu sınıfa girer. Bu sınıfı oluşturanların, sosyal gerçeklerle ilişkileri kopuktur. Bu sebeple, hem kendilerinin hem de çevredekilerin korunması için, bu kişilerin, toplumun koruması altına alınmaları gerekir.

2) Fiziksel ve organik fonksiyonlarında eksiklik olanlar bir başka sapma davranışı gösterirler. Bunlar da toplumdaki normal yaşam şartlarına uyamazlar. Ancak psikolojik açıdan, anormal olanlardan da farklıdır. Körler, sağır-dilsizler, sakatlar ve kronik hastalar bu grubun içine girerler. Kendi kişisel yetenekleri ve eğitilmeleri sonucunda, belli derecelerde hayata katılmayı öğrenebilirlerse de normal ve kabul edilebilir davranış düzeylerine ulaşmalarının imkânı yoktur.

²⁸¹ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 285.

²⁸² Fichter, Joseph; a.g.e., s. 175-176.

3)Üçüncü kategoriye bağımlı sapkınlar oluşturur. Bunlar, toplumla tüm bağlarını koparmamışlardır. Ama yinede onunla ilişkilerini en az düzeyde tutmaya çalışırlar.

4) Dördüncü kategoriye de suçlu ve kabahatli sapkınlar oluşturur. Suçlu ve kabahatli sapkınlar toplumda psikolojik, fiziki ve bağımlı sapkından daha farklı olarak değerlendirilirler. Suçlular, kültürün kabul ettiği değer normlarını, bilerek bozan ya da engelleyen kişilerdir. Bu nedenle de hareketlerinden sorumlu oldukları için genellikle toplum tarafından cezalandırılırlar. Bunların işledikleri suçlar da birbirinden çok farklıdır.

Sapma ve suçluluk ile ilgili çözümlemelerde kullanılan teoriler, benzer teori niteliği taşımaktadır. Bir anlamda, suç sapkın bir eylemdir. Suçluluğu sapmadan ayıran önemli bir unsur, suçlulukta hukuksal boyuttur. Sosyolojik olarak hem sapma ve hem de suç, sosyal değer ve normlara aykırı davranış geliştirmek anlamına gelmektedir.²⁸³ Ancak, belirli bir toplumda suç olgusunun objektif ve nesnel bir tanımı vardır. Sapma kavramının içeriği ise, daha geneldir ve öznellik boyutu daha ağır basmaktadır.

Sapma davranış genellikle, toplum için işlevsel olan uygunluk açısından değerlendirilir. Sosyal kurumların işlevselliği için “kötü” olan davranış veya “arzu edilmeyen” davranış sapmadır.²⁸⁴ Fakat toplum için işlevsel ya da “iyi” olan sapma davranışta vardır. Reformistler, dini liderler ve benzerlerinin davranışları sosyal normlardan sapma olarak tanımlanır.

1.1. Değerler

Değerler izafi yani görecedir. Sosyologların gözüyle gerçek olan değerler sadece belirli bir toplumun değerleridir; bunlar bir grubun sahiplendiği ideallerdir. Bu nedenle değerler daima bir topluluğa özgüdürler. Üstelik belirli bir zaman aralığına aittirler. Çünkü bir toplumdan diğerine değiştikleri kadar zaman içinde de değışkendirler. Değerlerin küresel ve hiyerarşik yapısı sosyal değışimin açıklanması ve tahmin edilmesi açısından özellikle önemlidir. Çünkü değışken değerler bir toplumun evriminde ipucu teşkil edebilirler. Aslında bir toplumda beliren pek az gerçek anlamda değer vardır.²⁸⁵ Bir değer değışikliği, genellikle yeni değerlerin içindeki değerler

²⁸³ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 10.

²⁸⁴ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 10.

²⁸⁵ Doğan, İsmail; *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunları*, 6. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 235.

hiyerarşisinde bir değişikliktir; değerlerin hiyerarşisi farklılaşırken egemen değerler önemini kaybeder ve yerini diğer değişkenlere bırakır.

Değer bir inanç olmak bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Bir değer bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca tekabül eder.²⁸⁶ Değerde başlıca iki temel var: Birisi bilgi, ikincisi inanç. Değerler bir bakımdan bilgiye, bir bakımdan inanca dayanıyor. Bütün değerlerde türlü oranda bir bilgi ve inanç payı vardır.²⁸⁷ Hiçbir zaman hiçbir değerde, yalnızca bilgiye veya yalnızca inanca dayanıyor demek mümkün değildir.

Değerlerin, tüm felsefe tarihi boyunca öznelci ve nesnelci bakış açılarına göre farklı sınıflamalara tâbi tutulduğu görülür. Bunlar:²⁸⁸

- 1) Hazcı (hedonist) değerler (olumlu: haz; olumsuz: acı),
- 2) Bilişsel değerler veya bilgi değerleri (olumlu: doğru; olumsuz: yanlış),
- 3) Ahlâkî değerler (olumlu: iyi; olumsuz: kötü),
- 4) Estetik değerler (olumlu: güzel; olumsuz: çirkin),
- 5) Dinsel değerler (olumlu: sevap; olumsuz: günah)

Değerlerin özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:²⁸⁹

1) Grubun insanlarınca paylaşılmışlardır. Kişilerin çoğunluğu, değerler üzerinde uzlaşmıştır. Herhangi bir bireyin yargısına bağlı değildirler.

2) Ciddiye alınırlar. Kendilerine inanılır. İnsanlar, bunları ortak refahın korunması ve sosyal gereksinimlerin karşılanması için gereklidir gördükleridir.

3) Duygu ve heyecanlarımıza hitap ederler. Coşkularla birlikte bulunurlar. İnsanlar yüce değerler için özveride bulunur, dövüşür, hatta canlarını verirler.

4) Diğer nesnelerden soyutlanabilirler. İnsan zihninde yer etmiş kavramsal varlıklardır.

Değerlerin sosyal yaşam içinde önemli özellikleri ve bu özelliklere bağlı olarak yerine getirdiği çeşitli işlevleri vardır. Bunlar:²⁹⁰

²⁸⁶ Güngör, Erol; **Değerler Psikolojisi Üzerinde Bir Araştırmalar**, 2.Baskı, Ötüken Neşriyat İstanbul, 1998, s. 28.

²⁸⁷ Ülken, Hilmi Ziya; **Değerler, Kültür ve Sanat**, İ.T.Ü. Rektörlük Konferansları Serisinden, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1965, s. 8.

²⁸⁸ Özensel, Ertan; "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", **Değerler Eğitimi Dergisi**, (Ed., Recep Kaymakcan), Cilt: 1, Sayı: 4, İstanbul, 2003, s. 218.

²⁸⁹ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 221-222.

²⁹⁰ Özensel, Ertan; A.g.m., s. 230.

1) Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir.

2) Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten hem de hissî-duygusal yönü belirten ifadelerdir.

3) Sosyal değerler belli sosyal sonuçlara yol açarlar. Bu sosyal sonuçlar literatürde sosyal değerlerin işlevleri olarak adlandırılmaktadır.

4) Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.

5) Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddî kültür nesneleri üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir,

6) Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.

7) Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin bir takım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.

8) Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.

9) Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılırlar.

10) Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddî kültür nesneleri üzerinde odaklaştırırlar.

11) Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları, değerler tarafından işaret edilir.

12) Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik eder. İlgi yaratır, cesaret verir. Böylelikle, kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin birtakım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.

13) Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir.

14) Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunur. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.

15) Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar.

Sosyal yapıyı tasvir eden faaliyetler genelde normlar ve değerler açısından tanımlanır. Sosyal çözülme bu sebeple, bir toplumdaki normlar ve değerler arasındaki çatışmalar açısından kavramlaştırılmalıdır. Sosyal normlar, değer ve inancın belirli kalıplarına karşı, yasaklar, inançlar ve davranışa ilişkin emirlerdir. Her bir bireyin genelde diğerleri tarafından kabul edildiği duygusuna sahip olduğu, belirli davranış ve inanç tiplerinden kaçınılacağı ya da riayet edileceği beyanlarıdır.²⁹¹ Bir toplumdaki bireyler çeşitli ideallere, inançlara sahip olmasalardı o toplumda çeşitli normların oluşması da mümkün olamayacaktı.²⁹² Çoğu kez de değerler kişilerin davranışlarında birer bağımsız değişken rolü oynarlar.

Değer hükümleri sosyal hükümlerdir. Bu hükümler bireyden bireye göre değil, fakat milletten millete, medeniyetten medeniyete göre değişiyorlar.²⁹³ Bundan dolayı onlar bireyin şuuru aşmaları bakımından objektif ve milletten millete zümreden zümreye göre değişimleri bakımından izafi hükümlerdir.

Sosyal değerler de, normlar gibi, toplum içinde işleyen ve değerlendirmelerde kullanılan standartlardır.²⁹⁴ Bu yönden sosyal değerler soyut duygular ve ideallerdir. Değerler tavır ve hareketin genel yöneticileridir.

Normlar, belirli koşullar içinde bireylerin neleri yapabileceklerini ya da yapamayacaklarını gösterirler. Bu bakımdan değerlerden daha belirli, sınırlı ve emredicidirler. Oysa değerler gerçekleştirmelerine olanak bulunmayan zamanlarda bile varlıklarını sürdürmeye, ya da başka deyişle insanlar tarafından benimsenmeye devam

²⁹¹ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 36.

²⁹² Özensel, Ertan; A.g.m., s. 217.

²⁹³ Ülken, Hilmi Ziya; Sosyoloji, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1943, s. 205.

²⁹⁴ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 253.

ederler. Her sosyal değer, pek çok sosyal normun varlığına yol açabilir. Özellikle çağdaş toplumdaki normların büyük bir kısmı toplumun işleyişini ve pratik düzenlemelerini sağlamaya yönelmiş teknik gereçler niteliğindedir.²⁹⁵ Normların davranışları yönetebilmesi de ancak belirli davranış biçimlerini yasaklamaları ve nasıl davranılması gerektiğini açıkça belli etmeleri sayesinde olur.

Değerlerle, sosyal normlar arasındaki fark ve ilişkileri şu suretle belirtebiliriz. Bir kere değerler tavır ve hareket normları ile aynı şeyler değildirler; normlar, belirli şartlar içersinde, toplum iştirakçilerinin neleri yapıp neleri yapamayacaklarını gösterirler. Değerler ise, belirli durum ve şartlardan bağımsız olan ve arzu olunanı gösteren standartlardır. Gerçi normlar çok kere değerleri cisimleştirirler; fakat değerler, normlara göre daha geneldirler. Normlar ise, değerlere göre daha belirli ve sosyal bakımdan daha emredicidirler.²⁹⁶ Aynı bir değer birçok belirli normun temeli olabilir; aynı suretle bir norm çeşitli değerlere dayanabilir.

Sosyal yapıyı oluşturan ekonomi, siyaset, aile, hukuk, eğitim, din gibi temel kurumların hepsi kendisine ait değerleri de içerir. Ancak nasıl bu kurumların işleyişini birbirinden bağımsız düşünemiyorsak, değerleri de birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Değerler, kişilerin bilişsel kurgulamalarının başlıca unsurlarıdır. Değerler arasında üst düzeyde bir ahengin oluşumu, kişinin çevreye uyumunun zorunlu şartlarındandır.²⁹⁷ Bu yüzden bireylerin sosyal uyumları ve davranışları arasında bir tutarlılık söz konusu olabilmektedir. Aksi takdirde bireyler aynı konuda sürekli farklı tutum geliştirip farklı davranışlar sergileyebilirlerdi.

Suç, grupta birey arasında, özelliklerinin değişik düzeylerde incelenmesinin gerektiği bir çatışma olarak belirlenmelidir. Suçun toplum tarafından yapılan hukuki nitelenmesi bu çatışmanın sadece bir yönüdür.²⁹⁸ Sosyal norma başvuru genişletilmeli, klinik tanı ve bireyin grup içinde yaşadığı durum gibi alanlara da el atılmalıdır.

Sosyal bilimlerin aksiyomlarından biri de, grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla buluştuğudur. Kişiler aynı değeri güden kişilere doğru

²⁹⁵ Doğan, İsmail; A.g.e., s. 239.

²⁹⁶ Dönmezer, Sulhi; A.g.e., s. 255.

²⁹⁷ Özensel, Ertan; A.g.m., s. 227.

²⁹⁸ Picca, Georges; *Kriminoloji (La Criminologie)*, (Çev., Ebru Erbaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13.

çekimlenirler.²⁹⁹ Ortak değerler sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.

Bilindiği gibi, sosyal yapıyı oluşturan sosyal kurumların tümü kendine ait değerler içermektedir. Bir toplumda değerlerin ifade ettiği temel işlevler, kişilerin sahip olduğu ve üstlendiği sosyal rollerin kendileridir. Bu roller de her toplumda var olan tabakalaşma sistemi ile sosyal yapıyı oluşturan sosyal süreçlerle ilgilidir.³⁰⁰ Hiçbir toplum düşünülemez ki, bu toplumda ideal düşünme ve davranma yolları, o toplumda kabul edilen, iyinin, kötünün, güzelin, çirkinin vb. belirlenmesi değerler tarafından oluşturulmamış olsun.

1.2. Normlar

Norm kavramıyla ilgili tanımlar çok çeşitlilik göstermekle beraber, bütün tanımlamalardaki ana fikir bireylerin birbirlerine karşı nasıl davrandıklarını değil de nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen, beklenen davranış kalıplarıdır. Normların bu niteliği, sapma davranışının bir dereceye kadar hoşgörüyü karşılanmasına neden olmakla beraber, normlar bir etkileşme durumunda bir ölçüde düzenlilik ve istikrarlığı sağladığından, sosyal yaşamın sürekliliği için gereklidirler.³⁰¹ Normların belirsizlik ve gerginliği azaltmadaki önemi, özellikle bireyin yeni bir etkileşme durumuna girdiği zaman karşılaştığı davranış güçlükleriyle daha da belirginleşmektedir.

Normlar, toplumda farklı zamanlardaki kabullerin bir sentezi olarak ortaya çıkar ve yapı içinde sorunların çeşitlerine göre gelişirler. Uzun bir zaman süreci içerisinde toplum tarafından, sistem bünyesinde yaratılan normlar, çeşitli hükümleri içinde bulundurur.³⁰² Gelecekte karşılaşılabilecek durumlar için bir örnek görevi yerine getirirler.

Normlardan çeşitli nedenlerle sapma olur:³⁰³

1) Bireyin herhangi bir nedenle grubun dışında ya da uzağında kalması bir diğer deyişle marjinalite olgusu,

²⁹⁹ Gündüz, Mustafa; *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005, s. 47-48.

³⁰⁰ Özensel, Ertan; A.g.m., s. 236.

³⁰¹ Eserpek, Altan; *Sosyoloji*, s. 130.

³⁰² Özcan, Nilüfer; *Türkiye’de Sosyo-Kültürel ve Fiziksel Çevrenin Suçluluğa Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s. 1.

³⁰³ İçli, Günşen; A.g.e., s. 108.

2) Kişinin birbiriyle çelişen ya da yerine getirilmesi güç sosyal isteklerle karşı karşıya olması. Bu tür durumlarda kişi üzerine çöken baskılardan kaçabilmek için sapıcı davranışlara girer.

3) Yaptırımların yeterince ciddiyetle ve dikkatle uygulanmaması ya da yaptırımların zayıf kalması,

4) Uygun olmayan ya da başarısız sosyalleşme,

5) Normların anlam ya da içeriklerinin belirsiz olması,

6) Bireylerin dâhil oldukları alt kültürlerin sapmayı meşru saymaları,

7) Bireyin sapıcı nitelikteki gruba içten bağlı olması,

8) Sapmanın gizli olarak gerçekleştirilebilme kolaylığı,

9) Toplumun temel değerleri ile bireyin bu değerleri gerçekleştirmek için sahip olduğu araçlar arasındaki uyumsuzluk ya da çatışmalar. Bireyin ulaşılması zor değerlere ulaşmak için kendince yeni yollar geliştirmeye çalışması.

Normlar, belirli bir grupta veya toplumda standartlaşmış yol gösterici ve idare edici davranış şekilleridir. Bireylerin davranışlarının başkaları tarafından nasıl değerlendirileceğinin rehberidir. Bireyin davranışlarının tasvip edilip edilmeyeceğini ortaya koymaktadır. Toplum üyelerini belirli olaylar karşısında belirli tarzda davranmaya zorlayan kurallardır. Norm, her zaman toplumdaki örf ve âdetlere göre şekillenmeyebilir.³⁰⁴ Öyle normlar yerleşebilir ki, bunlar örf ve âdetlerin dışında veya onlara ters de gelebilir.

Bir grubun üyesi sıfatıyla birey, o topluma ait genel kültürün bütününe, kendi sosyal - sınıfının kültürüne ve çeşitli aslî grupların kültürlerine iştirak eder. Bir grup üyelerinin tipik hareketleri o gruba has maddî kültürü meydana getirir. Bu tipik hareket tarzları, manevî düzenleyici şekillerin-yani inançların, kıymetlerin, sosyal normların-tayin edici etkilerini aksettirirler.³⁰⁵

Sosyal normun özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralaya biliriz.³⁰⁶

1) Sosyal normlar belirli sosyal sistemler içersinde işler. Sosyal grupların kendilerine özgü normları vardır.

³⁰⁴ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s. 31.

³⁰⁵ Krech, David-Crutchfield Richard, S.-Ballchey, Egerton L.; *Cemiyet İçinde Fert*, (Çev., Mümtaz Turhan), M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1970, s. 318.

³⁰⁶ İçli, Günşen; A.g.e., s. 106-107.

2) Normlar sosyalleşme süreci içinde öğrenilirler ve bir alışkanlık olarak uygulanırlar.

3) Resmi ya da gayri resmi normlar sosyal etkileşimden doğar, biçimlenir. Bazı normlar hayatın ilk yıllarında öğrenilirken, bazıları da ileri aşamalarda sosyal ilişkiler yoluyla öğrenilir.

4) Sosyal normlar zaman içinde geçerlik ve etkinliklerini kısmen ya da tamamen yitirerek değişebilirler. Sosyal hayat değiştikçe normlarda değişir. Ancak bazı normlar uzun bir süre varlığını devam ettirebilir.

5) Sosyal normların kendilerine özgü yaptırımı vardır. Ödüller ve cezalarla normlara uygun davranışlar sürdürülmeye çalışılır. Ceza yoluyla norma uyma sağlandığında kontrol ve denetleme zorunluluğu ortaya çıkar. Ödül yolu ile norma uyma sağlandığı takdirde denetime gerek kalmaz.

6) Bazı normlar bir toplumun bütün üyeleri tarafından bilindiği halde, bazıları yalnız belirli grupların üyeleri için bir anlam ifade eder.

7) Bazı normlar birbirleriyle çelişkili olabilir.

8) Sosyal bütünleşme, bireyler normlara uyduğu ölçüde gerçekleşir. Bazı normlara uygun davranışlar her zaman istenilen düzeyde olmayabilir.

9) Bazı normlar belirli bir devletin milli sınırlarını aşan oldukça geniş bir toplumlar kümesi için geçerli olan kurallar durumundadır.

10) Normların hepsi eşit önemde değildir. Normlara uyulmaması durumunda meydana gelen tepkiler farklıdır.

İnsan davranışları sosyal normlara uygun ve normlardan sapıcı olarak ikiye ayrılır. İnsanın sapıcı eylemlerinin hepsi suç teşkil etmez.³⁰⁷ Ahlak kurallarına, örf ve adetlere aykırı sapıcı eylem ve davranışlar hukuki anlamda suç teşkil etmezler.

Sosyal normları gerçekte birbirinden ayırmak mümkün değildir; birbirlerinden soyutlanmaları zihni bir işlemdir. Onlar bir yumak halinde sosyal kurumları ve toplumu oluştururlar.³⁰⁸ Sosyal normlar, birbirleriyle olan fonksiyonel ilişkileri yönünden ele alındığında görülecektir ki, hepsinin kendilerine özgü belli görevleri vardır.

Normları uyguluyoruz çünkü kendimizi buna yükümlü hissederiz. Yükümlülük, maddi bir gereklilikle zorlanmak demek değildir. Normlara uymayı açıklayan bu

³⁰⁷ Gümüşçubuk, Nilay; *Ailenin Suç Üzerindeki Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s. 3.

³⁰⁸ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 263.

yükümlülük duygusu, normlara eklenmiş olan yaptırımlardan çok, onlara attettiğimiz değerin bir sonucudur. Normların bir uzantısı olan yaptırımlar da yalnızca zorlayıcılığa indirgenemez. Yaptırımlar aynı zamanda uygunluğun arzu edilmesini sağlar. Norm yaptırım gücüyle birlikte var olabilir. Yaptırım, norma uymamanın ya da karşı çıkmanın doğurduğu bir sonuçtur. Yaptırımın olumsuz yönünün, olumlu yönünden ağır basması her şeyden çok o toplumun baskıcı bir toplum olduğunu gösterir.³⁰⁹ Bu bakımdan baskıya büyük yer veren hukukun rolü önemlidir. Hukuk normları her toplumda karşı konulması kesinlikle yasaklanmış, rasyonel bir biçimde örgütlenmiş ve devlet yaptırımına bağlanmış kurallardır. Toplum, neden ve sonuçlarının bilincinde olarak, hukuk kurallarını biçimlendirir, yürürlüğe koyar veya yürürlükten kaldırabilir.

Sosyal yapıda her sapma bir suç sayılmazken, hukuksal sapmalar suç olarak değerlendirilir. Bununla birlikte egemen değer ve normlara uymamak ile yasalara uymamanın toplum içinde gelişen tepki ve rahatsızlığın boyutları da farklı olabilmektedir.³¹⁰ Ayrıca, suç olgusu; genelde sapmayı içermesine karşın, her sapma bir hukuk ihlali olarak gerçekleşmez.

Normlar, buyurgan olma özellikleriyle kurallara ve düzenlemelere benzerler, fakat normda kuralların resmi statüsü yoktur. Doğru davranış bazen normatif diye değerlendirilen davranıştan farklı olabilir ve bu davranış eğer var olan normlara göre yargılanırsa, sapkın sayılabilir.³¹¹ Dolayısıyla norm kavramı, sosyal düzenleme, sosyal denetim ve başat sosyolojik problem olan sosyal düzenle çok yakından ilişkilidir.

2. Sosyal Sapma ve Fonksiyonları

Sosyal yapının statik olarak adlandırılan yanını incelerken bile, yapının her zaman yön, zaman ve içindeki bireye göre devinim içinde olduğunu anımsamak gerekir. Diğer yanda, dinamik olarak tanımlanan işlevler bile zorunlu olarak yapılaşmış, düzenlenmişlerdir ve bu anlamda da statiktirler. Bir toplumun yapısı, toplumun parça ve birimlerinin düzenliliğine işaret eder.³¹² Topluma temel grupların bir bileşimi olarak baktığımızda, sözü edilen temel grupların karşılıklı bağımlılığını ve düzenli ilişkiliğini görürüz.

³⁰⁹ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 21.

³¹⁰ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 10.

³¹¹ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 22-24.

³¹² Fichter, Joseph; A.g.e., s. 90.

Toplumlar, mevcut düzeni korumak ve insanların davranışlarını yönlendirmek için her dönemde bir takım normlar kullanmıştır. Bu normlar kişilerarası ilişkileri düzenlediği gibi, toplumun temel yapı ve değerlerini de korumaya yöneliktir.³¹³ Toplum, toplumun bireyleri tarafından çoğunlukla kabul edilmiş bir takım temel normlara sahiptir. Toplumun bireyleri ve sosyal grupları çoğunlukla bu temel normları koruma çabası içindedirler. Her toplum kendi sosyal kontrolü sayesinde bireylerinin bu belirli temel normlara uymalarını ister. Bireylerin ve grupların bu temel normlara uymaları sonucunda ise, toplumun genel gayeleri ve sosyal fonksiyonların istenen sonuçları elde edilir.³¹⁴ Bireyler, suç normlarını benimseyen insanlarla birlik olarak suça yönelirler. Bireyler, diğer bireylerin de bu kurallara uymalarını ümit ettikleri süreç aralarındaki dayanışma ve emniyet duygusu ve düşüncesi karşılıklı olarak yerleşir. Bunun aksi hareketleri ise sosyal sistemlerden sapmaları meydana getirir.

Sosyal yaşamın sürmesi için, normlara uyum göstermek gereklidir veya en azından büyük çoğunluğun normlara uygun hareket etmeleri gerekir. Buna karşın toplumun tüm üyeleri normlara uymak zorunda değildir. Toplumda normlarla ilgili belirli bir hoşgörü de söz konusudur.³¹⁵ Sapma ölçüsü belirli bir düzeyi aştığında, toplumun büyük tepkisi başlar.

Sapma, bir davranış tarzıdır. Her davranış, belirli bir sosyal yapının unsurlarından birisi olan sosyal ilişkiler sistemine göre anlamlandırılır. Toplum içindeki insan davranışları, sosyal davranış olarak nitelendirilir. Sosyal davranış sebepli ve öğrenilmiş bir davranıştır.³¹⁶ Zaman ve mekân içinde tekrarlanırsa geldiği için kurumsallaşmış olan normlar, toplumun onayladığı davranış kuralları olarak sosyal yapı içinde yer alırlar ve insanların rol davranışının çerçevesini belirlerler.

2.1.Sapmanın Olumlu Fonksiyonları

Olumlu sapma, ideal davranış görüntüleri oluşturan bir sapmadır. Bu toplumun yücelttiği ideal normlara ve kişilerin daha erdemli olarak adlandırdığı davranışlara doğru yöneltilecek bir uyumdur. Buna benzer sapma davranışı içinde olanlar, olağanüstü

³¹³ Günindi, Ayşe; *Toplumsal Kurumlarla İlişkisi İçinde Eğitim Kurumunun Suç Olgusuna Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s. 3

³¹⁴ Nirun, Nihat; *Sosyoloji*, 2. Kitap, s. 86.

³¹⁵ Sayın, Özer; *Sosyolojiye Giriş*, Erdem Yayınları, İzmir, 1985, s. 131.

³¹⁶ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 19.

birer kişi ve kahramandırlar. Toplumdaki diğer kişilere örnek olurlar. Bu çeşit insanlar, kahramanlık öyküleri içinde sıkça yer alırlar.

Daha çok, ideal davranış kalıpları yönünde bir sapmadır. Bazı kişiler toplumun kabul ettiği davranış kalıplarını açarlar, bunların üstüne çıkarlar. Normalin dışında, alışıl gelmiş, yinelenen modelin dışında olduğundan sapkın davranışlardır. Burada bir hususu hemen belirtmekte yarar var. Bunlar, ruhsal bakımdan olmayıp, toplum bakımından norm dışı kalmışlardır. Yani toplum normlarına ters düşmüşler, ya da onlara yabancı kalmışlardır. Bunlara belki de “Asosyal davranışlar” demek daha uygun olur.³¹⁷ Bunlar kişinin, herkes için geçerli olan fiilî davranış kalıplarının ötesinde, yukarısında kalan ideal davranış kalıplarına uyması durumudur.

Sapma, nadiren arzu edilebilir olarak düşünölmesine rağmen, bazen sosyal sistemin istenilen yönde değişmesine ve işlevselliğine yardım edebilir. Sapmanın olumlu etkileri olarak ifade edilebilecek sonuçları aşağıdaki başlıklar altında sıralanabilir:³¹⁸

1) Sapma, sosyal normları izah etmeye ve sınıflandırmaya yardım eder. Birçok sosyal norm ihlal edilinceye kadar, toplum hayatı açısından öneminin farkına varılamaz ve belirsizdir. Sapma, grubun tepkisine sebep olduktan sonra norm tanımlanır ve öneminin farkına varılır.

2) Sapma, grup dayanışmasını artırabilir.

3) Sapma, sosyal sistemde ihtiyaç duyulan değişmeyi davet eder. İntibak edici olmayan sapmalardan dolayı sosyal değişme beklenir.

4) Sapma, uygunluğun daha çok arzu edilmesini sağlar. Bu netice, sapmanın yalnızca başarısız ve cezalandırıcı olduğu durumlarda ortaya çıkar. Herkes, normlara uygun davrandığında, uygunluğun erdem olduğu düşünölmez. Sapma cezalandırıldığı zaman, sapmayan insanlar hareket tarzlarının doğruluğu hakkında inanç sahibi olacaklardır.

2.2.Sapmanın Olumsuz Fonksiyonları

Olumsuz sapma ise, toplum içinde onaylanmayan davranış görünümleri oluşturan sapmadır. Bunlar; toplum içinde kabul edilebilir davranış görünümlerinden

³¹⁷ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 229-230.

³¹⁸ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 72-73.

daha aşağıda yer alan davranışlardır. Bu davranışa sahip kişiler, genellikle kendi toplumları tarafından aşağı sosyal statülere yerleştirilirler.³¹⁹

1) Onaylanmayan, aşağı ve yetersiz davranış kalıpları yönündeki sapmadır. Sosyal sorunlarla ilgili olumsuz sapma davranışları farklı ve anormal olarak görünürler. Fakat her toplumda çeşitli derece ve biçimlerde anormallikler vardır. Aşırı uyumsuzlar, orta düzeyde uyumsuzlar, fiziksel, psikolojik, moral ya da kültürel açılardan anormaller gibi.

2) Zihinsel özürlüler ve psikolojik uyumsuzlar, davranış yanlışlığı içindedirler. Çünkü kendilerini toplumda normal olarak kabul edilen davranış biçimlerine uyarlamaya ehil değildirler. Ruhsal yetersizlikleri yüzünden toplumun normal davranış kalıplarına uyarlanamazlar. Zekâ geriliği olanlar, aptallar, ciddî psikolojik ve nevrotik rahatsızlıkları olanlar bu gruba girerler. Bunların hepsinin korunması gerekir. Ayrıca toplumun da bunlardan korunması gerekir.

3) Fizik ya da organik engelliler, aklen normaldirler. Fakat fiziksel bir özür nedeniyle normal davranışları başaramayan kişilerdir. Sağır-dilsizler, kötürümler ve kronik hastalar gibi.

4) Bağımlı sapkınlar, terkedilmişler, sürgünler, dilenciler, kimsesiz çocuklar. Bunlar, normal bir sosyal yapı içinde yerlerini bulamamış olan, sosyal yapı dışında kalmış kişilerdirler.

5) Suçluların sapsmaları isteyerek, bile bile yapılan sapsmalardır. Kültürün değer normlarını kasten bozan uyumsuzlardır. Onun için toplum, bunlara ceza vererek en ağır yaptırımını uygular.

Herhangi bir sapma eylemin ya da bazı bireylerin sapma eylemlerinin, toplumun kurumsal yapısının işlevselliğine yönelik ciddi zarar vermesi, yani işlevsizliğe yol açması mümkün değildir. Bu yapısal özelliğe rağmen, sapma davranışın yaygınlaşması ve süreklilik kazanması sosyal hayatını tehdit etmeye başlar. Bu sonuçlar sıralandığında:³²⁰

1) Sapmanın varlığı diğer bireylerin uyum motivasyonunu bozabilir.

2) Sapma, organize olmuş sosyal hayatı muhafaza etmek için gerekli olan güveni tahrip edebilir.

³¹⁹ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 230-231.

³²⁰ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 70-71.

3)Sapma, sosyal sistem için esas olan birbirine bağıllığı tahrip edebilir. Her sosyal organizasyon kompleksi, hususi roller oynayan birçok insanın işbirliğini gerektirir.

3. Genel Olarak Suç ve Suçluluk

Suç, insanoğlunun ilk tarihinden günümüze dek sürekli var olan bir sorundur. Suç, dün vardı; bugün de var ve yarında var olması büyük olasılıktır. Günümüzde yapısında suç bulundurmeyen bir toplum ütopya'dır.³²¹ Toplum, doğa ve birey üçlüsü arasında, soyutundan somutuna sayısız ilişki vardır. Bireyler, birbirleriyle ilişkide bulunarak grupları, gruplarda toplumu oluştururlar. Toplumlar sürekli değişen canlı beraberliklerdir. Toplumu oluşturan bireyler bu değişim içindedirler.³²² Ancak toplumdaki değişimlerin hızı ile bireyin değişme hızı her zaman aynı değildir. Bireyler her zaman değişen koşullara ayak uyduramazlar. Aradaki dengesizlik çeşitli sorunların kaynağını oluşturur.

Suç, evrensel, genel bir olaydır. Suç tarihin en eski devirlerinden itibaren var olmuştur ve ileride de var olmaya devam edecektir. Suçsuz bir toplum bir hayalden başka bir şey değildir. İnsanların içinde ihtiraslarla birlikte toplum halinde yaşamının ortaya çıkardığı çeşitli sosyal çelişkiler, uyumsuzluklar bulundukça suç da var olacaktır.³²³ Suç eylemi bir bireyle içinde bulunduğu grubun çatışması olarak tahlil edilebilirse, suçun hukuki tanımı o kadar da soyut değildir. Aslında bu tanım olmasa suç da bugün olduğu gibi var olmayacaktır. Doğurduğu huzursuzluktan dolayı toplumun kayıtsız kalamayacağı bir eylemin sonuçlarının sosyal planda ifade edilmesini bu tanım sağlar.³²⁴ Zira suç eylemi sadece suçlunun sorumluluğunda kalmaz, toplum da insani bir olgu olduğu kadar sosyal bir olgu olan bu durum karşısında kayıtsız kalamaz.

Suç, genel olarak, bir çözüm biçimine bağlanması gereken bir sosyal problem olarak görülmektedir. Sosyoloji eserlerinde, sosyal problem denildiğinde bundan "arzu edilmeyecek biçimde belirli sayıyı aşan kişileri, dikkati çekecek derecede etkileyen ve kolektif eylem yolu ile bir şeyler yapılarak bu etkinin bertaraf edilebileceği his olunan

³²¹ Özkan, Şebnem; *Türkiye' de Yetişkin Suçluluğu Üzerine Cinsiyetler Arasında Bir Karşılaştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1998, s. 17.

³²² Erkan, Rüstem; A.g.e., s. 190.

³²³ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, Gözden Geçirilmiş 8. Bası, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1994, s. 49.

³²⁴ Picca, Georges; A.g.e., s. 14.

şartlar” anlaşılır.³²⁵ Bu sebeple hangi suçun bir sosyal problem oluşturduğu, fiilin zarar verdiği gruplara göre değişir.

Suç, genelde bireyin içinde yaşadığı toplum tarafından onaylanmayan davranış biçimidir. Ancak, doğru ve yanlış değerleri farklı toplumlarda ve farklı zamanlarda değiştiğinden suç kabul edilen davranış görece bir nitelik taşır. Suçu oluşturan fiiller zaman ve ortama göre değişiktir. Ağır suçlar sayılan eylemler geçmişte vatanseverliğe alâmet idi.³²⁶ Bugün suç sayılmayan bazı fiiller de geçmişte en ahlâk dışı hareketler olarak sayılmakta idi.

Suç olgusunu, toplumun geneli tarafından benimsenen değer ve normlarından bir sapmayı ifade eden ve aynı zamanda hukuki bir işlemi gerekli kılan sosyal olgu olarak tanımlamak mümkündür.³²⁷ Bir eylemin sapkın davranış olarak kabul edilebilmesi için, onun toplum tarafından suç kabul edilmesi gerekir. Ayrıca normal olmayan davranışlar gruptan gruba, kültürden kültüre, zamandan zamana, kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Suç olgusu hakkında şu savları ileri sürebiliriz:³²⁸

- 1) Suç, evrensel bir olgudur.
- 2) Suç, tarihsel sürecin her döneminde görüldüğü gibi, insan yaşamı sürdüğü sürece de var olacaktır.
- 3) Suç, zaman ve mekân boyutunda biçim değişikliği gösterir.
- 4) Hangi davranışların suç olduğuna ilişkin değerler görecelidir.
- 5) Zaman zaman bireyin kişiliğinde somutlaşmasına rağmen sosyal bir olgudur.
- 6) İnsan-doğa ve insan-insan ilişkileri bağlamında ortaya çıkan bir olgudur.
- 7) Suç düşünceyle başlasa da eylemle sonuçlanır.
- 8) Toplumun düzenini bozduğundan birden çok kişiyi etkileyen eylemsel bir süreçtir.

3.1. Suç Kavramı

Suç kavramı (Latince Crimen), tek tek suçlu hareket ve ihmali davranışları belirtir; suçluluktan ise, belirli bir zamanda ve belirli bir yerdeki tüm suçların bir bütünü

³²⁵ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 23.

³²⁶ Gümüşçubuk, Nilay; *A.g.e.*, s. 6.

³²⁷ Kızmaz, Zahir; *A.g.e.*, s. 8.

³²⁸ Erkan, Rüstem; *A.g.e.*, s. 191-192.

anlaşılır. Suçluluk kavramının, siyasi, organize, ekonomik, trafik ve meslek suçluluğu gibi çok farklı fenomenlerle örtülmesi gerektiğinden, suçluluk kavramını tanımlamanın bilinebilir büyük güçlükleri olacağı açıktır. Ceza kanununa uygun tanıma göre suç, ceza kanunu vasıtasıyla yasaklanan davranıştır. Psiko-sosyodinamik gerçek tanıma göre suç, bir insan davranışının demokraside, sonunda nüfusun çoğunluğu tarafından ve diktatörlükte güç sahibinin iradesiyle dışardan taşınan bu isimlendirmesine bağlıdır.³²⁹ Neyin suç olduğu, toplum içindeki çoğunluğun onayına göre belirlenir.

İnsan hayatı tehlike ile karşı karşıya kalınca insan, buna cesaretle ve korkakça olmak üzere iki suretle tepki gösteriyor. Cesaretle karşılanan tehlike, hayat için bir coşku oluşturuyor; suçlu ise tehlike ile karşılaşmakta ve onu göze almaktadır. Psikologların bir kısmına göre suç konularına karşı gösterilen ilgi toplumda yaşayan insanların içinde yer almış ve bastırılmış suç teşkil edici dürtülerin dışa doğru bir çıkış aramalarını ifade eder. Böylece insanın içinde, bilinçaltında yer almış saldırganlık arzularını, kanunu ihlal eden suçlu tatmin edince, ona karşı ilgi duyulmaktadır. Karl Menninger, “suç herkesi cezbeden bir çekimdir” diyor.³³⁰ Görüşler ne olursa olsun, işin gereği şudur ki, suçluya ve suça karşı duyulan ilginin nedeni bunların nefsimize ve mülkiyetimize karşı tahrik ettikleri tehlikedir.

Lombroso’ya göre suç, ölüm, doğum gibi doğal bir olaydır. Bir hareket, belirli bir ülkenin ve dönemin, adet, gelenek, düşünceleriyle çelişki halinde bulunduğu takdirde suç niteliği taşır. Durkheim ise suçu ortak bilinci yaralayan bir davranış olarak kabul eder. Suçu suç yapan, bir toplumun belirli bir hareketi suç kabul etmesidir.³³¹ Bir toplumda suç sayılan bir eylem başka bir toplumda suç olmayabilir.³³² Burada da görüldüğü gibi suç göreceli bir nitelik taşımaktadır. Oysa suç, yasaların cezalandırdığı hareket olarak ele alınamayacak kadar karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Suç toplumdan topluma zaman içinde nitelik ve nicelik olarak farklı görünüm arz etmektedir.

Sutherland’a göre suç üç unsuru kapsar:³³³

1) Bütün grup veya grup içinde siyasal bakımdan önemli olan küçük bir alt

³²⁹ Demirtaş, Timur; **Kriminoloji**, 2. Geliştirilmiş Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 41.

³³⁰ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 22-23.

³³¹ Bruhl, Henry Levy; “Suç Sosyolojisine Giriş”, (Çev., Ümit Meriç), **Pedagoji Dergisi**, Sayı:2, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984, s.277-284

³³² Günindi, Ayşe; A.g.e., s. 3-4.

³³³ Sutherland-Cressy; **Crimology**, s.15 vd; Zik.: Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 46.

grup tarafından takdir olunan bir değer,

2) Toplumun diğer bir parçasını teşkil eden küçük grubun, kültürel bakımdan diğer grup ile ihtilâf halinde bulunması dolayısıyla, söz konusu değeri ya hiç takdir etmemesi veya az takdir etmesi ve böylece o değeri tehlikeye sürüklemesi,

3) Değeri takdir etmeyenlere karşı usulünce uygulanan cebir yoluna başvurulması,

Suç en ilkel toplumdan, en modern topluma her dönemde rastlanılan sosyal bir olgudur. Toplumlar, mevcut düzeni korumak ve insanların davranışlarını yönlendirmek için her dönemde bir takım normlar kullanmıştır. Bu normlar kişilerarası ilişkileri düzenlediği gibi, toplumun temel yapı ve değerlerini de korumaya yöneliktir. Geleneksel toplumlarda suça tepki kendiliğindendir ve metotlu bir araştırmadan çok, duygusal reflekse dayanır.³³⁴ Toplumlar ilerledikçe, sosyal bir varlık olarak insanın, toplum yaşamının devamı için bir takım kurallara uyması zorunlu olmuştur.

Suç, önemli bir sosyal problemdir. Sosyal problem tanımlamaları, suç olgusunun önemli bir sosyal problem olduğu gerçeğini gözler önüne koymaktadır.³³⁵ Sosyal problem kavramının yerine suç kavramı konulduğunda-hukuki unsuru dışta tutmak koşuluyla-cümlelerin geri kalan kısmı ile uyumluluk ve tutarlılık arz etmesi, sosyal problem ile suç olgusunun birebir örtüşen tanımını ele vermektedir.

3.1.1. Teknik-Hukuki Açıdan Suç

İnsanın sapıcı eylemlerinin hepsi teknik anlamda suç teşkil etmez. Nezaket, mazeret, terbiye kurallarına, örf ve adetlere, bir takım ahlâk kurallarına aykırı sapıcı davranışlar vardır ki, bunlar teknik-hukukî anlamda suç değildir. Teknik-hukukî anlamda suç kabul edilmeyen bazı davranışlar vardır ki bunlar sosyal problem olarak toplumdaki sosyal ve kültürel ahengi bozmaktadırlar.³³⁶ O halde teknik-hukukî anlamda suçun mahiyetini anlamamız gerekmektedir.

Toplum hayatını düzenlemeleri itibariyle hukuk kurallarının, nitelik bakımından din, ahlak ve görgü kurallarından bir farkı yoktur. Zira hukukun temel amacı toplum bireylerinin ortak davranışlarını kural haline getirerek toplumun bütünlüğünü ve devamını sağlamaktır. Bu nedenle hukuk kurallarının temelinde resmi olmayan toplum

³³⁴ Dönmezer, Sulhi; Aynı eser, s. 49.

³³⁵ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 21-22.

³³⁶ Korkmaz, Abdullah; *Şehirleşme ve Suç Malatya Araştırması (1981-1985)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1988, s. 5.

kuralları bulunur. Hukuk kuralları bireylerin doğrudan doğruya dış ilişkilerini düzenlerler. Bu özelliği ile hukuk kuralları ahlak kurallarından ayrılır. Zira ahlakın prensipleri kişisel vicdanlardan doğmaktadır, hukukun kuralları ise sosyal zaruretlerin eseridir. Ayrıca ahlak amaç olarak ideali araştırır, hukukun amacı ise, sosyal realiteyi düzenlemektir. Ahlakın yaptırımı, vicdan dediğimiz içsel yeti olduğu halde, hukukun yaptırımı bireye dıştaki toplum tarafından düzenlenen cezalardır. Ahlakın yaptırımı ruhi, hukukun yaptırımı ise maddidir. Hukukun kuralları yazılıdır, ancak ahlak kuralları yazılı değildir. Hukuk teşkilatlıdır, ahlak teşkilatlı değildir. Hukukun alanı dardır, ahlakın alanı ise geniştir; toplumun bütün bünyesine yaygındır. Ahlak yalnız insanlar arasındaki ilişkileri düzenler, hukuk ise aynı zamanda insanlarla eşya arasındaki ilişkileri de düzenler. Aralarında bu ayrılıkların bulunmasına rağmen, hukuk ile ahlakın ikisi de toplum içinde yaşayan bireylerin hareket ve davranışları ile ilgilidir.³³⁷ Hukuk adeta daraltılmış ahlaktır, ahlakın objektif cephesidir.

Norm bir kural, standart hareket, faaliyet için bir örnektir, insan hareketleri normlara göre muhakeme edilir, tasvip olunur ya da kınanır. Norm arzu olunan tavır ve hareketi belirten kültürel bir tariftir. Toplumun mensupları büyük çoğunlukla bu normlara uygun hareket ettiklerinden, grup mensuplarının ne suretle davranacaklarını, eylemler göstereceklerini önceden tahmin edebilmek mümkün olur.³³⁸ Sosyal düzen böylece mümkün hale girer.

İnsan doğasını bireysel bir olgu olarak gören teorisyenlerin nedensel açıklamalarını da bireysel düzeyde yapmaları doğaldır. Bireysel düzeyde iki kutupta yapılmış açıklamalar vardır. Bunlardan ilki suçlu davranışa neden olunmadığı, fakat suçun insanın özgür seçimi olduğudur. Bu açıklamaya göre, suçun seçimi diğer herhangi bir davranışın seçimine benzemekle birlikte onun bazı durumsal yükümlülere olabilir.³³⁹ Temelde yasaları ihlal etmeyi seçen bireyler bunu güdülerini tatmin etmek için yaparlar.

Her suç yasası kurban ya da kurbanlar ile suçluyu yargılayan, birlikte alan sosyal bir yargılamadır.³⁴⁰ Yasayla suç olarak belirlenen her eylem aynı özellikleri

³³⁷ Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; A.g.e., s. 262.

³³⁸ Dönmezer, Sulhi; *Sosyoloji*, s. 250.

³³⁹ İçli Günşen, Tülin; "Toplum, Sosyal Düzen ve Sosyal Düzensizlik", *Sosyolojiye Giriş*, (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 504.

³⁴⁰ Schur, Edwin M.; "Crimes Without Victims", *Deviance; The Interactionist Perspective*, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 216.

taşımaz. Kimileri daha hafif, kimileri daha ağırdır.

3.1.2. Sosyolojik Açıdan Suç

18.yüzyılda, Vico, Montesquieu, Auguste Comte tarafından tarihle toplum varlığının birleştirilmesi şeklinde doğmuş ve Herbert Spencer, Esppians, Schaeffle, W.B.Sumner, Lester Wart, Giddings, Small tarafından biyolojik varlıklardaki seyreydirmek suretiyle Biyo-sosyoloji şeklinde kabul edilmiştir. 19.yüzyılda H.de Gobineau, V.de Lapouge, Ludwing Schermann tarafından Antropososyoloji şeklinde kabul edilmiştir. Sosyal olayları psikolojik varlığa bağlayan Gabriel Tardel ve toplumlar psikolojisi şeklinde kabul eden, Lazarus Wundt, Sighl, Enrico Ferri ve nihayet sosyal olayların doğal içgüdülerde doğduğunu kabullenen Ch.Cooley, Giddings ve MacDougal gibi bir çok düşünürler mevcuttur. Bu görüşlerde hangisi ele alınırsa alınsın gerçek olan bir şey varsa, oda insanların bir araya gelmesiyle bir sosyal varlığın oluştuğudur.³⁴¹ Yine bu sosyal varlıktan hangi asıl ve sebepten gelmiş olursa olsun, bir taraftan statik ve diğer taraftan da dinamik duruş, hal ve oluşlar mevcuttur ve bir düzen içinde bulunurlar.

Sosyoloji Sözlüğü'nde suç kavramı ve içeriği şu şekilde tanımlanmaktadır: "Kişisel alanı aşırp kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağli olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin (devlet ya da yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiiller suç sayılmaktadır."³⁴² Suç olgusu, tüm toplumlarda ve zamanlarda var olan bir fenomen olduğu için evrenseldir. Ancak, neyin suç olup olmadığı hususu, kısmen toplumlara göre değişkenlik arz ettiği için de görel bir karakteristiğe sahiptir.³⁴³ Aynı şekilde, birden çok kişi ile ilişkili olarak gerçekleştiği ve sosyale ilişkin uzantıları ve sonuçları olduğu için de sosyolojiktir.

Sosyolojinin yapı ve anlamı hakkındaki bütün teorilerden her birinde suç görüşlerinin ayrı ayrı tanımlanmasına rağmen, hemen hepsinin birleştiği bir husus vardır ki oda şudur. Toplum da suç, muhtelif sebep ve sonuçlar ile kurulmuş bulunan ve görünen toplum düzenini bozanların bir cezaya çarptırılması duygusunun doğduğu ve iradenin bu yolda tezahür etmesi halidir. Toplamların muhtelif sebep, sonuçlar ve

³⁴¹ Gider, Hüsni; **Genel Kriminoloji ve Adalet Psikolojisi**, Devrim Matbaası, Ankara, 1961, s. 134-135.

³⁴² Marshall, Gordon; **A Dictionary of Sociology**, (Çev., Osman Akınhay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 702.

³⁴³ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 7-8.

etkiler altında bir düzende bulunduğu ve bu düzeni bozanlar hakkında da, ceza verme duygusunun doğduğu ve bu duygu sebebi ile iradenin parçalanmaya yöneldiği görülmektedir. Böylece bir tarafı objektif sosyal faaliyet ve fonksiyonlarda düzenin bozulmasına ilişkili hareketlere bırakmakta, diğer taraf da bu cins hareketlerin psikolojik akisler yaratması sebebiyle, psiko-sosyolojik bir renk aldığı ve ancak bu yolda toplum bakımından bir suçun doğabileceği görülmektedir. Fakat unutulmamak gerekir ki, psikolojik alan itibariyle moral duygu ve dini inançlarda sosyolojik bakımdan suç görüşüne karışmış bulunmaktadır.³⁴⁴ O halde psikolojiden ayrı olarak sosyoloji bakımından soyut bir suç tarifine varmağa imkân yoktur.

Durkheim, suçun dar sınırlar içinde tutulması gereken bir kötülük olarak görülmesinin gerekmediğini belirtir. Tam tersine, olağan düzeyin altına çok belirgin biçimde düşerse, kendi kendimizi kutlamak şöyle dursun, görünüşte kalan bu ilerlemenin, herhangi bir sosyal düzensizlikle aynı anda belirdiğine ve ona bağlı olduğuna emin olunabileceğine işaret eder.³⁴⁵ Bazı durumlarla sapma, faydalı ve sosyal sağlığa katkıda bulunan değişikliklere yol açar.

Raffaello Garofalo, tabii suçları tarif ederken, bunların üstün ırklardaki ölçüler içinde, insanların merhamet, namuskârlık gibi esaslı özgecil duygularını ihlâl eden hareketlerden ibaret bulunduğunu ileri sürmüştür. Garofalo'nun suçları böylece tasnif ve tarif etmesinin, hiç şüphesiz, bir hikmeti vardır.³⁴⁶ Böylece önemli olan hususun, fiillerin topluma mensup olanları da tahrik ettiği duygulardan ibaret bulunduğu tespit edilmektedir.

Cesare Lombroso'ya göre suç, ölüm, doğum gibi tabii bir olaydır; hatta bitkiler ve hayvanlar âleminde de vardır. Bir fiil belirli bir memleketin ve zamanın âdet, gelenek ve düşünceleriyle çelişme halinde bulunduğu suç vasfını alır. Suç genel nedensellik kanunu içinde doğal bir olaydır. Zira suç önemli bir kısmı itibariyle organizma şartlarının ürünüdür.³⁴⁷ Bazı insanlar, - belirli hayvanların yırtıcı, bitkilerin parazit olması gibi - suçlu olarak doğarlar.

Bireyin suç işleminde; ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik gibi çok sayıda sosyolojik değişkenlerin etkisinin olması ve suçun bireyler arası bir etkileşim

³⁴⁴ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 135.

³⁴⁵ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 62.

³⁴⁶ Pinatel, Jean; Criminologie, s. 55; Zik.: Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 46.

³⁴⁷ Dönmezer, Sulhi; Aynı eser, s. 4.

biçiminin uzantısı olarak gerçekleşmesi, suç olgusunun doğrudan sosyal bir fenomen olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu değişkenler, sosyal yapının aynı zamanda ana bileşenlerini oluşturmaktadır. Suç olgusu ise, sosyolojik olarak sosyal yapıdan bir sapma anlamına gelmektedir. Son zamanlarda suç, hukuk ve sapma ile sosyolojinin özü arasında ilişki kurucu tarzında, akademik araştırmalarda, artış olduğu gözlemlenmektedir. Bir anlamda, suçun sosyoloji biliminin dışındaki alanlarda daha çok araştırma nesnesi olarak ele alınmasının, bu konunun sosyolojinin özünden kopmasına yol açtığı şeklindeki kaygıları ortaya çıkarmıştır.³⁴⁸ Bu sebeple, suçun büyük ölçüde sosyolojik olarak çözülmesi hususu, tartışma konusu olmaktadır.

Sosyolojik sapma teorisi birbiriyle ilişkili üç problemin açıklanmasına odaklanır:³⁴⁹

- 1) Farklı davranış biçimlerinin toplumda çeşitli gruplar ve organizasyonlar tarafından sapmış olarak nasıl tanımlandığı,
- 2) Bireylerin nüfusun farklı unsurları arasında sapmış davranış oranlarını üretecek bu gibi davranışları nasıl ortaya koydukları,
- 3) Aile organizasyonu, rol uyumsuzluğu veya durumsal baskılar tarafından yaratılan eylemlerin sapmış olarak nasıl tanımlandığı

3.2. Suç ve Suçluluğun Sistemik İzahı

Suçlu davranışı açıklamak için üretilen görüşlerin geçmişi binlerce yıl öncesine dayanır. 19. yüzyılda suç bilimsel metotlar kullanılarak incelenmeye başlanmış ve suç olgusunun bireyselleşmesi büyük ölçüde tamamlanmıştır.³⁵⁰ Suç teorilerine genel olarak bakıldığında, bazı teorilerin toplumdaki suç davranışının sosyal belirleyiciler etrafında oluşma formları üzerinde odaklaşırken, bireylerin suçlu olma süreçlerini görmezlikten geldikleri dikkat çekmektedir. Bazı teoriler de, suç olgusunun oluşumunda sosyal öğelerin önemini vurgularken, suçun psikolojik ve biyolojik uzantılarını görmezlikten gelirler veya bu alanları çalışma alanı dışında tutarlar. Aynı şekilde bazı kuramcılar da, bireysel suçluluğu çalışma konusu olarak belirlerken, sosyal görünümelerini ihmal edebilmektedirler.³⁵¹ Kısacası, çok sayıdaki suç teorilerini

³⁴⁸ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 24.

³⁴⁹ Stephan Hester- Elgin; A Sociology of Crime, Routledge, Chapman and Hall Inc., New York, 1992, s.13; Zik.: İçli Günşen, Tülin; Aynı makale, s. 502.

³⁵⁰ İçli Günşen, Tülin; Aynı makale, s. 513.

³⁵¹ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 32.

birbirleriyle rekabet içinde görmek veya bu teorilere böyle bir konum yüklemek doğru bir tutum olmayacaktır. Çünkü her teori, ilgi odağını suç ve suçlu sorunsalının değişik yönleri üzerinde odaklaştırmaktadır.

3.2.1. Bireye Ağırlık Veren Görüşler

Bio-Antropolojik, Psikiyatrik-Psikanalitik ve Psikolojik görüşlerin bireyi temel alarak sapma davranışı inceledikleri için bireyi esas alan görüşlerde diyebiliriz. Her şahsiyet yapısının kendine has davranış türlerine sahip olması dolayısıyla bu görüşleri oluşturan temel görüşler şahsiyet tiplerini belirlemek ve sınıflandırmakla bu şahsiyet tiplerini ya irsi kazanılmış, biyolojik karakteristikleriyle ya da şahsiyet yapısı, mizaç özelliği veya etkili olan temel ihtiyaçlar gibi tamamen psikolojik özelliklerle açıklamaya çalışmışlardır.³⁵²

3.2.1.1. Bio-Antropolojik Görüş

19.yüzyıl başlarından itibaren, biyolojik, antropolojik ve psikolojik girişimler, suçlu insan üzerine yapılan çalışmalarda dikkate alındı. Aristo, çok önceleri kafatası şekli ve ruhi istidat arasında bir ilişkiyi tahmin etmişti. Prenoloji, kafatasının şekli ve büyüklüğüne göre insan şahsiyetini ve zekâsını belirlemeye teşebbüs etmiş ve beynin belirli bölgelerinin değişik psikolojik ve entelektüel özelliklere tekabül ettiğini ileri sürmüştür. Bilimsel olarak ilk defa 18.yüzyılda problemle ilgilenilmiştir. Suçlu kişilerin organizma özellikleri ile suç davranışının sevk edicileri arasındaki ilişki sorgulanır.³⁵³ Böylece organizma ile suçluluk arasında ilişki kurulmaktadır. Suçluluk eğilimi aynı biyolojik olguların ifadesi olup, irsi nitelikteki beden şekillerine bağlıdır. Bio-Antropolojik görüşler, suçluların suçlu olamayanlardan bir takım biyolojik özellikleri açısından farklı oldukları ve bu özellikleri dolayısıyla suç işlediklerine inanırlar.

Suç ile anatomik özellikler arasında ilişkiler bulunduğu görüşü, bundan dört bin yıl önce Mısır yazılarında, Homer'in hikâyelerinde, eski Hipokrat Tıbbında ve hatta İncil'de bu gibi fikirlere rastlandığı öne sürülmüştür.³⁵⁴ Ortaya çıkışından itibaren suçlu izah hususunda biyolojiden yararlanılmasına çalışılmıştır.

Biyolojik pozitivistin en önemli isimlerinin başında Lombrosso gelmektedir. Diğer taraftan, Lombrosso'dan önce suçluluğun oluşumu üzerine teorik düşünceler

³⁵² Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 12.

³⁵³ Korkmaz, Abdullah- Kocadağ, Bekir; A.g.e., s. 111.

³⁵⁴ Dönmez, Sulhi; Kriminoloji, s. 70-85.

bulunmakla birlikte, ancak Lombrosso ile ilk defa başlayan bilimsel açıklama teşebbüsleri teori olarak vasıflandırılabilir. Suç, antropoloji içerisinde bulunan bir biyolojik suçluluk mücadelesi girişimleri, suçluyu bedensel olarak araştıran Giambattista della Porta (1535–1615)’in araştırmalarına kadar gider.³⁵⁵ Bu arada Johann Kapsar Lavater’ın (1741–1801), fizyonomik (insanın gelişimini açıklayan bilim) çalışmaları heyecan yaratmıştır.³⁵⁶ Suçlu kişilerin farklı kumaştan yapılmış olduklarını, genetik, fizyolojik ve yapısal farklılıkları nedeniyle suç işlemeye yatkın olduklarını ileriye sürülmüştür.

Özellikle Lombroso, suçlunun biyolojik bakımdan anormal, doğuştan dejenere olduğunu ve ilkelliğe, vahşi insana bir dönüş gösterdiğini iddia etmekteydiler ve biyolojik görüşün ilk taraftarları idiler.³⁵⁷ Lombroso, 1870’ler de, suçlu tiplerinin kafatasının biçimi ile belirlenebileceğine inanıyordu. Sosyal öğrenmenin suç davranışının ortaya çıkışını etkileyebileceğini kabul ediyordu, ancak çoğu suçlunun biyolojik bakımdan bozuk ya da kusurlu olduğunu düşünüyordu. Düşünceleri pek ciddiye alınmasalar da, benzer görüşler tekrar tekrar ileri sürülmüştür. Biyolojik kalıtım suç eğilimleri üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan bir başka gözde yöntem, soyağaçlarını incelemektir.³⁵⁸ Ancak bu, kalıtım etkisi hakkında hemen hemen hiç bilgi vermemektedir, çünkü kalıtıla gelen ve çevreden gelen etkileri birbirinden ayırmak olanaksızdır.

Bio-Antropolojik görüşe göre suçlular, suçlu olmayanlardan kişiliklerinde bulunan bazı antropolojik özelliklerle ayrılırlar. Suçlular doğuşları itibarıyla diğer kişilerden ayrılan tiplerdir. Kendilerinde bazı fizik anomaliler bulunan bu kişiler, içinde bulundukları sosyal şartlar tamamıyla yatkın olmadığı takdirde kendilerini suç işlemekten alamazlar. Bu teori hâlâ bazı taraftarları bulunmakla beraber şeklini bugün hemen tamamıyla değiştirmiş bulunmaktadır. Suçu failde mevcut organik rahatsızlıklara bağlı olarak izah eden görüşleri, suçu özellikle verasete bağlı olarak izaha teşebbüs eden biyolojik görüşü, suçu fizyolojik fonksiyon ve tiplere bağlayan çağdaş görüşleri de bu

³⁵⁵ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 93.

³⁵⁶ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 111-112.

³⁵⁷ Nietzel, Michael; Crime and Its Modification, New York, 1979, s. 67; Zik.: Akıncı Sokullu, Fusun; A.g.e., s.153.

³⁵⁸ Giddens, Anthony; Sosyoloji, (Ed., Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 185

grup içinde sayabiliriz.³⁵⁹ Biyolojik görüş bedenin kurucu özelliklerinde bozulma teorisi biçiminde bir gelişme göstermiştir.

Lombroso, suçlunun açıkça bedeni dış işaretlerle tanınabileceği görüşündeydi; suçludaki bu gariplikler:³⁶⁰

- 1) Kafatası; basık alın, iri alt çene, büyük göz çukurları, dışarı fırlamış patlak gözler, yüzün asimetrikliği,
- 2) Vücudun diğer kısımları; uzun kollar, büyük ayaklar ve eller,
- 3) Duygu organları; duygu ve acı hissiyatının azalması, bundan dolayı ölümü hiçe sayma ve acımasızlık.

Lombroso'nun görüşleri, özetle beş yönden eleştirilmektedir:³⁶¹

- 1) Fizik karakterleri ölçmede kullandığı ölçüler, tesadüfi olmuş, kesin olmamıştır.
- 2) Ele aldığı denekler iyi seçilmemiştir. Kontrol grupları bilimsel ölçülere göre seçilmemiştir.
- 3) Çok ilkel bir istatistik metot kullanmıştır.
- 4) Lombroso'nun döneminde özellikleri kuşaktan kuşağa nasıl geçtiğine dair bilgiler henüz gelişmemiştir.
- 5) Lombroso'nun sisteminde Psikoloji çok zayıf yer almıştır.

Kretschmer insanları beden yapıları itibarıyla üç esas tipe ayırmaktadır: Leptosom (narin) yahut Astenik, Atletik ve Piknik (tıknaz) tipler. Leptosomların genel görünüşü, oldukça iri, genellikle az güçlü, oldukça ahenklidir. Atletikler ise, uzun, iri adaleli, güçlü, sağlam kemiklidirler. Piknik tiplerde gözler çukurdur; bunlar yağlı yuvarlak tiplerdir. Bu tipler dışında herhangi egemen bir mizaç unsuru göstermeyen Dysplastik ve diğer tipler vardır. Kretschmer zihni ve akli tipleri, fonksiyonel düzensizlikler bakımından ikiye ayırmaktadır: Mani depressive ve Demans prekos. Astenik ve atletik tiplerde izofrenya'nın egemen bulunduğu görülmekte, piknik tipler ise mani depressive eğilimli gözükmektedirler. Kretschmer, atletik tiplerin cebir ve

³⁵⁹ Hooton, Ernest Albert; The American Criminal, An Anthropological Study, 1930, C. 1; Zik.: Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 69-70.

³⁶⁰ Schwind, Hans-Dieter; Kriminologie, Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 9. Auflage, Heidelberg, 1998, s.83; Kunz, Kral-Ludwig; Kriminoloji, Bern,-Stuttgart-Wien, 1994, s. 92; Zik.: Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 58.

³⁶¹ Wilson, James Q.-Herrnstein, Richard J.; Crime and Human Nature, 1986, s. 74 vd; Zik.: Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 88-89.

şiddet suçlarını işlediklerini, astenik tiplerin ufak hırsızlık ve hilekârlık; pikniklerin ise genel olarak hileli suçlara eğilimli bulunduklarını belirtmektedir.³⁶²

Suçluluğun biyolojik izahını yapanlar, suçluların biyolojik ve genetik bakımdan genel nüfusa oranla daha aşağı durumda olduklarını savunmuşlardır. Çok basit oldukları için çok yandaş bulmuşlardır. Suçlu kişilerin farklı genetik, fizyolojik ve yapısal farklılıkları nedeniyle suç işlemeye yatkın olduklarını ileriye sürmüşlerdir. İlk pozitivistler, özellikle Lombrosso, Darwin'in etkisi altında kalarak suçlunun biyolojik bakımdan anormal, doğuştan dejenere olduğunu ve ilkelliğe, vahşi insana bir dönüş (atavizm) gösterdiğini iddia etmiştir. Günümüz izahları, suçlulukla biyolojik faktörler arasındaki ilişkiyi determinist bir anlayışla değerlendirmeyi reddeder.³⁶³ Biyolojik faktörlerin, çevre, beslenme alışkanlıkları vb. gibi faktörlerin etkisi ile değişebilecekleri dikkate alınırsa, bu faktörlerin değişmez olmadıkları anlaşılabacaktır.

3.2.1.2. *Psikiyatrik-Psikanalitik Görüşler*

Suçun oluşumunu açıklama denemelerinden bir diğeri, psikoanalitik bakış açısı olmuştur. Franz Alexander, Hugo Staub, Theodor Reik, August Aichhorn, Paul Reivvald, Eduard Naegeli ve elbette Sigmund Freud, önemlileri arasında gösterilir. Son zamanlarda Tilmann Moser ve Helmut Ostermeyer da suçlulukla ilgili anlamlı psikoanalitik denemeler de bulunmuşlardır. Son on, onbeş yıl içinde suçluluğun psikoanalitik izahı önem taşımamaktaydı. Psikoanalitik açıklama için geçerli olan, psikoanalizmin tüm temsilcilerinin katıldığı belirli kapalı bir teori ile ilgili bulunmaktaydı.³⁶⁴ Her zaman Freud'un geleneksel öğretisinin psikoanalizmine dönülüyordu, o kapalı suçu açıklayan bir psikoanalitik teori oluşturmamıştı.

Suç hakkındaki ruhbilim kuramları, en iyi olasılıkla, suçun yalnızca kimi yönlerini açıklayabilir. Kimi suçlular, çoğunluğun gösterdiğinden farklı kişisel özellikleri gösterebilirlerse de, suçluların çoğunluğunun da aynı özellikleri taşımaları pek olası değildir. Her türden suç bulunmaktadır ve bunları işleyenlerin kimi özgül nitelikleri paylaştıklarını varsaymak pek anlamlı değildir. Kendimizi, şiddet içeren suçlar gibi tek bir suç kategorisiyle sınırlasak bile, değişik durumlar söz konusu olacaktır. Bu türden suçların kimileri tek tek bireyler tarafından işlenirken ötekiler, örgütlü suç gruplarının işidir. Tek başına suç işleyenlerin ruhsal yapılarının, birbirine bağlı bir çetenin

³⁶² Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 214.

³⁶³ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 120.

³⁶⁴ Demirtaş, Timur; A.g.e. s. 116.

üyeleriyle aynı özellikleri taşımaları pek olası değildir.³⁶⁵ Suç türlerine bağlanabilecek tutarlı farklılıklar olsaydı bile, nedenselliğin hangi yönde işlediğinden emin olamazdık. Bir suçlular grubu içerisine girmenin insanların bakış açılarını etkilemesi, bu bakış açılarının gerçekte ilk elde, suç davranışı çıkartmasından daha olası olabilir.

Freud'un görüşlerine dayanan psikanalitik yaklaşım, davranışlardaki sapmaların temel dürtülerin baskı altında tutulmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.³⁶⁶ Bu baskı, uygar yaşamdaki adetler ve beklentiler nedeniyle ortaya çıkar ki, bilinç ya da süperegö ile açlık ve cinsel istekler gibi bazı temel dürtülerin çelişmesi nedeniyle oluşur.

Bugünkü psikoanaliz suçu iki seviyede açıklar: Biri suçlunun yaşam kadelerinden çıkar ve diğeri sosyal yapılardan. Psikoanalitik düşüncelerin anlaşılmasında bir kaç psikoanalitik kavramın kısaca ortaya konulması gereklidir. Psikoanaliz Freud tarafından kurulan libido teorisinde temsil edilir. Bilinçaltı ve onun içerdiği dinamik güçlerin neler olduğu konusunda kapsamlı teoriyi ortaya atan Freud olmuştur.³⁶⁷ Freud'un öğretisinin anlaşılması için id, ego ve süperegö kavramlarının tanımı önemlidir.

Ruhî ve zihnî enerjinin ilk maddesini teşkil eden ve tamamı ile bilinç dışı olan ruhî ve zihnî temeli yine Freud id olarak nitelendirmektedir. İd organik bakımdan insanı tatmine yönelmiş olan bütün eğilimleri, saikleri sağlar. Fakat bu saiklerin dış gerçeğe ve kültür çevresine uygun olarak gerçekleşmesi gerekir. Bu uygunluğu sağlamak (ego) ben ve (süperegö) ben üstüne terk edilmiştir. Ego, idin ucalarını fizik çevre ve dış gerçek ile uygunluk haline getirmeye çalışır. Zamanla süperegö; id ve ego'ya egemen olur. Freud'a göre bu daha çok bir tür sansür, bir tür kontrol cihazı ya da bilinçtir. Bilinç çeşitli âdetler ve terbiyenin etkisi ile teşekkül eder ve id'in telkin eylediği uclar ve ego'nun belirtilerini grubun kültürüne uydurur. Libido, id'in cinsiyet bileşiği olarak sayılabilir.³⁶⁸ Freud'a göre, ego, libidoyu etkili bir şekilde idare etmek ehliyetini kaybettiği anda nevroz ve psikonevroz şeklindeki akıl bozuklukları ortaya çıkar.

³⁶⁵ Giddens, Anthony; *Sosyoloji*, s. 186.

³⁶⁶ Tarf, Donald; *Criminology, A Cultural Interpretation*, New York, 1950, s. 41; Zik.: Akıncı Sokullu, Füsün; A.g.e., s. 168.

³⁶⁷ Kürzinger, Josef; *Kriminologie*, 2. Auflage, Stuttgart, 1996, s. 93; Schwind, Hans-Dieter; *Kriminologie, Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen*, 9. Auflage, Heidelberg, 1998, s. 106; Zik.: Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 116.

³⁶⁸ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 146.

Psikanalitik görüşler çok etkileyici ve çok yandaş bulmuş olmakla birlikte, çok kişi tarafından da yetersiz olduğu nedeniyle eleştirilmiştir. Özellikle Freud'un, ceza görebilmek için suç işlendiği görüşü gerçeklere uygun görülmemiştir. Aksine suçluların büyük bölümü yakalanmamak ve cezalandırılmamak çabası içindedir.³⁶⁹ Ayrıca pek çok suç, dürtü ve içgüdüler nedeniyle değil, düşünülmüş ve planlanarak işlenmiştir.

Bu görüş yanlılarına göre, suç iç kontrol mekanizmalarının id'in, ilkel, saldırgan ve anti sosyal güdülerini sınırlayamadığı bir kişilik bozukluğunun ortaya çıkmasıdır. Suçlu bireyin yaşamı incelenirse, kusurlu bir superego' yu oluşturacak şartların var olduğu görülecektir. Suç, ruhsal dengenin sağlanabilmesi için bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Suçlu da, Oedipal dönemden kaynaklanan ve bilinçaltına itilmiş suçluluk ve günahkârlık duygularını teskin etmeye, hafifletmeye yönelik ceza görme isteği ağır basar. Suçlu bu duygulardan arınabilmek için yakalanıp, cezalandırılmak ister ve suç işler.³⁷⁰ Suçluluk duygusu onda suçtan önce vardır ve bu duygu nedeniyle suç işlemiştir. Bilinçaltındaki bu suçluluk duygusunun gerçek bir suça yol açması onu sanki rahatlatır.

Psikanalitik görüşten yana olanlar ayrıntılara ilişkin bazı farklarla birbirinden ayrılırlar; fakat ortak özellikleri oluşturan genel bir izah tarzı da vardır. Bu izah tarzını şöylece özetleyebiliriz: dünyaya, egosantrik, kendini seven, kendine hayran bir yaratık olarak gelen çocuk, zamanla ve çevrenin etkileri ile kişilik kazanır.³⁷¹ Çocuğun, kişiliğinin normal, sıhhatli ve kanunlara saygılı bir vatandaş veya aklen hasta, uygunsuz, suçlu olarak teşekkül edip etmeyeceği konusu, insanın niteliğinden daha çok, sosyal veya fizik nitelikte bütün diğer zarar verici unsurlara bağlıdır.

Bu görüş suçluluğu; zihinsel çatışmalar, içe itilmiş istekler ve diğer motive edici eğitimlerle birlikte davranışın simgesel bir biçimi olarak ele almaktadır. İnsan, dıştan gelen uyarılara tepkide bulunan, onlara yanıt veren bir varlıktır. İnsan davranışları tüm bu yanıtların toplamından oluşmaktadır. Gelişim evrelerinin, herhangi birinde görülen aksaklık ya da bozukluk, normal tavır ve hareketten sapmayı belirtmektedir.³⁷² Görüşün savunucuları herkeste saldırganlık dürtülerinin bulunduğunu

³⁶⁹ Akıncı Sokullu, Füsün; Aynı eser, s. 171.

³⁷⁰ Nietzel, Michael; A.g.e., s. 76; Zik.: Akıncı Sokullu, Füsün; Aynı eser, s.170.

³⁷¹ Bernard, Glueck; Analytic Psychiatry and Criminology (in The Problem of Delinquency), s. 90 vd; Zik.: Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 144.

³⁷² Keklikkiran, Mehmet; **Türkiye' de Çocuk Suçluluğu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 1999, s. 54.

ve bu dürtülerin ego tarafından kontrol edildiğini belirtmektedirler. Bireyde ego doğumdan itibaren şekillenmeye başlamakta, zaman içerisinde gelişmektedir.

Psikanalizim günlük hayatın unutmalar, tikler gibi sıradan hareketlerinde dahi bir determinizmin mevcudiyetini izah etmiştir. Bu suretle görünürde hiç bir anlam ifade etmez gibi görünen hareketlerin de bir sebebi olduğu yolundaki bilimsel anlayışı kuvvetlendirilmiştir.³⁷³ Böyle bir anlayışın etkisi altında suçun sebeplerini izah çarelerini araştırmak lüzumu hissedilmiş ve diğer taraftan da sebepsiz gibi görünen suçların da birer sebebi olduğu, fakat bu sebebin derinlerde saklı bulunduğu neticesine varılmıştır.

Psikiyatrik görüş, suçun nedeni olarak psikozlar, sara ve akıl hastalıkları üzerinde duran bu yön duygusal bozukluklara ve psikopatiye büyük önem vermiştir. Bu akımın esas görüşü şudur: belirli kişilik teşekküllerinde bulunan kimselerde suç, unsur ve şartlardan özgür olarak meydana gelir.³⁷⁴ Bu teoriden yana olanlar arasında bazı ılımlı yazarlar sosyal unsurlara da, az miktarda da olsa, suçluluk nedenleri arasında yer vermektedirler.

Psikiyatride gerçek akıl hastalıkları psikozlar olarak adlandırılır; göze çarpan karakter anormallikleri ise, psikopatlar ve nevrozlar olarak gruplandırılır; ruhsal yaşamın elde edilmiş rahatsızlıkları, heyecan ağırlıklı tepki göstermeye hazır değildir. Psikiyatride hakim olan hastalık kavramı, bir somatolojik hastalık kavramıdır. Bir akıl hastalığından veya psikozdan, etkileri ruhsal yaşamda olan, bedeni hastalıklar anlaşılır; bundan vücudun yapısı ve fonksiyonunda, yani organlarında normale aykırılıkların mevcut olması halinde söz edilir.³⁷⁵ Bu dar sınırlı hastalık kavramı, bedene bağlı olmayan psikolojik rahatsızlıklar karşısında açık sınır çizmeyi mümkün kılar.

3.2.1.3. Psikolojik Görüş

Suçluluğun ortaya çıkışını ruhsal bozukluklar ile açıklayan psikolojik kökenli yaklaşımlar genel olarak suçun kişilik bozukluklardan kaynaklandığını ve bir tepki olarak ortaya çıktığını savunurlar.³⁷⁶

³⁷³ Erdem, Faruk; *Adalet Psikolojisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1964, s. 200.

³⁷⁴ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 74.

³⁷⁵ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 118.

³⁷⁶ Gürsel Özsoz, Canan; *13-19 Yaş Grubunda Suça Eğilimin Araştırması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Adli Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara, 1997, s. 7.

“Bireylerin davranışlarını inceleyen bilim dalı”, olarak tanımlanan Psikoloji, suça açıklama getirmesi bakımından Psikiyatri ile yakın ilişkilidir. Çünkü psikoloji de suçlu ile ilgilenmektedir. Ancak, Psikoloji suçlunun daha çok kişilik yapısı, zekâsı gibi sosyal yönüyle ilgilenip; suç psikolojisi şeklinde alt bilim dalını oluşturarak suçun anormal kişilik yapısından ileri geldiğini ortaya koymuştur. Kişinin sosyal yönüyle ilgili ayrıntılı çalışmaları başlatan psikoloji bilimi, bireylerin kişilik yapısını id (iç dürtü), ego (ben), süper ego (üst ben) gibi üç kısma ayırmış; buradan da suçun, ya söz konusu kişilik faktörlerinin çatışmasından ya da zekâlarındaki anormalliklerden ileri geldiğini belirtmiştir.³⁷⁷ Buna göre, suçluluğun teşhisine gidilerek, suçluluk teşhisinin şahsiyet ve duygusal denge ile zihnî gelişim seviyesinin tespiti sonucu mümkün olacağı ileri sürülmüştür.

Günümüze gelinceye kadar psikolojik görüş, geniş ölçüde olmak üzere, akıl bozukluğu ile suç arasındaki ilişkilerle uğraşmıştır: Böylece zekâ noksanının önemli bir suç nedeni olduğu kabul edilmiştir. Uygulanan zekâ testlerinin suçun az zekâlı kimselerin eseri olduğunu ispatlanmıştır. Bununla beraber son zamanlarda, ileri sürülen bütün bu iddialar bakımından çok önemli şüpheler öne sürülmektedir.³⁷⁸ Gerçekten zekâyı belirlemek için uygulanan testlere karşı öne sürülmüş eleştirilerle birlikte sosyo-kültürel etmenlerin etkilerinin gözlemi bu görüş bakımından bir zamanlar duyulan heyecanı çok azaltmıştır.

Suç ile akli ve ruhi durum arasında bir ilişki görüldüğünde, akıl hastalığı suça etki eden önemli faktördür. Kendiliğinden akıl hastasının noksanlığı yanında Freud’un dediği gibi nevrozlar, bir takım isteklerin itilmesinden meydana geldiğine göre bu itiliş mekanizmasında sosyal kuvvetlerin rolünü görmeğe imkân vardır.³⁷⁹ Normal insana nazaran garip görünen akıl hastalarının itibarlarını kaybetmesi sebep ile sosyal bir etki yüzünden suç yoluna girdikleri görülebilir.

Suçlu kendi ve toplum ile ilişkileri hakkında hüküm vermek yeteneğine sahip olmayan kişidir. Olayları öngörü kabiliyeti yoktur. Bu sebeple umursamazdır.³⁸⁰ Biyopsişik yapı kişinin davranışlarının özünü oluşturur ve kendisine yöneltilen uyaranlara kişilik yapısına göre cevap verir.

³⁷⁷ Aycan, Nihat; **Suçun Sosyolojik Açıdan Temellendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 1991, s. 42.

³⁷⁸ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 73.

³⁷⁹ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 259.

³⁸⁰ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 138-141.

Bu görüşe göre, suç fiili ile akıl bozukluğu arasında doğrusal orantı vardır. Böylece zeka noksanlığı önemli bir suç nedeni sayılmaktadır, özellikle XX. asrın başından itibaren zeka testlerinin bol, olarak tatbiki neticesinde zeka ile suçluluk arasında ilişki kurulmuştur. Zeka geriliği ile suçluluk arasında ilgi gören. Bu görüşlere göre, suç zeka arasındaki temel ilişkiler şunlardır: ³⁸¹

-Zeka noksanı olan suçlu, doğuştan suçlu tipini teşkil eder.

-Zeka noksanı, irsi verasete bağlıdır.

-Zeka azlığı olan şahıs tehlikeli tecavüz suçları ve cinsiyet ile ilgili suçları çoğunlukla işlemektedir.

-Zeka noksanı olan şahıs, engelleyici sosyal faktörlerin yokluğu halinde suç işler, çünkü içinde bulunduğu kültürün sosyal değerlerini kapma ve ona uyma kabiliyetine sahip değildir.

-Zeka azlığı olan şahıs, hareketlerinin neticelerini göremez ve bu sebeple de suça karşı belirtilmiş cezaların tehdidi ile suçtan alıkonulamaz.

-Zekası az olan şahıs ailede ve komşuluk ilişkilerinde geriye atılmış bulunan bir kimsedir,

Zeka geriliğinin bir suç sebebi olduğu hususundaki inançların yanında zeka durumunun işlenen suçun nev'i bakımından da rol oynadığını ileri sürenler mevcuttur. Genel olarak, şiddet suçları ile cinsi suçların özellikle geri zekalı olan kimseler tarafından işlendiği, buna karşılık dolandırıcılık, sahtekarlık gibi cürümlerin ise yüksek bir zeka seviyesi gerektirdiği ileri sürülmüştür.

Suçluların normal insan psikolojisinden farklı bir hal ve durumda olduğu ve bu sebeple mücrimin özelliğini tespit edebilmek için psikopatolojisini de tetkik etmek lüzumu üzerinde birçok müellifler durmuşlardır. Bilhassa Amerika da Sutherland ve Cressey genel olarak suçlunun bir akıl hastası ve bir psikopat olduğu hakkında fikirler beyan etmişlerdir. ³⁸²

Psikolojik bakımdan ruhî ve aklî anormallik, ruhî çekişmeleri sonuçlayan, gerçeği kabul edememek kabiliyetsizliğini, ehliyetsizliğini belirtir. Küçüklükten itibaren karşısında bulunulan hayat zorlukları, hayal kırıklıkları, meslek hayatındaki başarısızlıklar kişide öyle bir takım ruhî kompleksler meydana getirmiş olabilir ki, bu hal onun yetişkin bir insanın taşıması gereken sorumluluğu kavrayabilmesini imkânsız

³⁸¹ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 17.

³⁸² Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 230.

hale sokar ve onu artık hayat gerçeklerine uygun surette cevap veremez hale getirir. Kendilerindeki ruhî ihtilâfların yine kendilerini yıpratmakta olduğu bu kişiler bir iç dünya, hayal âlemi yaratmak suretiyle gerçeklerden kaçmağa çalışırlar.³⁸³ Bu kaçış bazen ileri derecede akıl hastalıklarını sonuçlar.

Genel olarak her insanda doğuşundan itibaren suça yönelik eğilim vardır; fakat kişi kendisini çeviren çevrenin etkisi ile bir çeşit eğitimden bir çıraklık dönemi geçirerek bunlara direnç gösterme yeteneğine sahip olur. Ancak bazı kişilerde bu çıraklık dönemi eğitimi yetersiz olunca, bu kişiler suçlu olurlar. Suçlu davranışı izaha çalışan psikolojik yaklaşımlar suçlu kişinin farklı kişilik özelliklerine atıf yapmak-tadırlar. Kişinin psikolojik farklılığı bakımından ise zekâ ve kişiliğin önemli etmenler olduğu açıktır.

Görüldüğü üzere, Psikoloji bilimi suçluyu koruyan bir tavır ile suçu bireylerin doğuştan getirdikleri ve bireylere göre değişiklik gösteren içgüdü, zekâ gibi kişisel özelliklerle açıklamaktadır. Dolayısıyla, suçun kendisinden ziyade nedenlerini ortaya koymuş ve kişilerdeki bazı niteliklerin özelliklerine göre suçu sınırlı şekilde ele almıştır.³⁸⁴ Bu bakımdan, Psikoloji bilimin verileriyle suçu tanımamız mümkün gözükmemektedir.

3.2.2. Çevre Faktörüne Ağırlık Veren Görüşler

İnsanların belirli doğal şartlar içinde bulunduğu ve bu şartların coğrafi bölgelere, iklimlere ve mevsimlere göre değişmekte olduğu görülen, bir gerçektir.³⁸⁵ İşte bu doğal şartlar ile suçlar arasında ilişkilerin var olduğu ve bazı doğal etkenler karşısında suçların doğduğu bir takım incelemelerle anlaşılmış bulunmaktadır.

Görüşte, doğal alanların, belli bir hâkimiyet merkezine göre düzenlenmesinden meydana gelen bu çevreyle ilgili düzenin açıklanmasında, yığılma, merkezileşme, merkezden uzaklaşma, istilâ, ard ardalık ve ayrılma gibi belli başlı birkaç süreç üzerinde durulmuştur. Bu süreçlerin, hem tabiî alanların meydana gelmesinde, hem bunların kültürel alanlar halini almasında, hem de yarışma faktörünün etkisiyle, çevreyle ilgili düzenin, her an bozulma tehlikesi içerisinde bulunan kararsız denge şartlarına bağlı olan değişmelerinde birinci derecede rol oynadığı kabul edilmiştir.

³⁸³ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 145.

³⁸⁴ Aycan Nihat; *A.g.e.*, s. 43.

³⁸⁵ Gider, Hüsnü, *A.g.e.*, s. 351.

3.2.2.1. Kartografik Görüş

Coğrafi durumun ve özellikle iklimin, suçluluk üzerindeki etkileri, istatistik araştırmalara girildiği günlerden itibaren araştırmacıların dikkatlerini çeken konulardan olmuş, iklim, ısı, atmosfer basınçları, rüzgârlar ve radyasyonlar gibi çeşitli doğal olayların organizma üzerindeki etkileri üzerinde durulmuş veya bunların suçluluğu izah eden konular olarak ele alınması gereği ileri sürülmüştür.

Görüş mensupları, iklimin topografyanın insan, davranışları üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Ekolün mensuplarına göre toprağın verimli olması, yağmur miktarı, doğal kaynakların zenginliği bir toplumun refahını temin eden faktörlerdir.³⁸⁶

Suç üzerinde çalışan bilim adamları, uzun süreden beri iklim ve topografyanın suç davranışı üzerindeki etkisi ile ilgilenmişlerdir. İlk temsilcileri, iklimin ve topografyanın insan davranışları üzerindeki etkisini tespit etmeye gayret etmişlerdir. Biyolojinin alt dalı olan ekoloji organizma ve çevresi arasındaki ilişkileri inceler. İnsan ekolojisi, fiziki çevre ve insan organizması arasındaki ilişkilerle ilgilenir.³⁸⁷ Bu görüş suçluluğu açıklarken resmi istatistikleri kullandığından dolayı istatistiksel olarak ta adlandırılır. Bu gruptaki yazarlar, incelemelerinde düzenli verilere ve haritalara güvenmelerinden dolayı coğrafyacı ya da kartografik olarak da adlandırılırlar.

Yaşanan fizik çevrenin şartları ile insan karakteri arasındaki ilişkiler çok eski devirlerden beri fikir adamlarının dikkatini çekmiştir. Hipokrat beden ve ruhun durumunun genellikle insanların karakter bakımından ayrıntılar gösterdiklerini, dağlarda yaşayan insanların daha cesur ve çalışmaya tahammüllü bulunduklarını açıklamış. Polybe, “Arcadie dağlarında yaşayanların, teneffüs ettikleri havanın bunlarda karanlık bir tabiat yarattığını ve kanun koyucunun bu karakteri yumuşatabilmek için musiki eğitimini mecburî kıldığını, eğilimler insanları çeviren havaya tâbi olduğu için, değişik ve birbirinden uzak bölgelerde yerleşen milletlerin yalnız âdet, çehre ve renklerinde değil ve fakat eğilimlerinde de bir mertebe farka rastlanmasının bu olaydan ileri geldiğini” söylemiştir.³⁸⁸ Cıçeron, Platon, Montaigne, Bodin, Montesquieu gibi yazarlarda da benzer fikirlere rastlanmaktadır.

Hiç şüphesiz insan kendisini çeviren fizik ve coğrafi şartlar içersinde yaşamakta ve yaşayabilmek için de bünyesini bunlara uydurmak zorunda kalmakta,

³⁸⁶ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 19.

³⁸⁷ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 97.

³⁸⁸ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 162.

onlara tâbi olarak yaşayabilmektedir. Fakat insanın coğrafi şartlara uyması pasif değil yaratıcıdır. İnsan bu yolla tabiatı gittikçe kontrolü altına almakta ve coğrafi çevre, etkilerini biyolojik, sosyal ve kültürel etmenlerle karşılıklı etkiler altında yapabilmektedir.

Coğrafyanın insan davranışı üzerindeki etkisini, coğrafi determinizm ile izah etmek çok güçtür. Çünkü: insan gelişen teknoloji ile birlikte coğrafyanın hâkimiyetini kırmış, aksine coğrafi çevreyi büyük ölçüde değiştirmiştir.³⁸⁹ Aynı coğrafi özelliklere sahip bölgelerde yaşayan farklı kültürlerle mensup insanların farklı davranış normlarına sahip olmaları kültürün insan davranışı üzerindeki etkisini göstermektedir.

Gerçekten iklime yorulan etkilerin çoğunun menşeinin sosyal olduğunu açıklamak mümkündür ve suçta coğrafi bir gerekliliği savunmak yerinde olmaz. Isının fazla olduğu memleketlerde ve mevsimlerde insanlar arasındaki ilişkiler, temaslar genellikle çok daha fazladır. Kış mevsiminde akşamın erken saatlerinde insanlar evlerine çekildikleri ve aralarındaki temaslar günün sayılı saatlerine sınırlandığı halde, sıcak gecelerde genellikle geç yatarlar ve aralarındaki temasları gecenin geç saatlerine kadar sürdüğü coğrafi çevre, suçun sebebi sürecinde üstün bir rol oynayabilir.³⁹⁰ Coğrafi unsurlar insan organizması üzerinde doğrudan doğruya rol oynamak suret ile bünyenin fizyolojik dengesini ihlâl, tahriş edilebilme kabiliyetini ve bazı mizaç şekillerini tahrik edebilirler.

3.2.2.2. Suçluluğu Ekonomik Faktöre Bağlayan Görüşler

Suç ekonomik bir sistemin zorunlu ve kesin sonucu olarak gösterilmiştir. Bu görüş tarzının, öncüleri olarak şu düşünürler gösterilebilir: Thomas Moore, William Goodvin, Charles Hail, Robert Owen, Charles Fourier, Karl Marks, Turati, Colojanni, Enrico Feri.

Bonger'e göre suç, insanın bencilliğinin bir belirtisidir. İnsanlık tarihinin bazı dönemlerinde insanın bencilliği daha çok gelişir. Söz konusu olayların çeşitli tür suçlar üzerinde ayrı ayrı etki yaptığını ve fakat özellikle mutlak küçük suçlar bakımından etkili olduğunu açıklamaktadır. Büyük sanayi insan bencilliğini teşvik etmiştir. Zira sanayi büyük bir rekabet mücadelesini ortaya koymaktadır.³⁹¹ Bu durum rekabetin çok şiddetli

³⁸⁹ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 21.

³⁹⁰ Dönmezer, Sulhi; Aynı Eser, s. 168-169.

³⁹¹ Dönmezer, Sulhi; Aynı Eser, s. 288.

bir hal almasını ve en akla gelmez araçların bu alanlarda kullanılmasını gerektirmektedir.

Suçluluk hakkında Bonger tarafından ileri sürülen temel iddiaların bazıları şunlardır.³⁹²

1) Suçun ne olduğu mevcut ahlak anlayışının yansımasıdır ve toplumlar arasında değişir.

2) Suç hukuku, kapitalist sistemde yöneten sınıfların menfaatlerine hizmet eder ve mutabakattan ziyade şiddetle uygulanır.

3) Hedonizm, insanlar arasında olağandır fakat kapitalizm, insanların bencilliğini teşvik eder.

4) Kapitalist toplumda bütün gruplar suça meyillidir, fakat suçlu zenginler nadiren cezalandırılır.

5) Kapitalizmden kaynaklanan yoksulluk suçu teşvik eder. Ödüllerin eşitsiz dağıtımı ve bencil servet birikimi suçu teşvik eder.

6) Akıl hastalığı dışındaki suçlar, toplumdaki malların ve servetlerin eşit olarak dağıtılacağı sosyalist sistem içinde yok olacaktır.

Suçların çoğunu meydana getiren olay, toplumda suç politikasını belirtmek, buna şekil vermek gücüne sahip olan grubun menfaatleri ile suçlu sayılan kişinin eylemleri arasındaki itilaftır. Toplumda sözü geçen güce sahip bulunan gruplar, aynı zamanda zabıta ve mahkemeler yoluyla ceza adaletine şekil vermek imkânına sahiptirler ve ceza kanunlarının nasıl uygulanacağını tayin ederler.³⁹³ Kişinin şahsiyetinden kaynaklanabilecek olumsuzlukları göz önünde bulundurmeyen bu görüş, ekonomik yönden güçsüzlükle suç arasında ilişki olduğunu ileri sürmektedir.

Suçluluk, insanın ritmi ile teknik gelişme arasındaki gerilimden doğmaktadır. Maddeye egemen olan insan daha çok boş zamana sahip olmaktadır.³⁹⁴ Buna karşılık teknik gelişme, eğitimde, işte ihtisaslaşma, emekçiye büyük güçlükler çıkarmaktadır: İnsan bir sanat ve mesleği elde ederek yaşamayı öğrenmekte ve fakat sadece meslek ve sanat yönünden eğitildiği için, yurttaş, bir sosyal yaratık olarak yaşamayı unutmaktadır.

³⁹² Hagan, F.; Introductory to Criminology, Illinois, 1991, s.130; Zik.: Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 106-107.

³⁹³ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 22-23.

³⁹⁴ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 288.

Marksistler anlaştıkları bir suçluluk teorisini ortaya atmayı başaramadılar. Bu, Karl Marks ve Friedrich Engels'in suçluluk problemi üzerinde ikinci derecede görüş ifade etmiş olmalarındandır. Marksistler için suçluluğun oluşumunu açıklayacak genel onaylanabilir bir açıklama verememelerinde, Ekim devriminden itibaren Rusya'da 70 yıldan fazla süre geçmiş olmasına karşın, yaşayan bir sosyalizmin başarısızlığına olması rol oynar. Engels, suçun açıklanmasıyla ayrıntılı olarak meşgul olmuştur. Sosyal düzene uymama en açık olarak, suç içinde kendini gösterir. Engels, esas itibarıyla şu üç tezi ortaya koymuştur:³⁹⁵

1) Kapitalizmin ekonomik ilişkileri içinde suçluluk, onun nedenlerine sahiptir,
2) Suçluluk, kapitalist sınıfa karşı, işçi sınıfının meydan okumasının bir ifadesidir.

3) Sınıf mücadelesinin uygun şeklinde, suçluluk verimsiz ve başarısızdır.

Suçluluğun ekonomik izahlarının çoğunun arkasında, bir ekonomik determinist olan Marks ilham kaynağı olarak yer almaktadır. Marks, ekonomik altyapının toplumdaki sosyal ilişkilerin ve bütün diğer kurumların yapısını belirlediğini iddia ediyordu.³⁹⁶ Bu görüşe göre, kapitalist nizam, işçilerin kapitalist sınıf tarafından sömürülmesiyle ekonomik eşitsizlik yaratır.

Suçluluk ile ekonomik durum arasındaki ilişkilerin belirlenmesi konusu değişik yönlerden ele alınmalıdır:³⁹⁷

1) Bir kere toplum genel düzeninin yani sosyal sistemin en önemli bir parçasını teşkil eden toplum ekonomik düzeni (ekonomi alt fonksiyonel sistemi) ile suçluluk arasındaki ilişkilerin tespiti üzerinde durulabilir.

2) Kişilerin ekonomik durumları ile suç arasında doğrudan doğruya veya dolayısıyla bir ilişkinin bulunup, bulunmadığının belirtilmesine çalışılır.

3) Ekonomik bunalım dönemlerinde suçluluğun nasıl geliştiği konusu üzerinde durulur. Böylece işsizlik, fiyat yükselişleri, mal darlıkları gibi ekonomik olaylar ile suç arasındaki ilişkiler inceleme konusu olarak ele alınır.

4) Soruna psiko-sosyolojik yönden değinilerek insanları ekonomik faaliyetlere yönelten unsurlar ve motivasyonlarla, suça yönelten gerçekler arasında bir ilişki bulu-

³⁹⁵ Scheider, Hans Joachim; Einführung in die Kriminologie, 3. Auflage, Berlin-New York, 1993, s.1; Zik.: Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 142-143.

³⁹⁶ Hagan, F.; A.g.e., s. 133; Zik.: Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 102-103.

³⁹⁷ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 286-288.

nup bulunmadığı incelenir.

5) Çocukların çalıştırılmaları, kadının iş hayatına karışması gibi olaylarla suç arasındaki ilişkilerin tespitine çalışılır.

6) Ekonomik şartların, yaşadığımız kültür içindeki önemli yeri incelenerek suç ile bu yönden olan ilginin tespiti yapılır.

3.3.3. Suçu İzah Eden Sosyolojik Teoriler

Günümüze kadar suçun nedenlerini, tabiatını ve yayılımını açıklamaya çalışan teoriler içinde en kapsamlı ve sistematik açıklamalar sosyolojik teorilerle getirilmiştir. Suç teorilerinin odaklaşma alanları birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı teoriler; daha çok sosyal yapı, bazıları sınıfsal gerçeklik, bazıları küçük grup, bazıları doğrudan toplum ve bazıları da bireysel suçluluk üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu teoriler, suç olgusunun çözümlenmesinde sosyal yapı ve birey faktörünü birlikte ele alınması gerektiğini belirten teorilerdir.³⁹⁸ Bu nedenle bu teorilerin hem farklı suç oranlarının açıklanması ve hem de doğrudan suçlu davranışı inceleyen bir özellik taşıdıkları söylenebilir.

Suç oluşturan davranışın sosyolojik izahında yollama unsuru olarak kullanılan sosyal değer, sosyal yapı ve sosyal normlar, kişiler tarafından hedef ve amaçlar, araçlar ve sapma ve uyma hususunda iç ve dış baskılar olarak anlaşılırlar. Suç böylece kişinin içinde ve sosyal çevrede faaliyette bulunan kuvvetlerin bir sonucu olmaktadır.³⁹⁹ Sosyolojik teorilerin ortak niteliği, bunların ya bütünü ile veya önemli biçimde sosyolojik düşünceyi yansıtmaları ve psikolojik, biyolojik kaynaklı bireysel farklılıklara önem vermemeleridir.

Sosyolojik kuramlar, suç olgusunu sosyal kurum, yapı, grup ve kültür gibi bireyin davranışını biçimlendiren sosyal unsurlar ekseninde, çözümleme konusu yapmaktadır. Sosyolojik yaklaşım, sosyal değişme ve insan davranışının dinamik görünüşleri üzerinde odaklaşmaktadır. Sosyologlar; normların, değerlerin, kurumların ve yapıların niçin değiştiğini ve yapıların bireysel ve grupsal davranışı etkileme biçimini araştırmaktadır. Bu değişmelerin, hem grup içi ve hem de gruplar arası ilişkileri büyük ölçüde etkilediği belirtilmektedir. Suç olgusunu açıklamak açısından, bu faktörler büyük önem taşımaktadır. Sosyolojik perspektif ayrıca grup içi ve gruplar arası

³⁹⁸ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 30.

³⁹⁹ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 343-344.

etkileşim süreci üzerinde de odaklaşmaktadır. Bir sosyal grubun veya sosyal sınıfın başka bir grup veya sınıf ile olan ilişkisi veya ekonomik sistem ile hukuksal gücü kendi kontrolünde tutan güç yapısı, suç olgusu ile yakından ilişkili faktörlerdir.⁴⁰⁰ Sosyologlar, pozitif insan etkileşimin yararları ile negatif etkileşimin sonuçları ile de ilgilenmektedir.

3.3.3.1. Aykırıların Birleşmesi ve Sosyal Öğrenme Teorisi

Sosyal Öğrenme Teorisine göre, bir kimsenin normları ve değerleri öğrenmesi esas itibariyle ceza-ödül yoluyla ve bir kimseyi model edinmekle olur. Ceza ve ödül bütün Behaviorist psikologların öğrenmeyi açıklamak için kullandıkları temel kavramlardır. Model edinmeye gelince, bu kavram genellikle başka birkaç kavramın anlattığı şeyi ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bu terimler ise özdeşleşme ve taklittir. Özdeşleşme bir kimsenin kendisini bir başkasıyla bir tutması, arada bir ayniyet görmesi demektir. Taklit de aynı manaya gelir; bir kimse kendisiyle özdeşleştiği kimsenin davranışlarını kendi davranışları olarak benimser. Ancak özdeşleşmenin bütün şahsiyeti içine alan bir durum olmasına karşılık taklit için mutlaka böyle bütün halinde özdeşleşme gerekmez.⁴⁰¹ Kısacası, Sosyal Öğrenme Teorisi ahlâkî davranışın kazanılmasını “modellerle öğrenme” prensibine dayandırmaktadır.

Sosyal Öğrenme Teorisi, Ayırıcı Birleşenler Teorisi ile Psikolojik Öğrenme Teorisinin bir birleşimi olarak görmek mümkündür. Kuramın önemli bir sacayağını oluşturan işlemsel öğrenme yaklaşımı, birey davranışının çevre ile karşılıklı etkileşiminde deneyimlenen sonuçları üzerinde odaklaşmaktadır. Birey yaşamında geçmişte ve şu anda meydana gelen olayların sonucudur. Pekiştirici veya cezalandırıcı unsurlar, bireyde bir davranışın gerçekleşme veya azalma sıklığının belirler.⁴⁰² Davranış gelişimi ile yakından ilintili olarak; olumlu pekiştirici, negatif pekiştirici, pozitif ceza, negatif ceza, ayırıcı güdü ve programa koymak terimleri açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Sosyal Öğrenme Teorisinin merkezi noktada ele aldığı veya teorinin esinlediği önemli bir kavram/teori taklit kavramı veya teoridir. Bu Teori; öğrenme sürecinin, başkasının davranışını gözlemlemekle gerçekleştirdiğini varsaymaktadır. Suç oranlarındaki bölgesel farklılığı, yapısal faktörlerden daha çok yoksulluk ve alkolizm düzeyindeki

⁴⁰⁰ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 44-45.

⁴⁰¹ Güngör, Erol; *Değerler Psikolojisi Üzerinde Bir Araştırmalar*, s. 60.

⁴⁰² Kızmaz, Zahir; Aynı eser, s. 63.

lokal değişkenlerle açıklamaktadır, Bazı yapısal unsurlar, suç davranışının ortaya çıkmasında rol oynayabilir.⁴⁰³ Suçluluğun başkalarının taklit edilmesi veya suçlu olanlarla etkileşime girerek, öğrenilen bir yaşam biçimi olduğunu ileri sürmektedir.

Eysenck, suçların çoğunun failinin bulunamadığını, suçluların da bu nedenle kısa dönem hedonizmi içinde olduklarını, yani, günün tadını çıkarmayı düşündüklerini; bu bakımdan cezaya bir alternatif bulunması gerektiğini savunmuştur.⁴⁰⁴ Bu bakımdan cezanın yerini vicdan'ın alması gerektiğini ve şartlı refleks süreci ile de "vicdan" in oluşturulması gerektiğini açıklamıştır.

Akers'in Sosyal Öğrenme Teorisi, Sutherland'in teorisine rakip değildir; aksine Sutherland'in Ayrıcı Birleşimler Teorisindeki ayrıcı birleşimler sürecini daha geniş bir şekilde ele alıp onu ayrıcı güçlendirmeye bütünleştirir. Sutherland'in teorisindeki tanımları ve kavramları muhafaza ederler. Fakat onları daha fazla davranış terimleriyle kavramlaştırırlar ve Davranışsal Öğrenme Teorisindeki kavramları bunlara eklerler. Irk, sınıf, din ve toplumun diğer yapıları bireyler için genel öğrenme örüntüleri sağlarlar. Aile, arkadaş grupları ve diğer gruplar bireyleri suç işleme konusunda cesaretlendiren veya onları yasaya uyan davranışa yönlendiren örüntüler sağlarlar.⁴⁰⁵ Onlara göre sosyal veya bireysel suçlu oranlarındaki, farklılık kültürel normların, geleneklerin sosyal kontrol sistemlerinin bir fonksiyonudur.

Kişiler bir kez suça ilişkin faaliyetlere başarlarsa davranışları çeşitli faktörlerden etkilenir. Sapmış davranış taklitten kaynaklanır ve sosyal destekle devam eder. Çocuklar taklit ederek sadece onaylanan değil onaylanmayan davranış da öğrenirler.⁴⁰⁶ Sosyal Öğrenme Teorisine göre, model alınan kişinin davranışlarının çevre tarafından nasıl algılandığını araştıran çocuk eğer aile ve kültürel çevresinde suçlu varsa, model olarak suç davranışını öğrenebilir.

Suçlu kimse normal bir insandır. Rastlantısal bir doğum olayı gibi birey, suçun bir yaşam biçimi olarak algılandığı alt kültür mekânlarda doğup büyümektedir. Bu

⁴⁰³ Kızmaz, Zahir; Aynı eser, s. 64.

⁴⁰⁴ Akıncı Sokullu, Füsün; A.g.e., s. 192.

⁴⁰⁵ Akers, Ronald L.; Criminological Theories, Fiteroy Dearborn Pub., Chicago, 1963, s. 62-69; Zik.: İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 514-516.

⁴⁰⁶ Gürsel Özsoz, Canan; A.g.e., s. 9.

kültür öğrenilmekte ve davranış biçimleri sosyal olarak dönüşüme uğramaktadır.⁴⁰⁷ Böylelikle, sosyal süreç suç olgusunu yaratır ve destekler.

Öğrenme süreci içinde çocukluktan itibaren onu çeviren sosyal gruplar; başta aile, okul ve diğerleri büyük ve çok önemli rol oynarlar. Gerçekten bu gruplar, belirli hareketlerin onandığı veya onanmadığı tarzında örnekler vererek öğrenme süreci üzerine etkili olurlar. Fakat suçlu, çocukluğundan itibaren topluluğun onandığı hukuk ve ahlâka uygun hareket örneklerini belirli bir psikolojik süreç içinde ne suretle öğrenmekte ise, suç işlemeye imkân verici, götürücü davranışları da, suç teşkil eden hareket örneklerini de aynı suretle öğrenir. Aynı psikolojik öğrenme süreci, hukuka ve ahlâka uygun hareket örneklerinin olduğu kadar suç oluşturan hareket örneklerinin de öğrenilmesini sağlar. Öyleyse, suç psikolojik ve normal öğrenme sürecinin bir sonucu, ürünüdür.⁴⁰⁸ Suç, böylece kişi tarafından işlenmiş normal bir fiildir. Yoksa anormal ya da sapık bir psikolojik davranış sayılamaz.

Sutherland şöyle der: “Bir kişi genç yaşta suçlu olur bunun nedeni kanunların ihlaline uygun olmayan tanımlamalarda kanunun ihlaline uygun tanımlamaların çokluğudur.” Sutherland’ın kavram kullanımı ve yaygınlaşmış olan deneysel belgeleri sınırlandırmaz.⁴⁰⁹ Ayırıcı Birleşenler Teorisi, özellikle orta ve üst sınıfa özgü olan beyaz yakalı ve profesyonel hırsızlık vb. suç türleri için kullanışlı bir açıklama çerçevesi sunması, teorisinin önemli ve orijinal bir boyutunu oluşturmaktadır.

Sutherland’ın suça ait davranışların genetik açıklaması: Aşağıdakiler belirli bir insanın suçla meşguliyetinin oluşma işlemini belirtmektedir. Bunlar:⁴¹⁰

- 1) Suç davranışı öğrenilir. Suç davranışı miras olarak alınmaz. Sadece öğrenilir.
- 2) Suç davranışları diğer insanlarla karşılıklı etkileşimle öğrenilir. Bu iletişim çoğunlukla sözlüdür ama jestlerle de olabilir.
- 3) Suç davranışlarının öğrenilmesinin başlıca kısmı samimi kişisel gruplar içerisinde oluşur. Bu şu demektir insan olmayan etkenler filmler ve gazeteler gibi diğerlerine göre suç davranışlarının başlangıcında önemsiz bir rol oynar.

⁴⁰⁷ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 64.

⁴⁰⁸ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 344-345.

⁴⁰⁹ Short, J. F.; “Differential Association and Delinquency”, *Juneville Delinquency: a Book of Readings*, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966, s. 86.

⁴¹⁰ Sutherland, Edwing H.; “The Theory of Differential Association”, *Juneville Delinquency: a Book of Readings*, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966, s. 81-83.

4) Suç davranışları öğrenildiğinde öğrenme şunları içerir;

a) Suç işleme teknikleri ki bunlar bazen çok karmaşık bazen ise çok kolaydır.

b) Güdülerin, dürtülerin, mantığa göre açıklanabilirliğin ve tavırların belirli yönü

5) Gudu ve dürtülerin belirli yönü, uygun ya da uygun olmayarak yasal kanunların tanımlarından öğrenilir. Bazı toplumlarda bireyin etrafı yasal kanunları gözlemlenmesi gereken kurallar olarak tanımlayan kişilerle çevriliyken; diğer toplumlarda bu tanımlamalar hemen hemen her zaman karışıktır, kültür ve yasal kanunların çatışması sunucunda.

6) Bir kişi suçludur. Çünkü kanunların ihlaline uygun tanımlar, kanunların ihlaline uygun olmayan tanımlamaların aşırı üzerindedir. Bu farklılık gösteren ilişkilerin temel ilkesidir. İnsanlar, suçlu olurlar. Bunun nedeni suçlularla kontak kurmaları ve suça karşı gelenlerden izole olmalarıdır. Her insan kaçınılmaz bir şekilde bulunduğu topluma asimile olur.

7) Topluluklar sıklık süre keskinlik ve öncelik konularında farklılıklar gösterebilirler. Bu şu demek oluyor, suç davranışlarının görüldüğü ve suça karşı topluluklar bu yönlerden farklılıklar gösterebilirler. “Öncelik” çocuklukta kazanılan kanuna bağlı davranışların yaşam boyu sürmesinde önemli yer tutar.

8) Suça karşı ve suça meyilli modeller ile topluluk tarafından yapılan öğrenme metodu, diğer tüm öğrenmelerdeki mekanizmaları içerir. Bu öğrenme taklit metodu ile sınırlı değildir. Suç işlemek için ayartılan birisi, bu suç davranışını topluluktan öğrenir, fakat bu metot temel olarak taklit olarak adlandırılmaz.

9) Suç davranışı genel ihtiyaç ve değerlerin bir ifadesiyken, bu genel ihtiyaç ve değerlerle açıklanamaz. Çünkü suça karşı davranışlar da aynı ihtiyaç ve değerlerin ifadesidirler.

Bu teorinin, savunulan veya takdir gören özellikleri olduğu gibi eleştiri alan yönleri de söz konusudur. Çoğu insanın, aşırı suç kalıplarıyla karşılaşmalarına rağmen söz konusu bu insanların hepsinin niçin suç davranışını gerçekleştirmediği noktası, teori için önemli bir eleştiri noktası olarak durmaktadır.⁴¹¹ Bu Teorinin; suç eyleminde bireyin suçluluk isteğini ihmal etmesi, mağdurun suçtaki etkisini dışarıda tutması, suçun

⁴¹¹ Akıncı Sokullu, Füsün; A.g.e., s. 197-198.

ortaya çıkış koşulu ile ilgili hususları açıklayamaması, disiplinler arası olmaması, biyolojik faktörleri ihmal etmesi, kuramın suçlu olan ile olmayan her iki kesime de uygulanmaya elverişli olması gibi açılardan eleştirilmiştir.⁴¹² Yine de, önemli bir teori olma konumunu devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Suçlu davranışı, suçlu ve suça karşı kalıpların birlikteliğiyle öğrenme herhangi bir şeyi öğrenme sürecinin aynıdır. Yani, suçlu davranışı öğrenme taklitte sınırlı değildir. Suçlu davranış genel ihtiyaç ve değerlerin bir ifadesi ise, bu genel ihtiyaç ve değerler tarafından açıklanamaz; çünkü suçlu olmayan davranışlar da aynı genel ihtiyaç ve değerlerin bir ifadesidir.⁴¹³

Aykırıların Birleşmesi ve Sosyal Öğrenme Teorisinin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:⁴¹⁴

- 1) Suç öğrenilir, yani insanın doğuştan suçlu olması söz konusu değildir.
- 2) Suç davranışı karşılıklı temas halinde bulunma süreci içinde diğer kişilerle olan ilişkilerle öğrenilir.
- 3) Suç olan eylemin ilk öğrenilişi, özellikle ilk gruplar içinde gerçekleşir.
- 4) Suç olan eylemin öğrenilişi,
 - a) Bazen çok karmaşık, bazen basit bir nitelik gösteren suçun işlenmesi tekniğini,
 - b) Saik, dürtü, rasyonalizasyon ve davranışların hususi yönünü öğrenmeği sonuçlar.
- 5) Saik ve dürtülerin kendisine mahsus yönü, kanunların yatkın ve yatkın olmayan tarifleri ile öğrenilir.
- 6) Aykırıların birleşmesi çokluğu, devam süresi, üstünlük sırası ve yoğunluğu itibarıyla değişik olabilir.
- 7) Suç olan ya da olmayan misaller ve örneklerle temas sonucu suçu oluşturan eylemi öğrenme süreci bütün diğer öğrenme süreçlerine ait mekanizma gibidir. Yani suç taklitten ibaret değildir.
- 8) Suç olan eylem, genel ihtiyaç değerlerin bir belirlemesi olmakla beraber, genel ihtiyaç ve değerlerle izah edilemez.

⁴¹² Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 67.

⁴¹³ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 515.

⁴¹⁴ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 346-347.

3.3.3.2. Damgalama Teorisi

Damgalama teorisinin entelektüel kökleri 1.Dünya Savaşı sonlarına Charles Hooton Cooley, William I. Thomas ve George Herbert Mead'ın çalışmalarına dayanır.⁴¹⁵ Bu akademisyenler sosyal etkileşimciler olarak adlandırılırlar.

Damgalama Teorisinin çıkış noktası, Tannenbaum'un açıklamalarıdır. Tannenbaum: "Bu yüzden suçlulaşma usulü, bir tanımlama, kimliğin tespiti, ayrılma, tasvir, vurgulama, bilinçli yapma, kendine güvenli olma usulüdür." Takip eden zamanda George Herbert Mead'ın büyük etkisiyle sosyolojik ara hareket girişimi formüle edilmiştir. Düşüncelerin esası, etnolojiden alınan muhakeme tarzlarının bilgi kazanımında kullanılmasıdır. Bu konuda her şeyden önce, Becker, Lernert ve Goffmann'ın çalışmaları damgalama için önemli olmuştur.⁴¹⁶ Damgalama Teorisini savunanlar, suçun sosyal bir etkileşimin ürünü olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bunlara göre insanlar, öğretmenler, polis, komşuları, ebeveynleri ve arkadaşları tarafından bu şekilde damgalandıkları için suçlu olurlar.⁴¹⁷ Tannenbaum, damgalama sürecinin kişi açısından sonuçları ile ilgilenmiştir. Ona göre, kişiyi suçlu yapma süreci etiketleyip, dışlayıp yaptığı davranış konusunda onu bilinçlendirmek, onun şikâyet edilen özelliklerini pekiştirmek şeklinde işlemektedir.⁴¹⁸ Yani kişinin davranış başkaları tarafından değerlendirilmekte, etiketlenmektedir.

Tannenbaum'a göre, eğer sapkın olarak etkilenecek davranışa ele alırsak, diğer insanların bir harekete karşı tepkisi oluşuncaya kadar o hareketin sapkınlık olup, olmadığını bilemeyeceğimizi hatırlamamız gerekir. Sapkınlık sadece davranışta bulunan bir nitelik değildir.⁴¹⁹ Bu davranışı gösteren ve buna tepki veren insanların etkileşiminde de bulunan bir niteliktir.

Tannenbaum tarafından ortaya atılan ve Becker tarafından geliştirilen bu teoriye göre, ilk defa suç işleyen bir kişi tüm kişiliği ve sosyal yaşamı bakımından olumsuz olarak değerlendirilmekte, yani damgalanmakta ve buna tepki olarak da tekrar suç işlemektedir. Diğer bir ifadeyle, ilk mahkûmiyet suçluyu lekelemekte ve bu onun

⁴¹⁵ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 518.

⁴¹⁶ Kürzinger, Josef; Kriminologie, 2. Auflage, Stuttgart, 1996, s. 93; Schwind, Hans-Dieter; Kriminologie, Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 9. Auflage, Heidelberg, 1998, s. 106; Zik.: Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 140.

⁴¹⁷ İçli Günşen, Tülin; Kriminoloji, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1994, s. 113.

⁴¹⁸ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 518-519.

⁴¹⁹ Tannenbaum, Frank; A.g.m., s. 18.

sosyal statüsüne, mesleğine, ailesine ve esaslı olarak da topluma etki etmektedir. Bunun suçlunun kişiliği üzerinde de önemli etkileri olmaktadır. Ayrıca, toplumdaki hâkim sınıf, bu lekelemeyi kendi pozisyonunu sağlamlaştırmakta işine gelen bir araç olarak kullanmaktadır.⁴²⁰ Bunun sonucu olarak da, yani toplumdaki güçlüler tarafından suçlu olarak damgalanan kişiler daima yeni suçlar işleyeceklerdir.

Suçlu ve suçlu olmayan arasındaki yegâne farklılık ilk grubun suçlu olarak etiketlenmiş olmasıdır. Sapma, kişinin katıldığı davranışın niteliği değil, kuralların başkaları tarafından bu şekilde uygulanmasının sonucudur. Sapmış kişi etiketini başarılı bir şekilde uygulandığı kişidir. Sapmış davranış da bu etkilenmiş kişinin davranışdır.⁴²¹ Burada anlatılmak istenen, suçlu davranışının tabiatının, dağılımının, sosyal anlamının, uygulanmasının ve dallanıp budaklanmasının sosyal tepkinin şeklinden etkilendiğidir.

Sapıcı hareketleri yaratan toplumdur. Damgalama ve tasnif etme mekanizması sosyal sapmayı yaratan aslî âlettir; sapma suçu işleyen kişi ile ona tepkilerde bulunanlar arasındaki karşılıklı etkilerden doğar. Suçluluk ve genel olarak sapma bu görüşe göre bir stigma şeklini alır.⁴²² Kişi diğerleri tarafından üzerine konulan bir takım etiketleri kendi kişiliğinin bir parçası olarak hisseder ve içine geçirir.

Ceza sistemi tarafından suçlu olarak etiketlenen kişilerin sosyal ilişkilerine zarar verebilir. Damgalama insanın kendisi hakkındaki düşüncelerini değiştirmese de, onun bu etikete negatif tepki gösteren ailesi, arkadaşları, öğretmenleri ve işverenleri ile ilişkisini güçleştirecektir. Damgalama sürecinin sayılan bu etkileri yanında, insanlar, suçlu itilimleri ve becerilerini öğrendikleri alt kültürlerle itebilmesinden de söz etmek gerekir.⁴²³ Bu durumda kişi diğer suçlularla doğrudan temas yoluyla suçlu etiketini yüklenir.

Normlar tarafından yasaklanan bir harekete girişilmesi, kesin olarak sapmayı ve suçluluk gerçeğini ortaya koymaz; bilakis toplum tarafından belirlenen tepkinin suçlu olup olmadığıdır. Keşfedilmemiş katil suçlu değildir; buna karşılık adam öldürmeden mahkûm edilen suçsuz, suçludur.⁴²⁴ Buna göre, suçluluk, ceza normunun ihlali gerçeğinden tamamen bağımsız, suçlu etiketinin hesaba kaydedilmesi içindedir.

⁴²⁰ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 140-141.

⁴²¹ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 518-519.

⁴²² Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 353.

⁴²³ İçli Günşen, Tülin; A.g.e., s. 115.

⁴²⁴ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 140.

Damgalanma teorisinin temel varsayımlarından bir kısmını Schrag aşağıdaki şekilde sıralar:⁴²⁵

- 1) Aslında suçlu eylem yoktur.
- 2) Suç izahları, güçlünün çıkarına uygulanır.
- 3) Bir kimse kanunun ihlaliyle suçlu olmaz, otoriteler tarafından suçluluğun belirlenmesiyle olur.
- 4) Herkesin uyum gösterdiği ve saptığından hareketle insanlar suçlu olan suçlu olmayan şekilde tasnif edilmezler.
- 5) Farkına varma damgalanma sürecini başlatır.
- 6) Suç adaleti sistemindeki karar alma, suç özelliklerine direnmiş olarak suçlunun fonksiyonudur.
- 7) Yaş, sosyo-ekonomik durum ve ırk adalet sisteminin karar alma örüntülerini oluşturan suçlu özellikleridir.
- 8) Suç adaleti sistemi, belirlenmiş suçlunun kabul etmeme ve mahkûmiyetine izin veren özgür bir bakış açısı isteği üzerine kurulur.
- 9) Damgalanma, reddedenlerin reddine sebep olan, sapma imajı ve alt kültürle belirlenmiş bir kimliğin üretildiği bir süreçtir.

Yapılan araştırmalar bir ceza mahkemesinden mahkûmiyetin nitelsiz işçilerin iş bulma imkânlarını önemli ölçüde kısıtladığını göstermektedir.⁴²⁶ Zira bu kişiler damgalanmakta, toplumdaki statüleri düşmektedir.

Damgalama teorisinden önceki sapma teorilerinin çoğu, sapmanın çeşitli biçimlerinin neden ve sonuçlarının araştırılmasıyla ilgiliydi. Oysa Damgalama Teorisi ilgiyi sapkın davranışlarda bulunanlardan çok belirli kişileri ilk planda sapkınlar olarak belirleyen kuralları kimlerin yaptığına doğru yöneltmeye çalışmıştır.⁴²⁷ Teori, sapkın eylemlerin sadece sapkınların davranışları açısından anlaşılmayacağını, böyle eylemlerin tüm diğer sosyal eylemler gibi, etkileşim ilişkileri içinde ele alındıkları zaman tam sosyolojik çözümleme yapılabileceğini vurgular.

Bu teoriyi savunanlara göre, sosyal olarak onaylanmayan davranışta bulunan insanlar değersiz kişiler olarak etiketlenirler. Bu bakış açısında dikkatler, sapmanın

⁴²⁵ Hagan, F.; *Introductory to Criminology*, s.130; Zik.: Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 169

⁴²⁶ Akıncı Sokullu, Füsün; A.g.e., s. 54.

⁴²⁷ Gündüz, Ferhan Mutluer; A.g.e., s. 122.

birincil nedenleri yerine insanlara ve davranışa, sapmış olarak nitelendirme gücüne sahip kurumlara odaklanır. Cezaevleri ve akıl hastaneleri gibi kurumlar, yasaları ihlâl edenleri toplumun öteki kesiminden uzak tutarlar. Bu tür teoriler olmasa da sapmış davranış ortaya çıkar; fakat sapmış davranışın tabiatı, dağılımı, sosyal anlamı sosyal tepkinin şeklinden belirgin bir biçimde etkilenir.⁴²⁸ Toplumda güçlü olanın arkasında fonksiyon gören kontrol birimleri etiketleri daha az güçlü olanlara dayatılmış toplumda güçlü olan hangi davranışın sapmış veya yasadışı sayılacağına karar verir.

Özellikle, sapkın davranış veya suç olgusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sosyal sapmayı, bireylerde meydana gelen psikolojik ve biyolojik bir yarılma olarak görmedikleri gibi, bir grup veya toplumun işleyişinde veya yapısında meydana gelen bir unsur olarak da görmemektedir.⁴²⁹ Bu Teori, daha çok bireylerin etiketlenme süreciyle ilintili olarak bireyin, nasıl suçlu bir konuma iteklendiği gerçeği üzerinde durur.

Damgalama teorisyenlerine göre sapma, anlamları ve uygulamaları yürürlükte olan kuralları kapsayan, aktörler ve gruplar arasındaki anlaşmaların sonucudur. Sapma ile sonuçlanan etkileşim süreci birbiriyle ilişkili sekiz ögeyi içerir. Bunlar:⁴³⁰

- 1) Kurallar,
- 2) Kuralın uygulayıcıları,
- 3) Aktör,
- 4) İleri sürülen eylem,
- 5) Özel davranış ortamı,
- 6) Eylemin seyircileri,
- 7) Eyleme ve aktöre sosyal tepki,
- 8) Aktörün etikete tepkisidir.

Kişinin suçlu olarak etiketlenmesi uygulamasının iki sonucu ortaya çıkar:⁴³¹

1) Bu etiket, sapmışın yasal dünya ile temasını etkin bir şekilde kısıtlar, böylece yasalara uymayan çevrelerle temas sıklaşır ve yasal olmayan seçenekler kabul edilir;

2) Sapmışsa yansıtılan algı onun kendini kavramlaştırmasını değiştirebilir.

⁴²⁸ İçli Günşen, Tülin; A.g.e., s. 113.

⁴²⁹ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 19.

⁴³⁰ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 128.

⁴³¹ McCaghy, Charles H.; Deviant Behavior, Crime, Conflict and Interest Groups, McMillan Pub.Comp., New York, 1985, s. 85; Zik.: İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 520.

Damgalama teorisyenleri, sapkınlığı, bir birey ya da grupların özellikleri kümesi olarak değil, sapkınlar ile sapkın olmayanlar arasındaki bir etkileşim süreci olarak yorumlamaktadırlar.

Damgalamanın büyük bölümünü, yasa ile düzen güçlerini temsil eden ya da başkalarının geleneksel ahlakı üzerine tanımlamalar getirebilen insanlar gerçekleştirir. Sapkınlık kategorilerini tanımlayan damgalar böylece, toplumdaki güç yapısını dile getirmektedir. Az çok, sapkınlığın kendilerine dayanılarak tanımlandığı kurallar varlıklılar tarafından yoksullar, erkekler tarafından kadınlar, yaşlılar tarafından gençler, etnik çoğunluklar tarafından azınlıklar için düzenlenmişlerdir. Damgalama Teorisi önemlidir.⁴³² Çünkü hiçbir edimin yapısı gereği suç niteliği taşımadığı varsayımından yola çıkmaktadır.

Damgalama teorisi, toplumun normlarının kanun şeklinde vaaz edilmiş olduğu ve sosyal bir gerçek tarafından belirlendiğini gözden kaçırmaktadır. Sosyal normlar, toplum hayatının düzenli bir şekilde devam ettirilmesinde ve bütünleşmesinde etkili olan unsurlardır. Dolayısıyla bu normlara uymayan insanların damgalanması, toplum hayatının devamlılığı açısından faydalıdır. Teorinin en büyük zaafı, normları toplumun tamamını kucaklayan bir bütün olarak değil de, bazı zümrelerin idraklerine, beklentilerine ve menfaatlerine göre düzenlenmiş kurallar olarak kabul etmesidir.⁴³³ Ayrıca, toplum içinde her sosyal sınıftan suçlunun olduğu gerçeği göz önüne alınınca, sapmada hâkim zihniyet düşüncesi izah edilemez duruma düşmektedir.

Damgalama Teorisi çok eleştirilmiş bir görüştür. Öncelikle ceza yaptırımına mahkûmiyetin damgalanma ile sonuçlanması ve bireyleri suçlu statüsüne sokarak onların itiyada suçlular olmalarına yol açması, ceza adaleti sistemine karşı kuşkular duyulmasına neden olmuştur.

3.3.3.3. Gerginlik Teorisi

Sosyal oluşum düzeni içindeki insanlar birbirlerine etki ederek bir taraftan şahsiyetlerinin değişmesini sağlarken diğer taraftan insani sosyal hayatı taşıyan sosyal bünyenin oluşum halinde bulunmasına hizmet ederler. Toplum ve onun yapısı ise hızla değişmektedir ve dinamik vasa sahiptir. Hiç şüphe yoktur ki tam bir uyum içinde değişen ve gelişen toplumlar, şahısların şahsiyetleri üzerinde denge unsurudurlar. Denge

⁴³² Giddens, Anthony; *Sosyoloji*, s. 191.

⁴³³ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; *A.g.e.*, s. 141.

durumundan mahrum sosyal yapılar, gruplar ve şahıslar arası çatışma ve çekişmelerin fazla olduğu, çeşitli sosyal problemlerin, bulunduğu sosyal bünyelerdir.⁴³⁴ Bu problemlerin içerisinde en önemli olanı, toplumu meydana getiren sosyal gruplar, kurumlar ve bireyler arasındaki çatışmadır.

Durkheim'a göre, normsuzluk veya sosyal düzenleme eksikliği modern toplumlarda intihar oranlarını arttırır. Merton, Durkheim'in bu yaklaşımını modern endüstri toplumlarına uygulamıştır.⁴³⁵ Ona göre, bütünleşmiş bir toplum sosyal yapı ve kültür arasındaki dengeyi sürdürür.

Gerginlik Teorisi toplum hayatındaki bu çatışmalar üzerine kurulmuştur. Gerginlik Teorisini sistematik olarak izah eden ilk insan Merton'dur. Onun, "Sosyal Yapı ve Anomi" yazısı gerginlik teorisinin izahında temel eser olarak değerlendirilir. Gerginlik teorileri insanların, kurallara itaat etmeyi isteme ve grup ya da sosyal normlarını beynilminel kılmalarından dolayı yaratılıştan ahlaklı olduğu varsayımıyla ortaya çıkar. Yani sosyalleşme sürecinden dolayı insanlar bir vicdan geliştirir.⁴³⁶ Ayrıca, Gerginlik Teorileri normların ne olduğu hakkında toplumun üyelerinin çoğunlukla mutabık kaldığını farz eder.

Merton'un teorisi Durkheim'de olduğu gibi fonksiyonalist veya yapısal bir teoridir. O, suç olgusunu, biyolojik ve psikolojik açıklamaların dışında, sosyal yapı ile açıklamaktadır. O, kişilik uyum tip modeli ile değişik sosyal yapılarda sapmaların niteliksel ve niceliksel olarak nasıl bir değişiklik gösterdiği ve sosyal yapının bireyler üzerinde olumlu ve olumsuz davranış yaratımında nasıl bir etkide bulunduğunu açıklamaya çalışmıştır.⁴³⁷

Gerginlik teorisyenleri, mevcut hedeflerin başarılmasındaki büyük gerilim yaşanmadıkça normlardan sapma olmayacağına, dolayısıyla çoğu insanların başarılı hedefler konusunda fikir birliğinde olduğunu kabul ederler. Suç ve suçluluğun Gerginlik Teorisi vicdani bağlarına rağmen bireyleri suç işlemeye sevk eden eşitsizliklerin varlığını kabul eder. İnsanlar meşru vasıtalarla dolayı kazanamadıkları ödülleri elde etme yolunda suçlar işlerler. Suç ve suçluluk imajı istek ve suç arasında bireyin çılgınca koşmasıdır. Merton'un yenilikçi tipi bazı suçlar ve suçlulara taalluk etmektedir.

⁴³⁴ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 33-34.

⁴³⁵ İçli Güşen, Tülin; A.g.m., s. 521.

⁴³⁶ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 36.

⁴³⁷ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 55.

Yenilikçi arzu edilen olarak ifade edilmiş toplum hedeflerini kabul eder fakat bu hedeflere ulaşmak için meşru olarak kabul edilmiş toplum vasıtalarının hedefe ulaşmada eksikliğini, yetersizliğini duyar.⁴³⁸ Şiddetli asabiyet ile yüz yüze gelmiş olan yenilikçi birey hedefleri başarmada gayri meşru vasıtalarla bağlanmış olur.

Merton sosyal bakımdan öne çıkarılan değerler ile bunlara erişmek için kullanılacak araçların sınırlı olması arasındaki gerilimlere gösterilen beş olası tepkiyi belirlemektedir. Uyum gösterenler, başarıya ulaşsınlar ulaşmasınlar, hem genel olarak benimsenmiş değerleri hem de bunları gerçekleştirmek için kullanılacak geleneksel araçları kabul ederler. Nüfusun çoğunluğu bu kategoriye girmektedir.⁴³⁹ Yenilikçiler toplum tarafından onaylanan değerleri kabul etmekle birlikte, bunları izlemek için yasadışı ya da meşru olmayan araçları kullanırlar.

Merton, Bireysel uyum tiplerinden oluşan bir davranış modeli geliştirmiştir. Bu model, sosyal yapıda aktörün konumu ile bu konumda yaşanan gerilim arasındaki ilişkinin niteliğini belirtmektedir. Bu uyum modelinde bireylerin davranışları, kültürel amaçlar ve onları bu amaçlara ulaştıracak kurumsal araçlara göre belirlenmektedir. Merton, bu beş uyum tipini şu şekilde açıklamaktadır:⁴⁴⁰

1)Uyumluluk: En yaygın adaptasyon modelidir. Bireyler, hem kültürün tanımladığı amaçları ve hem de bu amaçları gerçekleştirecek yolları kabul ederler. Bireyler başarılı olamama durumlarında bile, bu amaç ve yollara aykırı davranmazlar.

2)Yenilikçilik: Bu kategori içerisinde yer alan bireyler, toplumda genel kabul gören amaçları kabul etmelerine rağmen, söz konusu bu amaçları elde etmek için çok az meşru yollar olduğu gerçeğini varsayarak, amaçlarını gerçekleştirmede bazı yeni yollar keşfederler. Bunlar; hırsızlık veya zimmete para geçirmek gibi suçlar işleyerek, sosyal amaçlarını gerçekleştirmede, toplumda kurumsallaşmış normların dışına çıkmaktadırlar

3) Şekilcilik: Daha önceden söz konusu amaçları gerçekleştirmek için inandıkları amaçları terk ederler ve o andaki yaşam biçimlerine kendilerini

⁴³⁸ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 39.

⁴³⁹ Giddens, Anthony; Sosyoloji, s. 188.

⁴⁴⁰ Metron, Robert K.; Social Theory and Social Structure, The Free Pres, New York, s.140-157; Zik.: İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 522-523.

bırakırlar. Kurallarına göre oynarlar. Onların kurumsallaşmış normlara uyumları devam ettiği için, bunların davranış biçimlerinin sapma olup olmadığı tartışılmaktadır.

4) Geri çekilme: Bu hem amaç ve hem de yolların reddini içermektedir. Bu grupta yer alanlar, yenilikçi bir tarz tercih etmezler. Aynı zamanda da yaşamlarında önemli amaçları elde etme yeteneklerini, çözmek ihtiyacını duyarlar. Bu çözüme, amaçlarını gerçekleştirme veya başarılı olmayı basitçe terk etme şeklindedir. Bu davranış kalıbı, serserilik, alkolizm ve uyuşturucu bağımlılığı gibi, toplumu terk etme şeklinde, kendini topluma yabancılaşma şeklinde dışa vurur. Merton, özellikle bu davranış biçiminin, kendi amaçlarına yasal yollardan ulaşmada birden fazla başarısızlığa uğrayan bireylerde ortaya çıktığını ileri sürer. Bunlar üretici olmaktan ve yaşamları için mücadele etmekten kaçınırlar.

5) İsyan: Bu uyum tipinde olanlar, toplumda mevcut kültürel amaç ve yolları ret etmektedirler. Bu kategoride olanlar, devrimci bir tutumla yeni amaç ve yollar yaratma amacını güderler. Bir anlamda bu davranış biçimi, yeni bir düzenin oluşabilmesi için, önceki kurumsal yapıyı değiştirme çabası olarak kendinin somutlaştırmaktadır. Bu özellikleriyle, bu gruptakiler öncekilerden farklılık arz etmektedir.

Teorinin mantığı içinde uyumcu tiplerin suç işleyebileceği kabul edilmemektedir. Toplumun hem hedeflerini hem de meşru vasıtaları benimsediği, halde suç işleyebilen tipleri açıklamaktan uzaktır.⁴⁴¹ Bir diğer husus kültürel hedeflerle ve meşru vasıtalarla henüz ilişkisi olmayan insanların, yani çocukların suçluluğunu izah etmekten uzak oluşudur.

Yapısal nitelikteki teoriler, değerler üzerinde uzlaşmış toplum modellerinden yola çıkmaktadır. Her toplumda, sosyal sistemlerin tümünde, değerler üzerinde uzlaşma vardır. Bu uzlaşma modeline karşın bir uyuşmazlık modeli ileri sürülmüştür.⁴⁴² Bu uyuşmazlık modeli toplumda dört özellik bulundurmaktadır:

- 1) Her toplum her zaman değişikliğe maruzdur. Sosyal değişim kaçınılmazdır.
- 2) Her toplumda her zaman sosyal çatışma bulunmaktadır. Bu kaçınılmazdır.
- 3) Her toplumun her kesimi bu değişime katkıda bulunur.
- 4) Her toplum bazı üyelerinin diğerlerini sınırlaması ilkesi üzerine kurulmuştur.

⁴⁴¹ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 39.

⁴⁴² Nietzel, Michael; A.g.e., s. 60-61; Zik.: Akıncı Sokullu, Füsun; A.g.e., s. 183.

3.3.3.4. Alt-Kültür Teorisi

Gelişmiş toplumlarda sosyal değişme bir takım yan-kültür ve karşıt-kültür alanlarının ortaya çıkmasına engel olmamıştır. Bir toplumda hoşgörü sınırlarını aşan, toplum norm ve değerleriyle çatışan oluşumlar karşıt-kültür olarak ifade edilir. Karşıt-kültür, hâkim kültürle bağlantılı olmayan bir kültürdür. Ekseri yan-kültür değerleri bazı hususlarda hâkim kültürle çatışabilir, bununla birlikte karşıt kültürde bu çatışma durumu merkezi bir özellik kazanır.⁴⁴³ Bu yüzden, karşıt kültür değerlerinin çoğu hâkim kültürle çelişkili bir kimliği ortaya koyar.

Diğer taraftan, toplum içinde oluşan yan-kültür odakları bazı insanlar için cazibe merkezleri halini alabilir. Sosyal normlardan sapma göstermiş kişiler genellikle bir arada bulunma eğilimi gösterirler. Böylece, alt-gruplar ortaya çıkar. Bu durumda sosyal düzen içinde düzensizlik arz eden, yüz yüze ilişkiye dayanan küçük sosyal gruplar belirir. Sosyal düzenden sapmış küçük sosyal gruplar derhal sosyal problemlerin merkezi haline geliverirler. Sosyal normlardan sapmış bireylerin bir araya geldikleri bu merkezler bireyler arası etkileşim örgüsünü sıklaştırırlar. Sapmış ve toplum düzenine tezat bir durumda vaziyet almış bulunan bireyler için bu küçük dayanışma grupları, uygun şartlar altında yüksek moral kaynakları olurlar.⁴⁴⁴ Sosyal düzene karşı çıkan küçük anti-sosyal gruplar, aynı gayeye yönelmiş bireyleri kolayca cezp edebilirler.

Alt-Kültür Teorisi Whyte ve Cohen'e dayanır. Suçluluk bakımından önemli olan iki sosyalleşme şekli vardır: Sosyalleşme toplum içindeki sosyal yere bağlılık içindedir ve onun vasıtasıyla ortaya çıkan kültür çatışmasının suçluluğa götürebildiği diğer bir kültür alanı içinde sosyalleşme şeklindedir.⁴⁴⁵

Paylaşılan referans parçalarının "grup standartları"nın ortaya çıkışı yeni bir alt kültürün ortaya çıkışıdır. Bu kültürel bir şeydir. Çünkü her bir aktörün bu normlar sistemine katılımı, aynı normları diğer aktörler üzerinde görmesinden etkilenir. Bu alt kültüre ait bir şeydir. Çünkü normlar sadece onlardan bir şekilde yararlanan aktörler arasında paylaşılır. Bu moda kültür bireylerin birbirlerinin ihtiyaçlarına hassasiyet gösterdikleri her yerde sürekli olarak yaratılır, yeniden yaratılır ve değiştirilir, daha

⁴⁴³ Türkdoğan, Orhan; A.g.e., s. 69.

⁴⁴⁴ Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 142.

⁴⁴⁵ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 135.

büyük sosyal sistemlerde paylaşılmazlar.⁴⁴⁶ Böyle bir alt kültürel sistem bir kere kurulduğunda devam edebilir ancak tam bir değişmezlik içinde değil.

Cohen, düşük sınıftaki gençler arasında neden suç oranının çok daha fazla olduğunu sorguluyor. Bunun genç insanların iç duygularının büyük oranda diğerleri tarafından nasıl yargılandıklarına bağlı olduğunu söylüyor. Özellikle okul ortamında ülkesinde demokratik etiği gereği orta-sınıftan beklenen standartların düşük-sınıftan beklendiğini söylüyor. “Kısacası, bir oyunda diğerleri tipik birer kazananken kendileri birer kaybedenlerdir”⁴⁴⁷ diyor.

Suçla yatkınlık oranının alt sınıfta daha yaygın olduğunu düşünen Cohen bunun da sonuçta çeteleşmeye varan suç eylemlerine dönüştüğünü savunmuştur. Bunu da şu şekilde ifade eder: “Suçsal ortamlar suçlu kişiliklerin ortaya çıkmasında etkilidir.” Bir çocuğun ailesinin sosyal statüsü hayatta daha sonra karşılaşacağı problemlerin aynasıdır.”⁴⁴⁸ Ona göre, suç alt kültürü bahsettiğimiz düzenin problemlerini çözme yöntemidir. Bu problemler başlıca statü problemleridir. Bazı çocuklar, toplumda saygın statüyü reddederler. Çünkü bu saygın statü sisteminin prensipleriyle tanıştırılmamışlardır.⁴⁴⁹ Suç alt kültürü, çocukların kazanabilecekleri bu statü prensiplerini onlara kazandırmadaki problemlerle uğraşır.

Yeni kültürel formların oluşması için can alıcı nokta bazen benzer problemlere maruz kalmış belirli sayıdaki aktörün birbirleriyle etkili bir etkileşiminin varlığıdır. Bu bütün bir grubun üyeliğiyle olabilir veya bir grup içinde benzer şartları taşıyan sadece belirli üyelerle olur. Problemlerin çözümleri içerisinde akla uygun olan, henüz hareket haline gelmemiş ve bu yüzden kültürel bir model haline gelmemiş olan bir çözüm olabilir. Bu çözüm, sosyal kıstasları taşımadığı ve sosyal konsensüse uygun olmadığı gerçeği hariç, bu grubun problemlerine iyi bir cevap niteliğinde olabilir ve üyelerine kurumsallaşmış herhangi bir çözümden üyelerine daha etkin bir şekilde uygulanabilir. Her bir katılımcı için bu çözüm, kendi arkadaşlarının referans parçalarında eşzamanlı ve

⁴⁴⁶ Cohen, Albert K.; “A Theory of Subcultures”, **Deviance: The Interactionist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 210-211.

⁴⁴⁷ Cohen, Albert K.; “The Delinquent Subculture”, **Deviance: The Interactionist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 212.

⁴⁴⁸ Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; “Delinquent Boys: A Critique”, **Juneville Delinquency: a Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966, s. 119.

⁴⁴⁹ Cohen, Albert K.; “The Delinquency Subculture”, **Juneville Delinquency: a Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966, s. 110.

uygun bir dönüşümü bekleyebileceği için uygun ve layıkıyla uygulanabilir olabilir.⁴⁵⁰ Hedeflerine yasal yoldan ulaşamaması nüfusun bu parçasında bir dezavantaj olarak suç işlemeye yönelik baskı oluşturmaktadır.⁴⁵¹

Cohen'in teorisi bir ikilem içeriyor. Bu iki kısma ayrılıyor:⁴⁵²

1) Metodolojik- Bir nüfusun elde edilmesi mümkün olmayan, psikolojik dinamiklerin üzerine kurulan tarihsel metot bir açmazdır.

2) Teorik- Suçlu alt kültürünün ortaya çıkması için gerekli motivasyonel dinamikler veya (a) alt kültürünün oluşması için gerekli motivasyonel dinamiklerden bağımsız ya da (b) bazı belirginleştirilmemiş ilişkilerle buna bağımlı olarak ele alınmıştır.

Bu bakış açısından yola çıkarak suçlu alt kültürünün oluşumu için şunları söyleyebiliriz:

1) Birey suçlu alt kültürünün değerlerini alt kültürü oluşturan çetelere katılım yoluyla öğrenir.

2) Bireylerin çetelere katılmasını sağlayan motivasyonlar farklılık gösterir.

3) Bu alt kültüre katılımı ortaya çıkan kötü, yararsız, negatif davranışlar, negatif ambargolar, reddetmeler ve orta sınıf sisteminde prestijli statülere çıkmayı sınırlamayla karşılanıyor.

4) Bu yüzden suçlu alt kültürüne katılım, bütün katılımcıları için benzer sorunlar ortaya çıkarıyor.

5) Katılımcıların kendilerini orta sınıf sisteminin dışında bırakmaya yönelik yükseltile bariyerlere olan tepkileri (problemi olan da budur) "saygın" toplumun standartlarını düşmanca bir reddediştir.

6) Bu düşmanca reddediş tepkisi alt kültürün kötü, yararsız ve negativistik normlarını beslemektedir.

Cohen'in teorisine göre, suç alt kültürünü yaratan, sosyal sistemdeki özellikler kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Cohen, Albert K.; "A Theory of Subcultures", s. 210.

⁴⁵¹ Cohen, Albert K.; "The Delinquency Subculture", s. 108.

⁴⁵² Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; "Critique of Cohen's Theory," **Deviance: The Interactionist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969, s. 214.

⁴⁵³ Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; "Delinquent Boys: A Critique", s. 120.

1)Alt sınıf çocukları, orta sınıf çocuklarından nitelik olarak farklı bir uyum problemiyle karşı karşıyadır.

2)Alt sınıf çocuklarının problemlerinden birisi, statü engelidir.

3)Alt sınıf çocuklarının sosyalizasyonu, onların orta sınıf statü sisteminde başarılı olabilmeleri için engeldir.

4)Buna rağmen onlar, başarının orta sınıf davranış standartları ve performansının hâkim olduğu rekabetçi bir sisteme dahil edilir.

5)Hazırlıksız ve motivasyonsuz alt sınıf çocuklarının yüksek statü talepleri, orta sınıflar tarafından engellenir.

6)Suç alt-kültürü, orta sınıfın düşmanlıklarını ve saldırganlığını meşrulaştıran ahlak anlayışı ile mücadele etmek için alt sınıf çocuklarına imkân veren bir çözüm sunar.

7)Böylece, suç alt-kültürü, orta sınıf değerlerine karşı olarak yararsız, art niyetli ve olumsuz olmakla nitelendirilir.

Cohen'e göre bütün suç gruplarının ortaya çıkmasındaki tek neden işçi sınıfı çocuklarının orta tabakaya yükselebilmek istemesi ve bunun mümkün olmadığını gördüklerinde de orta tabakaya karşı grupsal olarak tepki göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu çocuklar ya özlerinden vazgeçip bütün özelliklerini bırakarak orta tabakaya yaranmak için onların tüm aşağılama ve hakaretlerine karşı koymak ya da grup oluşturarak onlara şiddetle karşı koymak zorunda hissederler.⁴⁵⁴ Grupsal şiddetle toplumda yer etmek, orta tabakaya geçmek için özünden vazgeçmekten daha kolay bir yoldur.

Alt-Kültür Teorisi, suçluluğu, egemenler tarafından toplumda doğru olarak tanınan değerler ve normlar sisteminden, failin aykırı sosyalleşmesinin bir sonucu olarak açıklar.⁴⁵⁵ Bu durum şüphesiz suçluluğunun sadece bir kısmı için memnuniyet verici açıklama verir; suçluluğun geniş kısmı, özellikle sosyal denenmişler açıklanamaz.

Cohen'e göre, suçlu alt kültür daha genç ve aciz çocuklardan para istemekle tanımlansa da aslında çelişkiler içinde statü arzusu olan insanların orta sınıfa karşı aldıkları tavır ve eylemlerden kaynaklanır. Bu çeteler sadece bir dükkândan eşya çalmak veya basketbol sahalarındaki iyi çocuklarla uğraşmaktansa tanımsız vahşi ve sert eylemlerde bulunurlar. Bu arada işçi sınıfı suç gruplarının daha çok bilinmesi ve

⁴⁵⁴ Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; Aynı makale, s. 123.

⁴⁵⁵ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 131-132.

onlardan sürekli bahsedilmesinin nedeni orta sınıf genç gruplarının kendi ortamlarında şiddete yönelik eylemlerde bulunsalar da medya ve görsel basın tarafından görmemezlikten gelinmeleridir.⁴⁵⁶ Onlar işçi sınıfı suç grupları kadar teşhir edilmemekte aksine onların yaptıkları eylemler kapatılmakta ve çoğu zaman gizlenmektedir.

Sosyal bir sistem içinde, özellikle iş bölümünün aşırı bir şekilde belirgin olduğu toplumlarda kültür eşit olarak yaygın değildir. Bundan dolayı sosyologlar, toplumun alt toplumlardan oluştuğunu belirtmektedirler. Tüm toplum içinde yer alan bazı alt-toplumlarda kültür farklılıklarının oluştuğunu görmekteyiz. Belirli meslekler ve sosyal kategoriler içinde ortaya çıkan bu farklı kültürler tüm kültürün içinde yer alan-alt kültürler olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵⁷ Alt-kültür kısaca, toplumdaki belirli bir gruba özgü anlamlar, değerler ve davranış biçimleri olarak tanımlanabilir.

Alt kültürden, bir üst kültür davranış ve değer sisteminden ayrı olarak varlık gösteren bir sosyal davranış ve değer sistemi anlaşılır; bununla birlikte bu, merkezi değer sisteminin bir kısmıdır. Alt kültür içinde yaşayan gruplar, üst uygarlık unsurlarını ayırırlar.⁴⁵⁸ Fakat merkezi uygarlıktan ayrılan belirli davranış görüntülerini ve değer yargılarını muhafaza ederler.

Alt kültür grupları, savunma, destek, karşılıklı ihtiyaçlar nedeniyle bir arada bulunan, benzer fikir ve değerleri paylaşan, zihinsel yapıları benzer bireylerden oluşur. Alt kültür grupları, genel kültürün bazı unsurlarını paylaşırlar. Kısaca kültür içinde kültür şeklinde tanımlanabilirler.⁴⁵⁹ Alt-Kültürel Suç Teorileri, toplumda belli grupların veya alt kültürlerin suçu onayladığını, en azından suça neden olan değerlere sahip oldukları görüşünü ileri sürerler.

Suçun nedenlerini alt kültüre bağlayan teoriler, belirli bir alt kültüre mensup olmanın, kişiyi belirli amaçlara yönelteceğini ve bunların da hukuka aykırı olabileceğini, suç niteliği taşıyabileceğini ileri sürmektedirler.⁴⁶⁰ Bu teoriler, ancak sınırlı sayıda suçları açıklayabilmektedir. Sosyal bakımdan dezavantajları olmayan bireylerin neden suç işlediklerini açıklamamaktadırlar. Temel kavramlar iyi bir şekilde

⁴⁵⁶ Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; "Delinquent Boys: A Critique", s. 124-125.

⁴⁵⁷ Akıncı Sokullu, Füsün; A.g.e., s. 186

⁴⁵⁸ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 130.

⁴⁵⁹ İçli Günşen, Tülin; A.g.e., s.77.

⁴⁶⁰ Düger, İsmail Hakkı; **Kentlerin Sosyo-Ekonomik Yapısının Suçluluk Üzerindeki Etkileri Malatya Örneği (1990-1994)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, 1996, s. 57.

tanımlanamamış olup, kültür standartlarının nasıl oluştuğu, nesilden nesile nasıl geçtiği açıklanamamaktadır. Hatta bazı eleştirmenler, gruplar ve onların değerleri arasında temel bazı farklılıkların bulunduğunu inkâr etmektedirler.⁴⁶¹ Alt-kültürlerin varlığını kabul edenler de, bunların zaman içinde önemli ölçüde değiştiğini söylemektedirler.

3.3.3.5. Sosyal Kontrol Teorisi

Damgalama teorisinin popülerliğinin zayıflamaya başladığı ve çatışma teorisinin de radikalleşmeye başladığı bir dönemde, kontrol teorisi muhafazakar kriminologların yoğun bir şekilde yöneldikleri bir teori olmuştur.

Kontrol teorisi kuramcılarının, Durkheim' in çalışmalarından esinlediklerini söylemek mümkündür. Durkheim' in anomi kavramı, bir anlamda sosyal kontrol kavramı ile de ilişkilidir. Normal bir toplum, sosyal normları iyi işleyen ve sosyal normları açıkça tanımlanmış toplumdur.⁴⁶² Sosyal norm ve değerler, çözülmeye veya yıkılmaya başladığında, sosyal denetim mekanizması da işlememeye başlar.

İnsanların neden kurallara uydukları sorusuna Sosyal Kontrol Teorileri şu cevabı verir: Kurallara uyuyoruz çünkü sosyal kontrol bizim suç işlememizi önüyor. Bu kontrol zayıfladığında veya ortadan kalktığında bireysel ve sosyal düzeyde sapma olasılığı artar. Kontrol Teorilerine göre, insanlar sosyal kontrol ile uyuma güdülenmişlerdir. Fakat yasa ihlali için özel bir güdüye gereksinim yoktur. Bu kontrol yokluğunda doğal olarak ortaya çıkar. Sapma, “doğal güdü”, suça doğuştan eğilim anlamına gelmez, aksine suç işleme için bireysel güdü farklılığı yoktur. Suça karşı dürtü evrenseldir ve topluma eşit olarak yayılmıştır.⁴⁶³ Kontrol Teorilerinin hedefleri suçu açıklamak değildir.

Kontrol Teorisindeki temel husus, uygunluk için baskılar ve ahlaklılığın kaynağı toplum ve birey arasındaki bağıdır. Bireyler, toplum ve üyeleri arasındaki bağ kuvvetli olduğu derecede toplumun normlarına uyacaktır.⁴⁶⁴ Toplum ve birey arasındaki bağ zayıfsa, norm ihlalinin ihtimali derece artacaktır.

Kontrol Teorisi, insan davranışının denetimi ve bu denetimle ilintili kurumsal süreçler üzerinde odaklaşmaktadır. Bir anlamda, Sosyal Kontrol Teorisi, insan

⁴⁶¹ Akıncı Sokullu, Füsun; A.g.e., s. 189.

⁴⁶² Kızmaz, Zahir; A.g.e., s.71.

⁴⁶³ Akers, Ronald L.; Criminological Theories, Fiteroy Dearborn Pub., Chicago, 1963, s.79-81; Zik.: İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 517.

⁴⁶⁴ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 51.

davranışını düzenleyen, yönlendiren ve şekillendiren teknikleri ve stratejileri inceleme konusu olarak almaktadır. Bu Teori, insanların normlara niçin uyum gösterdikleri ve özellikle de, çok sayıda caydırıcı faktörlere rağmen, insanların normlar karşısındaki bu uyuşumcu tarzının nereden kaynaklandığı sorunuyla ilgilenmektedirler. Bireyin suçlu olma durumu, söz konusu kontrol güçlerinin yok olması veya zayıflaması ile açıklanmaktadır. Toplumdaki bireylerin değer ve normlara olan bağlılığı vurgulanmaktadır.⁴⁶⁵ Bu teoriye göre, birey, aile ve arkadaş gibi geleneksel kurum veya unsurlara ne kadar fazla bağlı olunursa, sosyal normların ihmal edilme olasılığının da o denli az olur.

Sosyal değerler, sosyal hayat alanında sosyal kontrol için esaslı faktörlerdir. Sosyal düzenin kontrolü insanların sosyal hayatlarının intizam içinde geçmesi bakımından zaruridir. Sosyal kontrolün yerine getirilmesinde sosyal değerlerin yardımları büyüktür. Sosyal gruplar içinde ve sosyal hayat alanında ve de sosyal ilişkilerinde insanın davranışlarının kontrolü söz konusu olduğu zaman, bazı kontrol mekanizmalarını çalıştırmak icap eder. Kurallar insanların davranışlarını duygu ve düşüncelerini kontrol ederler. İnsanlara bu kurallar sosyal ilişkilerde nasıl davranacaklarına dair yardımda bulunurlar ve yol gösterirler. Bir takım yasaklar ve emirler ise bu sosyal kontrolü takviye ederler.

Sosyal düzenin mevcut olabilmesi için, geniş veya büyük sosyal gruplar tarafından verilen sosyal rollerin alt veya küçük sosyal gruplar tarafından kabul edilmesi, benimsenmesi ve yerine getirilmesi yani yapılması icap eder. Roller şahıslar tarafından yerine getirilir. Roller şahıslara ait niteliklerdir. Grupların ise sosyal gayeleri vardır. Büyük sosyal grupların büyük gayeleri, küçük sosyal grupların daha küçük gayeleri tarafından desteklenir. Roller şahıslara aittir. Amaçlar da gruplar tarafından takip edilir. Amaç gruplarda sonuç olarak söylenebilir.⁴⁶⁶ Küçük gruplardan yukarıya doğru, büyük gruplara doğru bir ahengin bulunması sosyal düzenin ilk şartıdır.

Suç ile ilgili yapılan sosyolojik araştırmaların çoğunda, kişilik ve sosyalleşme kavramlarına sürekli göndermeler yapılmaktadır. Bu bağlamda; aile yapıları, dinsel kurumlar, okul, arkadaş çevresi, cemaat organizasyonları gibi öğeler suç olgusunun

⁴⁶⁵ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 70.

⁴⁶⁶ Nirun, Nihat; *Sosyoloji 2. Kitap*, s. 65.

açıklanmasında başvuru temel referans noktaları olmaktadır. Bu teoriye göre sapkınlık, aşağıdaki nedenler sonucunda ortaya çıkmaktadır:⁴⁶⁷

- 1) Çocukluk dönemlerinde uygun içsel kontrolün gelişmeyişi,
- 2) İçsel kontrol mekanizmasının sonradan işlevselliğini yitirmesi,
- 3) Aile, yakın arkadaşlar, okul gibi önemli sosyal gruplarda bireylere aktarılan sosyal rollerin bir çatışma veya karışıklık halinde bulunması.

Teori, bazı kaynaklarda 'sosyal bağlantı' teorileri olarak gruplandırılır. Bu teorilerle ilgili ilk çalışma, Nye' nin çalışmasıdır. Nye, çocuk suçluluğunun öğrenme süreci sonucu ortaya çıktığını ifade etmekle birlikte, bunun kontrol eksikliğinden de kaynaklanabileceğini ileri sürer. Ona göre, sosyal kontrol, sosyalizasyon sürecinden kaynaklanır.⁴⁶⁸ Bu süreç yoluyla birey kendi doğru-yanlış bilincini geliştirir.

Nye, suç davranışının öğrenmenin sonucu olduğundan hareketle suçun, sosyal kontrolün yokluğunun sonucu oluştuğunu belirtmektedir. Nye için sosyal kontrol, sosyalizasyon sürecinin sonucudur. Sosyalizasyon süreci bireylerin doğru ve yanlış duygularını geliştirmesinden dolayı, içselleştirilmiş kontrol formu olarak görülür. Davranış, ihtiyaçları giderme fırsatlarının varlığından ve bireylerin ebeveynler gibi kendileri için önemli olanlarla etkili bağlarından dolayı dolaylı olarak kontrol edilir.⁴⁶⁹ Bireyler bu gibi fırsatlara sahipse, onların davranışlarına intibak edecektir

Nye, bireyin davranışlarını kontrol eden ve uymazlarsa onları cezalandıran doğrudan kontrolden de söz eder.

Nye, insanların suça meyletmesine sebep olan faktörleri inceleyerek, dört kontrol faktörüyle ilgili olduğunu göstermiştir.⁴⁷⁰

- 1) Cezalar, sınırlayıcılar ve dispiinden gelen doğrudan kontrol,
- 2) Vicdanın iç kontrolü olan içselleştirilmiş kontrol,
- 3) Diğer insanların ya da ebeveynlerin isteklerine karşı gelmemeyi gerektiren dolaylı kontrol,
- 4) Hedefler için alternatif vasıtaların mümkün olması.

⁴⁶⁷ Kızmaz, Zahir; A.g.e., s. 71.

⁴⁶⁸ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 517.

⁴⁶⁹ Krohn, M.; "Control and Deterrence Theories", Criminology, (Ed., Joseph F. Sheley), California, 1991, s. 301; Zik.: Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 174.

⁴⁷⁰ Reckless, Walter C.; "A New Theory of Delinquency and Crime", **Juneville Delinquency: a Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966, s. 228.

Hirschi, çocuk suçluluğunun sosyal kontrol teorisini geliştirmiş ve teorisinin formülasyonunda Durkheim' in ifadelerine dönmüştür. Durkheim' a göre, kişinin ait olduğu grup zayıfladığı ölçüde birey giderek gruba daha az bağımlı olur ve sonuçta sadece kendine bağımlı hâle gelir ve başka kural tanımaz. Sosyal kontrol teorisinin temel kavramının, bireyin topluma bağlantısı olduğunu ifade eder. Bu nedenle de, sosyal kontrol teorisine, geleneksel topluma bağlantı unsurlarının tanımı ile başlar. Hirschi' nin kontrol teorisine göre bireyin topluma bağlılığı zayıfladığı ölçüde suçluluk olasılığı artar. Topluma bağlantı da birbiriyle ilişkili dört unsurdan (Bağlılık, Taahhüt, Katılım, İnanç) oluşmaktadır. Ona göre, bu unsurlar arasındaki karşılıklı ilişki bireyin yasal veya geleneksel faaliyetlere yönelmesini etkiler. Örneğin, aile ve akrabalarına duyarlı ve bağlı olan kişilerin yasal amaçları benimseme, onlara uyma olasılığı yüksektir.⁴⁷¹ Diğer taraftan, sosyal ilişkileri reddeden birinin geleneksel amaçlara bağlılığı daha zayıftır.

Şahsın davranışlarının toplumun ve onun sosyal gruplarının değer hükümlerine uygun olmadığı anlaşıldığı zaman, toplumda sosyal organizasyonsuzluk, yani sosyal düzensizlik halleri belirmiş olur ki, bu durumda o şahıslar ıslah edici, davranışları düzeltici ve yasaklayıcı, önleyici nitelikteki kuruluşlara sevk edilir. Böylelikle toplumun normal seyri kurtarılmış olur ve sosyal organizasyon bozulmuş olmaz.

Bütün bu müdahaleler sosyal kontrol içinde düşünülmelidir. Sosyal kontrol ya pozitif (olumlu) veya negatif (olumsuz) mahiyette olur. Şahısların davranışları ve diğer şahıslar ile ilişkileri istenilen istikamette geliyorsa, yani istenilen amaçlara doğru yöneliyorsa, sosyal kontrol müspet mahiyette devam ettirilir. Bu hallerde teşvik edici, olumlu sosyal kuvvetler toplumda faaliyette demektir. Bunun aksi de mümkündür. Sosyal gruplarca arzu edilmeyen değerler, menfi kanaatler, başka sosyal grupların etkisi altında, yani anti-sosyal grupların (gang grupları, çeteler, hırsız şebekeleri, yankesiciler grubu gibi..) etkisi altında kuvvetleşmiş ise, istenmeyen sosyal kuvvetler topluma hâkim olmuşsa o zaman da toplum düzensizliğe, anarşiye doğru itilmiş olur. Bu halde toplumda oluşum değil toplumda ölüşüm, çözüşme hüküm sürer.⁴⁷² Şayet bu durum toplumun bütününde değil de toplum içinde bazı sosyal gruplarda söz konusu ise, o takdirde, bu anti-sosyal grupların etkisinde kalan şahısların davranışları istenmeyen nitelik kazanır ve o kişilerde şahsiyetsizlik halleri belirmiş olur.

⁴⁷¹ İçli Günşen, Tülin; A.g.m., s. 518.

⁴⁷² Nirun, Nihat; Sosyoloji 2. kitap, s. 6.

Suçluluk bir bakıma oto kontrolle sosyal kontrolü azaltan faktörlerin bir işlevi olarak belirmektedir. Oto-kontrolü zayıflatan faktörler şunlardır:⁴⁷³

- 1) Kalıtsal veya edinilen özürler,
- 2) Fiziki hastalıklar örneğin tüberküloz, sifilis, HIV pozitif (AİDS),
- 3) Kalıtsal veya edinilen akli özürler örneğin geri zekalılık, psikopat kişilik, epilepsi,
- 4) Akıl hastalığı ve psiko-somatik bozukluklar örneğin, psikozlar, psikonevrozlar ve duygusal bozukluklar,
- 5) Suiistimal nedeniyle beliren kişisel çözümler örneğin seks, alkol, uyuşturucu madde ve kumar,
- 6) Karakter/kimlik yapısı örneğin cehalet, yaşamın gerektirdiği mücadelede yetersizlik.

Öte yandan sosyal kontrolü zayıflatan faktörler ise şöyledir:

- 1) Hasta toplumlar,
- 2) Ekonomik düzendeki zayıflıklar örneğin fakirlik, işsizlik ve depresyon
- 4) Şehirleşmenin getirdiği örneğin şehirlerdeki mobilite, anonim yaşam,
- 5) Ailede çözülme örneğin ebeveynin ölümü, boşanma, çocuklara hatalı disiplin uygulaması,
- 6) Toplumda özellikle merkeze yakın mahallelerde çözülme örneğin ilkel yaşam koşullarındaki gecekondu, suç çeteleri,
- 7) Ceza adaletinin etkinlikten yoksun yönetimi örneğin kolluk güçleri, savcılık ve mahkemelerin biçimsel bir görüntü sergileme ötesi etkinlikten yoksun olmaları, cezaevlerinin suç okulu olması ve organize suçta yoğunlaşma,
- 8) Örgün ve yaygın eğitimde yetersizlikler- örneğin sınıfların çok kalabalık olması, sanat eğitimi kapasitesinin talepleri karşılamaktan uzak kalması; din eğitiminin ehil olmayan kişilerce verilmesi,
- 9) Anomik baskıları körükleyen, cebir ve şiddet suçlarının yoğunlaşma gösterdiği yazılı / görsel medya ve sosyal realite,
- 10) Kişiler ve gruplar arası ihtilaflar örneğin etnik, dini.

Kontrol Teorisine göre, ekonomik durumları farklı olan insanlar arasında anlamlı ilişkiler mevcuttur. Fakir çocuklar, en az zengin çocuklar kadar içinde

⁴⁷³ Yücel Tören, Mustafa; **Kriminoloji (Suç ve Ceza)**, Beta Yayınları, Ankara, 2003, s. 29-30.

yaşadıkları toplumun değerlerine ve diğer insanlara karşı sorumluluk duyarlar. Kontrol teorisyenleri, insanların esas itibariyle ahlaklı olduğu varsayımına karşı çıkarlar. Kontrol Teorileri, Alt-Kültürel Teoriler gibi toplumda yan yana gelişen pek çok farklı kültür ve dolayısıyla normlar takımı olduğunu savunma ihtiyacı duymazlar.⁴⁷⁴ Bazı insanların, diğer insanlardan daha çok sapması dolayısıyla daha çok cezalandırılmış ve uygunluktan dolayı daha çok ödüllendirilmiş olurlar.

4. Değişme ve Suç İlişkisi

Her toplumda sosyal bütünlüğün korunması ve bireylerarası çatışmaların önlenebilmesi için bütün toplum tarafından kabul gören farklı kurallar geliştirilmiş ve bu kurallar çerçevesinde davranış kalıpları oluşturmuştur. Ancak, sosyal değişme sosyal ilişkileri değişime uğrattıkça yeni yeni suç teşkil edecek davranışlar ortaya çıkmış, önceden suç sayılan davranışlar-meşruluk kazanmıştır.⁴⁷⁵ Buna paralel olarak yeni yasaklar ortaya konmuş ve insanın hareket alanı sınırlandırılmıştır.

Değer ve normların kuvvetli oluşu bireyleri bu tarz bir davranışa meylederken, yapmaları gereken davranışları yine bu normlar kanalıyla gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu yüzden de değişmeler zor olmakta, yeni duruma uyum çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Esasında bireylerin kararlarında kendilerinden ziyade, normlar karar gücünü oluşturmaktadır.⁴⁷⁶ Yapı ya da organizasyon adına yapılan bu tür, davranışlar değer ve normların kuvvetliliği ile eşdeğer bir görünüm arz etmektedir.

Suç ve suçluluk olgusu, sosyal yapıdan bağımsız olarak düşünülemez. Her ne kadar bazen suç işleyen bireylerin doğuştan itibaren taşıdıkları zihni bozukluklar zamanla suç kapsamına girebilecek davranışların icra edilmesine neden oluyorsa da, bu kişilerin rahatsızlığı dolayısıyla bir cezai yaptırım uygulanmamaktadır.⁴⁷⁷ Bunun dışında, gerek sosyo-ekonomik ve gerekse siyasi-kültürel şartlar, bireyin suç işlemesini gerekli kılabilir.

⁴⁷⁴ Korkmaz, Abdullah.-Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 180-181.

⁴⁷⁵ İzkan, Sadettin; *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kentleşme Sürecinde Suç ve Suçluluk Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Sivas, 1992, s. 45.

⁴⁷⁶ Edibe, Sözen; *Toplum Yapısı, Değişimi ve Sosyal Kimlik: İki Kültürün Karşılaşması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1989, s. 161.

⁴⁷⁷ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 45-46.

Karın ağrısı vücuttaki çeşitli arazların sonucu olduğu gibi, suç da insanın hayattaki çeşitli uyumsuzluklarının sonucu olabilir. Suçluluk kişideki:⁴⁷⁸

1) Psikolojik ve biyolojik karakteristiklerin içerdiği belirgin kuvvetler,

2) Aile, din ve sosyo-kültürel faktörlerin içerdiği düzenleyici etmenler arasındaki etkileşim sürecinde beliren dengesizliğin sonucudur.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin her alanda yaygınlaşması özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi, kentleşme, endüstrileşme iç ve dış göçler, hızlı nüfus artışı gibi faktörler sosyal sistemi etkileyerek kurumların yapısında, işleyişlerinde, fonksiyonlarında ve mikro düzeyde bireylerarası ilişkilerde değişimler meydana getirmiştir.⁴⁷⁹ Bu değişimler her alanda olumlu sonuçlar getirmemiş bazı sosyal problemlerin ortaya çıkmasına ve daha önceki sosyal problemlerin de daha büyük boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.

4.1.Sosyal Münasebetlerdeki Değişme-Suç İlişkisi

Sosyal yapıya baktığımızda, bireylerin bütünleşmiş olan bütüne kesin bir takım sosyal ilişkilerle bağlandığını görürüz. Sosyal yapının devamlılığı sosyal hayatın oluşumu yoluyla korunur. Topluluğun sosyal hayatı, toplumun yapısının fonksiyonu olarak tanımlanır. Fonksiyon olarak tanımlanan kavram, var olan birimler arasındaki ilişkiler ağını kapsayan yapı fikrini içerir.⁴⁸⁰ Her yapı parçaları arasındaki belirli ilişkilerden meydana gelir. Bir sosyal sistemi de yapıdaki parçalarının sabit ilişkileri belirler. İnsanların eylemlerindeki düzeni sağlayan unsurlar sosyal sistemin yapısını, bu yapının unsurlarını oluştururlar.⁴⁸¹ Sistem her şeyden önce topyekûn bir bütündür. Sistemin bir bütün olarak davranışlarını değişik şekillerde görmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi sistemin bir bütün olarak hareketidir.⁴⁸² Eğer sistemin bir elemanında olan bir değişme, sistemin diğer elemanlarında ve sistemin tümünde değişiklikler meydana getirecek derecede sistemin öğeleri arasında sıkı ilişkiler varsa; sistemin bir bütün olarak davrandığı söylenebilir.

⁴⁷⁸ Yücel Tören, Mustafa; A.g.e., s.13-14.

⁴⁷⁹ İçli Günşen, Tülin; *Türkiye' de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, A.K.D.T.Y Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1993, s. XVII.

⁴⁸⁰ Gündüz, Ferhan-Mutluer; A.g.e., s. 41.

⁴⁸¹ Dönmezer, Sulhi; *Sosyoloji*, s. 162.

⁴⁸² Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; A.g.e., s. 73

Bir sosyal sistemde ilişkiler, sosyal olgular ve sosyal kurumlarla düzenlendiği zaman ortaya sosyal yapı çıkmaktadır.⁴⁸³ Bir başka deyişle, sosyal yapı, birimlerin göreceli olarak istikrarlı bir kalıp gösteren ilişkilerinin toplamından başka bir şey değildir.

Toplumda sosyal ilişkileri düzenleyen mekanizmaların sekteye uğraması, bireyin bu mekanizmalara karşı güvensizliği sonucunu doğurmakla bu durumda birey kendi düşüncesi doğrultusunda bireysel davranışlar geliştirmektedir.⁴⁸⁴ Bu durumda suç, mevcut düzensizliği ortadan kaldırmasına yönelik davranış halini almaktadır.

Her toplumda o toplumun üyelerinin davranışlarını düzenleyen kurallar bulunmaktadır. Bu kuralları destekleyici yöndeki uzlaşma ne kadar fazla olursa olsun, yine de bazı kişiler bu kuralları ihlal ederler. Toplumun beklentilerinden, ya da toplumun uygun gördüğü şekilden farklı bu davranışlara sapma ya da sapıcı davranışlar denilmektedir. Sapma bir sosyal gerçek olup toplumun üyelerince gerçekleştirilmiş ve onların tepkileri ile karşılanan bir davranıştır.⁴⁸⁵ Sosyal kuralların beklentilerden farklı davranışlar sapıcı davranışlardır.

Herhangi bir bireyin diğer bireylerle veya gruplarla ilişkisi bir etkileşme sürecini ihtiva eder. Sosyal ilişki denildiğinde sosyal ile ifade edilmek istenen karşılıklı haberdar oluş ve bir de ruhi faktör olarak birlikte mensup olma, aidiyet duygusudur. Sosyal ilişki, "bir bireyin veya grubun kendi dışındaki birey ve grupların çeşitli davranış şekillerini ve beklentilerini hesaba katarak sürdürdüğü ilişkiye dayalı etkileşimdir."⁴⁸⁶ Sosyal ilişkilerimiz ve sosyal hayata uyma ve ayrılımlar ile gerçekleşmekte ve değişmektedir.

İşbirliği, rekabet, ihtilaf gibi kavramlar toplum içinde görülen etkileşme hallerini ifade etmektedir. Ancak, her biri sosyal ilişkiler de farklı bir durumu meydana getirir.⁴⁸⁷ Sosyal etkileşmenin işbirliği, rekabet veya ihtilaf şeklinde olmasını belirleyen şartlar, her biri için değişiklik arz etmektedir.

Suç olgusu, hangi yönden ele alınırsa alınsın; sosyal ilişkiler bütününden bağımsız olarak değerlendirilemez.⁴⁸⁸ Daha açık bir ifadeyle, suç olgusu, sapma

⁴⁸³ Güven, Hüseyin Sami; A.g.e., s. 208.

⁴⁸⁴ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 47.

⁴⁸⁵ İçli Günşen, Tülin: *Türkiye' de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, s. 37-38.

⁴⁸⁶ Erkal, Mustafa E.; A.g.e., s.117.

⁴⁸⁷ Kaya, Yaşar; *Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçerisinde İşbirliği ve Mücadele*, s. 46-47.

⁴⁸⁸ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 48.

davranışlarının karşısında normal davranışların ölçü olarak ortaya konduğu toplum gerçeğinin bağımsız olarak ele alınıp tek başına bir varlık alanı olarak nitelendirilemez.

Sosyal yapının bütünleşme derecesindeki değişimler de sapma türü davranış kaynağı olabilir. Sosyal yapı kaba hatları ile kişilerin yer aldığı sosyal ilişkiler sistemi olarak tanımlanabilir.⁴⁸⁹ Bu bağlamda sosyal yapı kavramlarını kullanan bir yaklaşım, sapmayı sosyal bağların kuvvet veya zayıflığına göre irdelemektedir.

Sosyal değerler, sosyalleşme sürecinden dolayı bireye aktarılır. Fakat bu süreç her zaman ümit edildiği gibi işlemez. Böylece sapma ortaya çıkabilir ve bireyin davranışı sosyal beklentilerden farklı olabilir. Sosyal değerler çatışabilir ve bireyler hangi değerlerin hâkim olması gerektiği hususunda uyuşamayabilir. Açık ve gevşek yapılanmış toplumlarda hedeflerin çatışmasında etkili olan bazı fonksiyonlar olabilir. Karşı isteklerin doğrudan doğruya ifade edilmesine imkân verilirse, böyle çatışmalar sosyal dengenin kurulmasına yardımcı olup, çözülme sebeplerini bertaraf etmeye hizmet eder. Bir dereceye kadar anlaşıp sanıp da anlaşılamayan değerler sosyal problemin sebebi olabilir. Bu sürecin kaynağı vasıtalar ve hedefler arasındaki itilafıdır. İnsanlar onlara tesir eden toplumun hedeflerini istemekte daima aynı tarzda hareket ederler, bu hedefleri başarmak için meşru olarak ifade edilmiş sosyal vasıtalarla birbirinden farklı yollara başvurlar. Mevcut hedeflerin başarılmadaki büyük gerilim yaşanmadıkça normlardan sapma olmayacağı dolayısıyla çoğu insanların başarılı hedefler konusunda fikir birliğinde olduğunu kabul edilir. Fertleri suç işlemeye sevk eden eşitsizliklerin varlığını kabul eder.⁴⁹⁰ İnsanlar meşru vasıtalarla dolaylı kazanamadıklarını elde etmek için suç işlerler.

Örnekle açıklamak gerekirse; köyden kente göç eden bireyin oradaki davranış şeklini kente de sürdürmeye çalışmasıdır. Nasıl ki köydeki birincil ilişkilerle tüm ihtiyaçlarını temin eden kentlileşememiş bireyin kente de tüm işlerini kendi yöntemleriyle çözmeye çalışması sapkın bir davranış meydana getirmektedir. Konuya bir başka yönden bakarsak kent hayatındaki ihtiyaçlar vasıtalı mücadele yöntemiyle karşılanırken, köy hayatında bunun aksine vasıtasız mücadele yöntemiyle karşılaşılır. Bu da sosyal ilişkilere yansır.

Kent hayatında meydana gelen ilişkiler de, bu şahsi unsurlar asgariye inmiş, bunun yerine, gayri şahsi olanlar oldukça genişlemiştir. Köy sosyal kontrol

⁴⁸⁹ Yücel Tören, Mustafa; A.g.e., s. 12.

⁴⁹⁰ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., s. 33-39.

mekanizması oldukça kuvvetlidir. Burada birey etrafın baskısıyla aykırı bir davranış içine girip dışlanmaktan korktuğundan sapkın davranışa yönelmemektedir. Ancak aynı birey kente geldiğinde üzerindeki sosyal kontrolün baskısının kalktığından daha rahat sapkın davranış içerisine girebilmektedir. Kent hayatında bireylerin birbirleriyle ilişkileri o kadar çoğalmış olası ihtiyaçların vasıtalı yollarla giderilmesi nedeniyle ilişkiler de ikincil grup temaslar şeklinde oluşmaktadır. Kentli sorunlarını çözerken ilgili kurumlardan faydalanma yolunu tutar. Ancak kentlileşemeyen birey sorunlarını alışık olduğu davranış şekliyle kendi yöntemleriyle çözmeye çalışır. Kan davası, töre cinayetleri gibi olaylar örnek gösterilebilir. Hukuk kurallarının yerini örf ve adetlerin yerine geçişinin asıl sebebi işte budur.

4.2.Ekonomik Yapı-Suç

Hiç kuşkusuz ekonomik gelişme ile suç arasında yakın ilişkiler vardır. Ekonomik yönden gelişen bir toplumda suçluluk nicelik ve nitelik bakımından değişecektir.⁴⁹¹ Suç ile ilişkisi araştırılan diğer bir değişken de sosyo-ekonomik statüdür. Ekonomistler suçluların yasal olmayan faaliyete, bu davranışın bireye sağlayacağı kâra dayalı olarak katılma veya katılmama konusunda rasyonel bir seçim yaptıklarını varsayarlar.⁴⁹² Bugün insanın ekonomik bir yaratık olduğu ve daima kâr peşinde koştuğu ve basit ekonomik ihtiyaçlarını sağlayamadığı takdirde bunları suç işlemek bahasına da olsa temin edeceği hakkındaki görüşten bir hayli uzaklaşmış bulunuyoruz. İnsan maddî tatmin imkânlarını sağladığı zaman mutlu ve bunlardan mahrum kaldığında genellikle mutsuz olmaktadır. Keza maddî refahın başarı alâmeti sayıldığı bir kültürde, insan, refaha kavuşmak üzere mücadele etmektedir. Bu mücadelede araç bazen önemsiz sayılmakta ve maddî başarıyı sağlamak için suçtan başvurulabilen bir araç olmaktadır. İşte böylece ekonomik insiyak genel olarak bir suç sebebi şeklinde gözükmeye başlamaktadır.⁴⁹³ Görülüyor ki, belki açlık bir ekonomik suç faktörü değildir. Fakat daha yüksek ekonomik amaçlar peşinde koşmak pekâlâ bir suç faktörü olabilmektedir.

Ekonomik belirleyicilerin suçlu davranışı inceleme modellerine dahil edilmesi gerektiği, fakat ekonomik modelin tek başına suç oranlarındaki toplam değişmeyi açıklamayacağı, disiplinler arası teorilerin sentezinin, suçlulukta açıklanamamış değişme oranını azaltabileceği ifade edilmiş ve bu tür modellerin kullanılması tavsiye

⁴⁹¹ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 52.

⁴⁹² İçli Günşen, Tülin; *Türkiye’de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, s. 39.

⁴⁹³ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 297.

edilmiştir.⁴⁹⁴ Suç nedenlerini açıklamaya yönelik çok sayıda teorinin, sosyo-ekonomik statü ile suç eğilimi arasında olumsuz bir ilişki ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁹⁵ Söz konusu teorilerde olumsuz koşulların geçerli olduğu bir sosyalleşme süreci sonunda ortaya çıkan suç eğiliminin daha çok alt kültür yapılarında görüldüğü ileri sürülmektedir.

Toplumda ortaya çıkan sosyal ilişkilerdeki çözümler ve sosyal bunalımlar, yine bireysel suça itebilmektedir. Sosyal ilişkilerdeki düzensizlikler değerler sistemindeki değişimler, yeni davranış kalıplarının ortaya çıkması sonucunda bireyin kendisini bu yeniliklere adapte edemediği anda suç teşkil eden davranışlara başvurduğu da belirtilmelidir. Özellikle, günümüzün endüstri toplumlarında yüz yüze ilişkilerin kaybolduğu, yerine ikincil ilişkilerin olması insanlar arasındaki dayanışma ve ortaklaşa duyguları paylaşma gibi insan psikolojisini önemli ölçüde etkileyen faktörleri ortadan kaldırdığı için, insanı yalnızlığa itmektedir.⁴⁹⁶ Bu yalnızlık içerisinde uzun süre çıkış yolu arayan birey zaman zaman sapma davranışlarında bulunmaktadır.

Ekonomik şartların kötüleşmesi, artan suçluluğun tek ve ağırlıklı sebebi olmayabilmektedir. Örneğin; bireyi hırsızlık yapmaya sevk edebilecek, açlık gibi basit ve temel bir faktör dahi hırsızın eylemine doğrudan etkide bulunmaz, fakat bu yokluğa uğrayan bireyi en son çare olarak hırsızlık suçunu işlemeye sevk eden bir takım fizyolojik ve ahlâki süreçleri davet eder. Ekonomik bunalımların daha basit ama daha önemli sonuçlar karşısında suçluluk ve fakirlik arasındaki bağı tespit etmek daha da zorlaşır.⁴⁹⁷ Hayat standardının düştüğü, değişen şartlara uyma mecburiyetinin var olduğu, arızı kazançların istikrarsız hayat şartlarıyla birleştiği enflasyon dönemlerinde suç ve ekonomik şartlar arasındaki ilişkiyi tespit etmek daha da güçleşmektedir.

Yoksulluk, sağlık şartlarını bozmakta, mahrumiyeti çoğaltmakta, dar ve uygunsuz meskenlerde çocukların maddi ve manevi gelişmesine engeller çıkarmakta, işsizliği ve alkollü içkilerin kullanılmasını arttırmakta, böylece hayat tarzına etki etmek

⁴⁹⁴ İçli Günşen, Tülin; **Kriminoloji**, s. 159.

⁴⁹⁵ İçli Günşen, Tülin; **Türkiye’de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri**, s. 39.

⁴⁹⁶ İzkan, Sadettin; A.g.e., s.46.

⁴⁹⁷ Radzinowicz, M.; “Ekonomik Şartlarla Suç Arasındaki Münasebetler”, (Çev., Müslîh Fer), Siyasal İlimler Mecmuası, Yıl:12, Sayı: 130-140; Wilson, R.A.- Schultz, D.A.; Urban Sociology, 3h., s. 237; Zik.: Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; A.g.e., s. 109-110.

suretiyle, psişik buhranları ve krizleri doğurmakta ve bu dayanıksızlık yüzünden de suçlara etki etmektedir.⁴⁹⁸

Hurwitz, ekonomik dalgalanmalarla ilgisi bakımından suçları üçe ayırmıştır:⁴⁹⁹

1) Ekonomik bunalımların teşvik ve tahrik ettiği suçlar; bunlar genellikle mülkiyete karşı işlenen ve işsizliğin sebep olduğu suçlardır. Çünkü buhran dönemlerinde tarım bölgelerinde işlenen suçlar artar.

2) Ekonomik refahın teşvik ve tahrik ettiği suçlar; ekonomik büyüme, kalkınma, işsizliğin azalmasını sonuçlarken bir yandan da, bazı kişilerin suça atfettikleri değerleri değiştirmek suretiyle suçluluğun artmasında neden olabilir.

3) Ekonomik dalgalanmaların etkilemediği suçlar; bunlar genellikle kişisel, ruhi, biyolojik etmenlerin işlenmesine sebep olduğu, kısmen anormal kişilerin işledikleri suçlardır.

Ekonomik koşulların ağırlığı, bireylerin normlara uyumunu zorlaştıran çok önemli bir değişkendir.⁵⁰⁰ İlgili koşulları iyileştirmek üzere gerçekleştirilecek çalışmalar, genel suç oranının azalması yönünde oldukça etkili olacaktır.

4.3. Siyasi Yapı-Suç

Toplumun kalkınma düzeyi ve siyasi istikrarı da suç olgusuna etki etmektedir. Geçimini temin edemeyen birey, birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gayrimeşru yollara başvurmaktadır. İş alanlarının azlığı ve gelişen teknolojik imkânlar bireyi üretim dışı bırakmamakta, üretim faaliyetlerine katılamayan insanlar bir geçim kavgasına girmekte; bunu meşru yoldan elde edemediği takdir de suç işleyebilmektedir.⁵⁰¹ Bunun yanında toplumdaki örgütlenmelerin beklentilere cevap verememesi, kurumlar arası ilişkilerin bozukluğu, siyasi otoritenin yetersizliği de bireyin suç işlemesi için bir sebep oluşturabilir.

Siyasi parti kamuya hizmet etmek üzere faaliyette bulunur. Fakat kamuya hizmet, partiyi idare edenlerin kendi iyi hallerini sağlama hususunda, sadece bir araçtan ibarettir. Politikacılar toplum içindeki çeşitli istek ve arzular taşıyan grupların bu durumlarını değerlendirmekte ve kendi çıkarlarını sağlama bakımından hangi grubu tutmak gerekiyorsa ona göre hareket etmektedirler. Politikacı, bulunduğu bölgedeki

⁴⁹⁸ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 434-435.

⁴⁹⁹ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 296.

⁵⁰⁰ Özkan, Şebnem; A.g.e., s. 122.

⁵⁰¹ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 47-48.

halkın dostudur veya onlara fayda sağlayan bir kimsedir.⁵⁰² Bu itibarla onlara her türlü hizmeti yapmakta ve onlarla hiçbir suretle çelişkiye düşmemeğe çalışmaktadır. Buna örnek vermek istersek.

Siyasi yönetimlerin zaman suçlulukla ilişkilerinin bulunduğu bir sosyal gerçek olarak görülmektedir. Diktaya dayanan keyfi ifadelerin otoriteyi kullanabilecekleri gibi çok zamanda kötü kullanmaları yüzünden, zimmet suçları doğmakta ve nüfuz ticaretlerin yollar açılmış bulunmaktadır.⁵⁰³ Siyasi iradenin sert ve keyfi idaresinden oluşan siyasi suçlarla birlikte diğer suçlarla mücadele elde etme imkân bulunamamaktadır.

Siyasi yönetimler fiil ve hareketleri düzenleyen kanunları meydana getirir ve uygular. Böylece bir ülkedeki kanunların iyi olarak, adalet ve eşitlik esaslarına, kamunun yararını en iyi şekilde sağlayacak surette meydana getirilmesi ve amaçlarına uygun olarak da uygulanması gerekir. İyi kanun ve iyi uygulama halkta kanuna, kanunu yapana ve uygulayana karşı olan saygı duygusunu artırır. Aksi ise azaltır. Kanunlara saygı duygusunun azalması veya ortadan kalkması ise, herkesin çeşitli yollarla kanunları ihlâl etmek imkânlarını araştırması ve bulmasına yol açar; kanun mecbur olundukça riayet edilen mecbur olunmadığı takdirde hiçbir manevî baskı duyulmadan ihlâl edilen bir kurallar toplamı halini alır. Bunun sonucu her alandaki suçluluğun artması ve âdeta kurumlaşmasıdır. O toplum içinde saygıya değer sayılan kimselerin fiil ve hareketlerini taklit eden kimsedir.⁵⁰⁴ Bu suretle suç, gündelik hayatın tabii uygulamalarından birisi halini almış bulunur. Kötü kanunlar ve kötü uygulama toplum içinde hem suçu yaratır ve hem de teşvik ve tahrik etmiş olur.

Kanunların yaptırımlarla ortaya çıkardığı adaletsizlik ve eşitsizlik gerçek bir suçtur.⁵⁰⁵ İşte bu gerçek suç, kabul edilmemiş olmasına rağmen, diğer bütün suçları doğurmaktadır.

Siyasi mekanizmanın kendi çıkarını sağlamak için yaptığı hizmetlerin başında, kamu işlerini yürütecek ehil kimselerin işgal etmeleri gereken makam ve memuriyetlerin ehliyetsiz kimselerin eline geçmesini sağlayacak şekilde kayırmacılık yapılmasına müsaade edilmesi ve kanunları ihlâl edenlere zarar verecek kanunların

⁵⁰² Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 277.

⁵⁰³ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 439.

⁵⁰⁴ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 276.

⁵⁰⁵ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 431.

meydana getirilmemesi ve kanunu ihlâl edenlerin himayesi gelmektedir.⁵⁰⁶ Diğer yandan, böylece sağlanabilecek himaye aracılığı ile birçok grupların desteği elde edilebilmektedir.

Sosyal yapıdaki sorunlar çözümlenemeyecek bir düzeye ulaşırsa, yönetilen kesim, kendi beklentileri doğrultusunda, niteliksel bir değişme yönelebilir.⁵⁰⁷ Bu yüzden, sosyal yapıdaki denge, zorlamaya dayalı bir dengedir.

Toplum birbiri ile çatışan istekleri olan bireylerle doludur. Bunların sınırlı araçlarıyla, bu sayıca çok amaçlara ulaşmaya çalışmaları anomiye yol açar. Yasal fırsatlar engellendiği zaman, yasal olmayan fırsatlardan yararlanma yoluna gidilir.⁵⁰⁸ Bu da suç doğurur.

4.4. Kentleşme-Suç

Kentleşme, dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır. Kentsel nüfus bir yandan doğumların ölümlerden fazla olmasından bir yandan da göçlerle artar. Özellikle kırdan kente göç edenlerin yani iç göçlerin artması bu olguyu daha da hızlandırır. Geniş anlamda ise, ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranışları ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir.⁵⁰⁹ Kent davranış ve değerler sisteminin zamanla ananevi davranış ve ilişkilerin yerini alması ve insanların kente uyum sağlaması sürecine de kentleşme denilmektedir.⁵¹⁰

Kent, sadece yeni bir ekonomik teşkilatlanma ve değişmiş bir fiziki çevreyi belirtmez; aynı zamanda insanın davranış ve düşüncelerine de tesir eden yeni bir değişik sosyal düzeni ifade eder.⁵¹¹ Kentleşme beraberinde, kentli diyebileceğimiz bir yaşama şeklini oluşturur.

Kentleşme, teknolojik alanda ortaya çıkan gelişmelerden, bu gelişmelerin tarıma yahut tarım dışı üretim alanlarına tatbikinden kaynaklanan bir sonuç olması yanında: aynı zamanda bir sosyal değişme faktörü, sosyal değişme sürecine önemli

⁵⁰⁶ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 277.

⁵⁰⁷ Özkan, Şebnem; A.g.e., s. 19

⁵⁰⁸ İçli Günşen, Tülin; **Kriminoloji**, s. 177.

⁵⁰⁹ Keleş, Ruşen; **Kentbilim İlkeleri**, Ankara, Sevinç Matbaası. 1976, s. 16.

⁵¹⁰ Korkmaz, Abdullah; A.g.e., 1988, s. 191.

⁵¹¹ Sezal, İhsan; **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 22.

etkileri bulunan bir nedendir.⁵¹² Bu çerçevede hem sosyal gelişmenin hem de sosyal gerilemenin bir nedeni olarak kabul edilmektedir.

Kentlerin idari sınırları fiziki ve fonksiyonel özelliklerine uygun düşerken sanayileşmeyle birlikte bu suni ayırımda ortadan kalkmıştır. Kent kavramının bu gelişmesi bir yerde kentleşme, hem statik hem dinamik bir anlam taşır. Kentleşmenin statik anlamı şehrin gelişmesinin belirli bir derecesini belirtir.⁵¹³ Buna karşılık kent büyümesi dinamik bir özellik gösterir.

Sosyolojik teoride, kent suçluluğunu izah eden iki yaklaşım vardır: Yapısal Fonksiyonalizm ve Sosyal Ekoloji. Yapısal fonksiyonel teoriler sapma davranışı insan hayatındaki sosyal çevre ya da sosyal sistemde inceler. Sosyal sistemde sapma rol oynayan insanlar gerginlikler nedeniyle ortaya çıkabilir. Bazen tamamen sapma bir alt kültür, hâkim kültürle çatışma içindeki bir hayat şeklini insanlara takdim ederek gelişebilir. Sosyal ekoloji genellikle suçluların çevresi ve insanların daha genel ilişkilerindeki sapma durumlarını açıklamaya çalışır.⁵¹⁴

Kırsal kesimden kente yoğun insan göçü tarımsal yapı yerine endüstriyel yapıya uyumu gerektirirken büyük ölçüde işsizliği, yeni beceriler geliştirme, yeni iş alışkanlıkları ve yükümlülükleri edinme ihtiyacını da beraberinde getirir. Kısaca tarımsal kesimden gelenlerin, yeni ortaya çıkan endüstriyel düzen içinde absorbe edilemeyecek kadar çok olmaları, suç unsurunu içeren bir durumdur. Suç ögesi içeren ikinci durum, hızlı ve büyük ölçekli değişme, daha verimli bir üretim ve endüstriyel sisteme geçiştir.⁵¹⁵ Bu dönemde eski değerleri savunanlarla, yeni ortaya çıkan endüstriyel kesimin yaşam tarzı arasındaki çatışma, toplumun birçok kesiminde yoğun olarak hissedilir.

Kent, nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve heterojenlik gibi sosyal düzen boyutuyla ilintisi olmayan üç özellikte tanımlanabilir. Kent nispi olarak büyük, yoğun ve sosyal olarak heterojen olan kişilerin devamlı yaşadığı bir mekândır. İşbölümünün kent nüfusunda ve bu nüfusun gruplaşmalarında ortaya çıkardığı engin çeşitlilik, kentli nüfusun arasında sosyal bağların oldukça zayıflamasına yol açar. Bu bakımdan kent toplumu, nesiller boyu bir ara da oturan kişilerin ve üzerinde hemfikir olunan bir

⁵¹² Kardeş, Selami; **Sosyal Değişme Sürecinde Kentleşme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 147.

⁵¹³ Korkmaz, Abdullah; Aynı eser, s. 59.

⁵¹⁴ Korkmaz, Abdullah; Aynı eser, s. 127.

⁵¹⁵ İçli Günşen, Tülin; **Türkiye'de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri**, s. 39-41.

değerler sisteminin bulunduğu, içsel dayanışması yüksek, kırsal toplumla tam bir zıtlık içindedir. Kentli nüfusun büyük ölçeği, kent toplumundaki bir kişinin, bir başka kişiyi yakından ve derinliğine tanımasını imkânsızlaştırır. Bu ise toplumda kişiler arasında kurulan ilişkilerin niteliğini, kırsal alandakinden çok farklı hale getirir. Kurulan ilişkiler, anonim, gayri şahsi, yüzeysel, geçici ve kısmi olur.⁵¹⁶ Bu ilişki biçimi, toplumda kişileri yalnızlığa, kayıtsızlığa ve güvensizliğe itmektedir. Bunun sonucunda, kentteki yaşantı biçimi sosyal sapsmaları kolaylaştırıcı bir özellik kazanmaktadır.

Kentleşme sürecinde önemli bir yere sahip olan göç olgusu, kentsel yapıdaki bozulmalara ivme kazandırmakta, anormal davranışların çoğalmasına kaynak sağlamaktadır. Kırsal yapıda gözlenen çözümler kır nüfusunun, köy ilişkiler sistemiyle birlikte kente dalgalar halinde akın etmesine neden olmaktadır. Davranış kalıpları ve ilişkiler sistemi oldukça farklı olan bu iki yapı bir araya geldiğinde belli bir süre bir boşluk yaşanmaktadır.⁵¹⁷ Bu durumda köyden gelip kent hayatına ayak uyduramayan insanlar, anormal davranışlara başvurmaktadır. Ayrıca kırsal yapıdan kopup kente gelen insanların hayal kırıklığına uğraması, saldırgan bir tutum içersine girmesine neden olmaktadır.

Kentlerdeki yoğunlaşma suç eylemine büyük imkânlar sağladığı ölçüde suçluları kendine çeker. Zenginliklerin daha önemli bir kısmı gibi, ekonomik hayatın önemli eksenleri orada toplanmıştır. Yine zenginlerle fakirler arasındaki en büyük ekonomik gerginlikler de kent de bulunabilir.⁵¹⁸ Bir başka yönden de, sosyal denetim planında, nüfusun yoğunluğu, isimlerin bilinmeyişi, hareketlilik gibi olguların aynı zamanda araştırmalardan kurtulmak için suçlulara sağlanan kolaylıklar olduğu da unutulmamalıdır.

Köy bölgelerinde, daha çok ilk defa suç işleyenlere rastlandığı halde, kentlerde bunun oranı çok daha fazladır. Büyük kentin, içinde oturanlar bakımından yapıları suça götürücü etkiler büyüktür. Bundan başka suç işlemeye yatkın durumda olan birçok kimseler tarımsal bölgelerden büyük kentlere gelmektedirler. Küçük oturma bölgeleri ise hareketlerin kontrolü bakımından adeta bir fonksiyon görmektedir. Tarım bölgelerindeki servet miktarı azdır ve servet dağılışı büyük farklar göstermemektedir. Bu nedenle zengin ile fakir arasındaki mesafe ve ekonomik rekabetin yoğunluğu

⁵¹⁶ Tekeli, İlhan; *Türkiye' de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1982, s. 316-317.

⁵¹⁷ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 48.

⁵¹⁸ Picca, Georges; A.g.e., s. 59.

buralarda azdır. Tarım bölgesindeki aile daha sabittir. Nüfus seyrek, suçlular için suçlarını gizlemek ya da saklamak imkânları daha azdır.⁵¹⁹ Tarımsal bölgelerde oturan kuvvetli ahlak standartlarına kanaat ve adetlerine sahip halkın tamamıyla tersine olarak, kentli geniş ölçüde birbirinden farklı, birbirine zıt ve karşılıklı olarak birbirini eleştiren teoriler, fikirler, inanışlar ve ideolojilerle temasa gelir.

Kentleşmemiş toplumlar, geniş hemşerilik gruplarından, komşuluk ilişkilerinden, aynı bir din ve mezhebe mensup insanlardan oluşmaktadır. İnsanların, akıbetleri geniş ölçüde doğumla belirlemektedir; kuralların sosyal normların gücünü gelenekler sağlamakta ve bunların doğruluğundan kimse şüphe etmemektedir. Geçmişte cereyan eden, ileride de aynen oluşacaktır.⁵²⁰ Oysa kent toplumunun sosyal düzeninde bütün bunların tersi cereyan etmektedir.

Kentlerde sosyal yapı statü bakımından son derece farklı kategorik özellikler gösterir. Çünkü kırsal yerleşmelerde sosyal organizasyonun asıl ekseninde aile-akrabalık ile yaş grupları yer alır.⁵²¹ Kentler ise aile yapılarının bir ölçüde farklılaştığı, akrabalık ilişkilerinin kırsal kesimdeki ehemmiyetini koruyamadığı yapılardır.

Kişisel ilişkilere dayanan toplum hayatının yerini büyük menfaat birlikleri almıştır; kuralların geçerliliği bunların faydalılık ve meşruiyetine bağlıdır. Bir toplumda kentleşme ne kadar geniş olursa, diğer etmenler ve genel kültür sabit farz edilmek şartıyla, mülkiyete karşı işlenen suçlar o düzeyde doğaldır. Suç işleyenler, hareketlilik sürecine uygun olarak mesken değiştiren, kendilerinin suç işledikleri topluma tâbi bulunmadıkları görüşünde, çevreleri ile kişisel olmayan ilişkileri bulunan kişilerdir. Kent hayatı kişisel olmayan davranışlarda kendisini karakterize eder. Bu nedenle suçlu, fiilini hayatının kişisel olmayan bölgeleri içinde işler. Böylece köy bölgelerinde suçların işlendiği yer, suçluların ikametgâhlarının bulunduğu mahaller olmadığı gibi suçlu, fiilini işlediği topluma girmiş de değildir. Kent hayatı kültür yönünden heterojen'dir. Bu sebeple suçlular geleneksel kurallar dışında bir kültür örgütlenmesi yapar ve buna geçerler. Kentleşme arttıkça suçlu faaliyetler arasında şebekeleşme de artar. Heterojen kent toplumu bir sosyal suçlu tipi yaratır; bu tipi suç tekniği, argosu ve belirli ve gelişme gösteren bir hayat öyküsü karakterize eder. Böylece az ya da ılımlı küçük kent bölgelerine ait suçlular, geniş ve yoğun olarak kentleşmiş bölgelerin suçlularının tersine,

⁵¹⁹ Düger, İsmail Hakkı; A.g.e., s. 68-69.

⁵²⁰ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 271.

⁵²¹ Kardeş, Selami; A.g.e., s. 151.

cezaevlerine girmeden önce belirli sosyal suçlu tiplerini oluşturmazlar.⁵²² Köy suçlusu kendisini suçlu olarak saymaz; kent suçlusu ise böyle sayar.

4.5. Ailedeki Değişmeler-Suç

Aile kişinin gözünü açtığı ilk sosyal çevredir. Hiçbir çocuğun doğumunda ileride suçlu veya yasalara uyan bir birey olacağı tahmin edilemez.⁵²³ Suçlulukla mücadelede faydalı bir çevredir. İyi bir aile çevresi kişiyi suçtan uzaklaştırır. Çocuk sosyal değer ve ilişkileri kardeşleri ve anne-babasıyla ilişkileri sayesinde öğrenir.⁵²⁴ Birey, yapı içinde miras olarak aldığı şeylerin bir takipçisidir.⁵²⁵ Bu ona, sosyalleşme sürecinin başlangıcında verilmiş rol ve statüler ile yakından ilgilidir.

Aile, insan türünün sürekliliğinin sağlanması amacıyla, aralarında kan bağı ya da evlilik ilişkisi bulunan, yapısı toplum tarafından belirlenir.⁵²⁶ İşbölümüne dayalı, genellikle aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı sosyal bir sistemdir.

Aile yapısında en önemli fonksiyonel değişme endüstrileşme ile başlamıştır. Endüstrileşme toplumdaki üretim ilişkilerini, üretim biçimlerini değiştirmiştir. Geleneksel geniş aile parçalanmış bazı fonksiyonlarını kaybederken, yer fonksiyonlar kazanmıştır. Toplumların tarımdan endüstriyel faaliyetlere yönelmesi, nüfusun artması ve kırsal alanlardan kentlere göç, ekonomik hayatın gelişmesi, aile mülkiyetinin parçalanması, eğitim yoluyla bireysel yeteneklerin gelişmesi gibi sebepler yüzünden geleneksel geniş aile çözülerek çekirdek aile yapısı ortaya çıkmıştır.⁵²⁷ Her dönem nasıl kendi aile yapısını doğuruyorsa, gelişmiş ve kentleşmiş endüstri toplumları da modern çekirdek aile tipini ortaya çıkarmıştır.

Sosyal değişim süreci boyunca aile de yapısı ve fonksiyonları bakımından önemli değişimler yaşamıştır. Endüstri toplumunun aile yapısı olan çekirdek aile, endüstri sonrası topluma geçişte varlığını korumaya devam etmektedir. Ancak bu süreçte, aile yapılarının çeşitlendiği, çekirdek ailenin yanında yeni modellerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, çekirdek aile modelinin baskın karakteri

⁵²² Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 272.

⁵²³ İçli Günşen, Tülin; *Türkiye' de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, s. 31.

⁵²⁴ Soyaslan, Doğan; *Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)*, 2. Baskı, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 2003, s. 119.

⁵²⁵ Sözen, Edibe; A.g.e., s. 73.

⁵²⁶ Kapız, Serap; *Sosyal Değişim Sürecinde İş-Aile Yaşamı Etkileşimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir, 2002, s. 10.

⁵²⁷ Tezcan, Mahmut; A.g.e., s. 123.

zayıflamış ve aile yapılan çeşitlenmiştir.⁵²⁸ Böylece anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile yapısının yanında, özellikle tek ebeveynli ailelerin ve birlikte yaşama biçimlerinin arttığı görülmektedir.

19. asırda başlayan seri üretim, fabrikasyon büyük oranda hammadde ve insan gücüne ihtiyaç göstermiş, bu durum köyden kente göçlere ailedeki büyük değişmelere, kadının iş hayatına atılmasına ve sanayi toplumunun özelliklerinin kazanılmasına yol açmıştır.⁵²⁹ Aile yapısında, işin niteliğinde ve iş rolü sorumluluklarında ortaya çıkan değişimler ile rol dağılımının da yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Değişim, özellikle eşlerin çocuk yetiştirme sorumluluklardaki rol paylaşımında daha çok hissedilmektedir.⁵³⁰ Çalışan annenin çocuklarına daha az zaman sorabilmesi, babanın bu konudaki desteğini ve paylaşımını arttırarak, ebeveyn rolünü güçlendirmiştir.

Bireyin kişiliğinin geliştirildiği ilk ortam olan ailenin her yönüyle çocuğun üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Çocuk, aileyi, anne ve babayı kendine model aldığı için öncelikle onların kişilik yapıları, birbirlerine ve çocuğa karşı olan davranış ve tutumları, birbirleriyle olan etkileşim ilişkileri onun kişiliğinin gelişiminde etkili olan özelliklerdir.⁵³¹ Anne-babanın birbirleriyle uyumu veya uyumsuzluğu da çocuk suçluluğu açısından önemlidir. Çünkü çocuk gerek anne-babaları ve gerekse başkalarıyla ilişkilerinde hep anne-babasını model olarak alacak, onları taklit edecektir.⁵³² Anne-baba olgusu, anne-babanın hareketinin çocuğa yakın olmasının temel nedenidir.

Aile, bireyselliğin ön plana çıktığı ve bireylerin kimliklerini iş statülerinde bulduğu, ailenin pek çok fonksiyonunun diğer sosyal sistemlere aktarıldığı süreçte, boşanma oranlarındaki artışa rağmen aile bireylerinin duygusal ihtiyaçlarını karşıladıkları sığınma, korunma ve sevgi gereksinimlerinin duyurulduğu yaşam alanı olmaya devam etmektedir.⁵³³ Bu anlamda ailenin öneminin eskisine göre daha güçlendiğini söylenebilir.

Bireyin doğup büyüdüğü ailede ilişkilerin tatminkâr olmadığı, anne-baba arasındaki çatışma ya da ilişkilerdeki çelişkiler ve ailenin gerekli fonksiyonları yerine

⁵²⁸ Kapız, Serap; A.g.e., s.197.

⁵²⁹ Canbay, Hüsnîye; **Türkiye’de Tek Parti Devrinde Aydınların Sosyal Değişmedeki Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya, 1993, s. 9-10

⁵³⁰ Kapız, Serap; A.g.e., s.198.

⁵³¹ Günindi, Ayşe; A.g.e., s. 48.

⁵³² Soyaslan, Doğan; A.g.e., s. 120.

⁵³³ Kapız, Serap; A.g.e., 2002, s. 197.

getirememesi, bireyin suç işleminde etkili olabilmektedir.⁵³⁴ Eğer herhangi bir nedenle bireyin sosyalizasyon sürecinde bir aksama meydana gelirse, bireylerin davranışlarında çeşitli davranış bozuklukları ya da sapmalar olabilir.

Anne-babanın suç işleme eğilimi yaratabilecek modeller oluşturmaları, ailedeki çocuk sayısı, çocukların doğum sırası, ilk ve tek çocuk olma, aile içinde disiplin, ilgi ya da sevgi yetersizliği, anne-babanın sorumluluklarını yeterince yerine getirmemesi, fiziksel saldırganlığın sıkça görülmesi, parçalanmış aile ve yoksulluk olduğu görülmektedir.⁵³⁵ Suçluluğun büyük kısmının fizyolojik veya psikolojik anormallikler sonucu olmadığını varsayarsak, suçlunun ortaya çıkışında ailenin önemi belirginleşir.

Aile çevresinin etkisi, derece derece bireyden bireye değişerek çocuğun şımarık bir tip olmasını ve belki de psişik reaksiyonları sebep ile suçlu olmasını kolaylaştıracaktır.⁵³⁶ Bunun gibi, aile çevresinin bütün özelliklerinin olumlu veya olumsuz şekilde etki ve tepkilerini değerlendirme imkânları mevcuttur.

Ailenin toplum kültürünün geçişi yönünden en aslı kanalı teşkil ettiğini de biliyoruz. Çocuğun kişiliğinin yerleşmesi sosyalleşme yoluyla aile içinde olmaktadır. Aile toplum kurallarını çocuğa naklederek bunlara uyulmasına nezaret ederek ve kurallara uyulmadığında yaptırımları uygulayarak çocuğun sosyalleşmesini sağlamaktadır. Sosyalleşme sürecinin aile içinde işleyişinde meydana gelen bazı zarar verici etkiler, çocukta cebir ve şiddet yoluna başvurmasını önleyecek normatif engellerin teşekkülünü zorlaştırmaktadır. Aile şartlarının suçluluk üzerindeki etki mekanizmasını şu suretle özetleyebiliriz:⁵³⁷

1) Çocuk ebeveyninin ve aile içindeki diğer kişilerin tavır ve hareketlerini taklit etmek sureti ile suçluların hareket tarzlarını, suçluluğa ait kuralları, suçluluk dayanışmasını öğrenebilmekte ve bunları taklit eğilimini elde etmekte geliştirebilmektedir.

2) Ebeveyn, kentler içinde evin coğrafi yerini belirlemekte ve bu yer, geniş ölçüde olarak, çocuğun her gün temas halinde bulunduğu tavır ve hareketleri tayin etmektedir.

⁵³⁴ İzkan, Sadettin; A.g.e., s. 46.

⁵³⁵ İçli Günşen, Tülin; *Türkiye' de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, s. 30-31.

⁵³⁶ Gider, Hüsnü; A.g.e, s. 403.

⁵³⁷ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 255-257.

3) Çocuk bir evden çıkarılmak veya orada geçirdiği kötü tecrübeler dolayısıyla evden ayrılmak suretiyle, neticede belirli bir gruba mensup olmaktan da yoksun kalmakta ve bu hal kendisinin anti sosyal hareket tarzları ile olan ilişkisini tesis etmekte ve sıklaştırmaktadır.

4) Aile, kişilerin prestijlerini sağlamakta ya da arttırmakta ve yine belirli kişi ve gruplara karşı olan muhabbet ve husumeti sağlama bakımından çocuğa etki yapmaktadır.

5) Aile çocuğun, kanuna itaatkâr olarak yetiştirilmesini ihmal etmekte ve böylece Çocuğun suça ve anti sosyal fiil ve hareketlere karşı olan ilgisi karşısında ilgisiz ve tarafsız kalmaktadır.

6) Aile, çocukta psikolojik bozuklukların, duygusal karışıklıkların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

4.6. Kitle İletişimi-Suç

Günümüzün teknik gelişmenin nedeni olarak genel yayın araçları da çeşitlenmiştir. İnsanların birbirleri ile olan sosyal ilişkileri, kitle iletişim araçları ismi verilebilecek olan, kitaplar, gazete, dergiler ve sinema, tiyatro ve radyo, televizyon, internet gibi vasıtaları ile süratlenmiş ve genişlemiştir.⁵³⁸ Doğal olarak bu araçların yayımı özellik ve içerik, bireylere ve sosyal düzene, ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak kuvvetle tesir etmekte ve bu suretle de suçluluk bakımından önemli roller oynamaktadır.

Bugün televizyon ve internet başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının yaptığı etkiler itibari ile Dünyada bir numaralı sosyal mesele görünümünü almıştır. Televizyon ve İnternet, sinemayı ve tüm bilgi kaynaklarını ailenin içine getirmiş ve hatta bazılarına göre geleneksel aile hayatını kökünden değiştirmek yolunu açarak, sosyal hayatı değiştirmede en etkin araçlar niteliğini kazanmış bulunmaktadır.⁵³⁹ Televizyon ve İnternet, toplumda kişiler ve aileler arasındaki ilişkileri azaltmakta, sohbet itiyadını yok etmekte ve hatta aile içinde birlikte eğlenme, konuşup görüşme fırsatlarını esaslı şekilde zedelemektedir.

Kitle iletişim yayınları halkın onayını alan bir popüler kültür üretmesi, şiddet, cinsellik ve pornografik nitelikte yayınların ne tür işlevi olduğu sorusunu gündeme

⁵³⁸ Gider, Hüsnü; A.g.e., s. 425.

⁵³⁹ Dönmezer, Sulhi; *Kriminoloji*, s. 235.

getirmiştir. Çünkü iletişim, bir ortaklık duygusu oluşturmaya, dolayısıyla toplumda sürekliliği sağlamayı amaçlayan bir tanım içermektedir.⁵⁴⁰ Bu nedenle mesajların tek yönlü etkisi ve kitle toplumu olma özelliği, toplumumuz açısından kabul edilemez bir görüştür.

Kitle iletişim araçlarında yer alan ayrıntılı haberler birçok suçlu için ödül karakteri taşımaktadır. Bazı suçlular medyada yer almayı kendi reklâmları açısından özellikle kullanmak istemektedirler. Elbette olumsuz etkisi de söz konusudur, bunun başında önyargılar gelmektedir.⁵⁴¹ Yine, failin ve mağdurun kişisel özel yaşamları yaralayıcı şekilde verilmektedir.

Kitle İletişim yayınları, toplumlarına belirli bir suçluluk fikrini dayatırlar ve tüm topluma dayatılan bu fikir bireylerin gerçeğe bakışlarının kaynağını oluşturur. Ayrıca yayınlar çoğunlukla alıcılarının tiplerine ve önyargılarına göre düzenlenirler. Bazı yanlış Kitle İletişim yayınları bir sosyal görüşün tarafını tutarlar ve olayları yönlendirebilecek dinamik bir etken oluştururlar. Haberin seçilmesi, işlenmesi ve tekrarı onun abartılması sonucunu doğurabilir.⁵⁴² Böylece suçla ilgili sadece bir mahalleye sınırlı kalacak basit bir durum, Kitle İletişim yayınları aracılığıyla bir olay haline gelmektedir.

Kitle iletişim araçlarından yapılan canlı yayınlar problem durumlarını (kitle kavgaları, uçak kaçırımlar, yağma saldırıları) daha da kötüleştirebilirler.⁵⁴³ Çünkü bunlar, tutuşturucu etki yaparlar; bu yüzden, suç olaylarının direkt yayını yapılmamalıdır.

Kitle İletişim yayınlarındaki şiddet ve suçluluk tasvirleri, gerçekte risk edilen kişilerde suçluluğa sebebiyet verebilir. Şiddetin televizyon ve filmlerde sıklıkla görünmesi, insanlar arası çatışmalarda saldırgan davranışın etkili çözüm aracı olarak görülmesine götürmekte, güvensizliğe ve korkuya neden olmaktadır; çünkü şiddet fiilleri vasıtasıyla izleyici kendisi mağdur olmaktan korkmaktadır.⁵⁴⁴ Eğer, film ve televizyonlarda daha az şiddet gösterilirse, bu olumsuz sonuçlardan kaçınılabilir.

⁵⁴⁰ Bulgu, Nefise; **Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Yapıya Olumsuz Etkileri-Sapma Davranışları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1995, s. 245.

⁵⁴¹ Demirtaş, Timur; **Kriminoloji**, s.188.

⁵⁴² Picca, Georges; A.g.e., s. 70.

⁵⁴³ Demirtaş, Timur; Aynı eser, s. 190.

⁵⁴⁴ Demirtaş, Timur; Aynı eser, s. 190.

Televizyon - videodaki şiddet gösterisi ile davranışlar arasındaki etkileşim sürecinde tartışma götürmeyen husus, çocukların saldırgan eylemlerle ilk karşılaşmasının ekrandaki gösteri olduğudur. Çocukların ekranda gördüklerini kopya etmesi ise aile özgeçmişi ve okul hayatı gibi farklı etmenlerle etkileşim halindedir.⁵⁴⁵ Ayrıca reklâmlarla televizyon ekranında görülen objeleri elde edememenin yarattığı hayal kırıklığı bazı kişileri, hiçbir zaman elde edemeyecekleri objeler şiddet yoluyla sağlamalarını sonuçlandırabilir.

Çocuklar, çoğunlukla kitle iletişim araçlarındaki şiddet, gerilim, macera türü haberleri okumakta, bu kitapları seçmekte ve bu tür film/dizileri izlemektedir. Kitle iletişim araçları da çocukların ilgisini körükleyecek yoğunlukta bu tür haber ve yayınlarla donatılmış durumdadır.⁵⁴⁶ Çocuklar kitle iletişim araçlarındaki kahramanın şiddetini onaylasa bile gerçek yaşamda ailesinin görüşünü benimsemektedir.

Kitle İletişim yayınlarının, güvensizliğinin yayılmasının temel kaynaklarından birisini oluşturduğunu savunmak abartılı sayılmaz. Bu güvensizliğin algılanması, basılı, sözlü ve görüntülü basınla yayılan mesajların sıklığı ve yoğunluğuna bağlı olarak değişir. Bu yöndeki haberler çoğalsa ya da dikkatler o zamana kadar ilgilenilmemiş olaylara çekilse, olayların gerçek öneminde bir değişme olmaksızın kamuoyu suçlulukta bir artışı ayırt ettiğini sanacak ve sosyal güçler bir tepki gösterme yarışına gireceklerdir. Ama tersine, basın organları belli bir süre başka güncel olaylara daha fazla yer ayırsa, güvensizlik duygusu kaybolmaya başlayacaktır. Kitle İletim yayınları bireylerin suçlular ya da suç olgusu hakkındaki tanımlarını etkiler; Nitelemelerin seçimi, detaylara verilen önem... Kitle İletişim Araçlarında ki yayınlarda gerçeğin gerçek olmayan bir görüntüsünü iletir.⁵⁴⁷ Bu görüntü bazen gerçeğe hiç uyuşmaz.

Kitle İletişim yayınlarının suçların artması hususunda gösterdikleri etki mekanizması şu suretle özetlenebilir:^{548 549}

1) Kitle İletişim yayınları, suç haberlerini verirken, suçluların fiillerini ne suretle işlediklerini hikâye etmek sureti ile suç tekniğini bilmeden öğretmekte ve suçluların ne gibi hataları dolayısı ile yakalandıklarını anlatmakta böylece âdeta suç eğitimi vermektedirler.

⁵⁴⁵ Düger, İsmail Hakkı; A.g.e., s. 72.

⁵⁴⁶ Bulgu, Nefise; A.g.e., s. 250-251.

⁵⁴⁷ Picca, Georges; A.g.e., s. 71.

⁵⁴⁸ Demirtaş, Timur; A.g.e., s. 190.

⁵⁴⁹ Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, s. 234.

2) Kitle İletişim yayınları, düzenli suç haberlerini vermek sureti ile suçun doğal ve sıradan bir olay olduğunu telkin etmektedirler. Bu yolla iyi vatandaş suçların azalabileceği hakkında olumsuz bir kanaat oluşmaktadır.

3) Özellikle delikanlılar üzerinde suçun faydalı olduğu fikri ve izlenimi meydana getirilmekte, taklitçi etkiler çoğaltılmaktadır. Ekonomik durumları düşük olan aile çocukları, suçun heyecan verici bir eğlence aracı olduğu hakkındaki görüşü bu yolla benimsemektedirler; kişilerin her zaman istedikleri bazı şeyleri ele geçirmenin çok kolay olduğu idrakim yaygınlaştırmaktadırlar.

4) Suçluya saygınlık sağlamaktadırlar; gençlerin Kitle İletişim Araçlarında yer olmak için suç işlemekte sakınca görmedikleri görülmektedir.

5) Yayınlarla sempati çekilmekte ve âdeta suçlunun acınan, kendisine karşı merhamet duyulması gereken bir kişi haline getirilmesine çalışılmaktadır.

6) Suçluyu cezalandırmak için harekete geçen kolluk ve adli kurumların gü-lünç düşürmek suret ile etki çoğaltılmaktadır.

7) Sosyal bütünleşmemenin teşviki (sosyal yaşama az katılım); televizyon veya internet gibi araçlar sosyal gruplar içinde iletişimi güçleştirmektedir; kaldı ki, bu gruplar içinde çok nadir sosyal iletişim hareketleri (birlikte konuşma ve oyunlar gibi) oluşmak iktidarındadır.

8) Olumsuz dünya görüntülerine aracılık etmektedir.

9) Suçtan korkunun güncelleştirilmesi sağlamaktadır.

10) Belirli siyasi amaç doğrultusunda bazı kitle iletişim Araçları kanalıyla yapılan taraflı yayınlarla kamuoyunun yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

SONUÇ

Sosyal yapı, toplumun karakteristik özelliklerini, bireylerin ve grupların birbirleriyle ilişkilerini ve bu ilişkileri düzenleyen organizasyon tiplerini ihtiva eder. Grup hayatının fiziki çevre ile olan karşılıklı etki ilişkileri de bünyenin şekillenmesinde etkili olur. Böylece, birey ve grupların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen prensipler ile fiziki çevrenin grup hayatı ile karşılıklı etkileşimleri bir olgu olarak yapının değişik toplumlardaki farklılığını ortaya çıkarmaktadır.

Değişmenin içsel ve dışsal dinamikleri vardır ama mutlaka toplumlar değişirler. Toplumlar değişirken de öyle bölük pörçük değişmezler. Değişirken büyük olasılıkla toplumun hangi özellikleri değişirse, diğer özellikleri ile beraber zincirleme reaksiyona girerek öbür taraflarını da değiştirirler. Yani toplum hem bir bütündür, hem de bu bütün sürekli değişmektedir, değişirken de kendisini yeniden düzenler, yeniden bir bütün haline gelir. Değişmesi ve kendini yeniden düzenlemesi yani çeşitli yönleri arasındaki ilişkileri yeniden oluşturması doğası gereğidir. Bu anlamda, toplum bir bütündür değişir, değişirken her yönünü yeniden ayarlar, düzenler. Bu onun yapısı gereğidir.

Değişmenin olmadığı bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir. Sosyal değişme, herhangi bir toplumun dinamik fonksiyonlarından biridir. Toplum bazen ileriye bazen de geriye doğru bir değişim içerisine girer. Toplumdaki değişim çok yönlü etki ve tepkilerin meydana getirdiği bir olaydır. Toplum canlı bir organ gibi, kendini bu değişimlere karşı uyanık tutmak ve değişimin istikametini müspet bir yöne çevirmek durumundadır. Sosyal değişmeler tek bir yöne doğru meydana gelmez. Devri-dalgalı değişme özelliği taşır. Sosyal değişme, toplumun dünya görüşü ve hayat tarzında meydana gelen farklılaşmayı ve bunların toplum yapısındaki etkilerini içine alır.

Sosyal değerler toplum içinde işleyen ve değerlendirmelerde kullanılan standartlardır. Sosyal değerler kişinin gaye ve hedeflerini seçmesi hususunda kullandığı idealler, ölçülerdir. Suç ise bazı amaç ve hedeflere ulaşmak üzere bilinçli olarak seçilmiş bir davranıştır.

Sosyal sistemlerin yapılarını oluşturan sosyal statüler gereği kişi, toplum hayatında belirli rolleri oynamak durumundadır. Kişinin işgal ettiği statü, sosyal mevki ve bunlara bağlı roller ise, amaçlarını gerçekleştirebilecek araçları ona sağlar veya

sağlayamaz; böylece kişinin hukukî araçlarla amaçlarına ulaşmaması onun suç davranışına başvurmasına sebep olur.

Her toplum kendi sosyal kontrolü sayesinde bireylerinin bu belirli normlara uymalarını ister. Bu normlara uyulmazsa sosyal baskılar gerçekleşir ve bu durumda kontrolden çıkma hali meydana gelir. Bireylerin normlara uygun davranışlarda bulunmaları her zaman beklenen düzeye ulaşmaz. Grup veya toplum, dolaylı ya da dolaysız yollarla üyelerinin normlara uygun davranışları için etkiye bulunur. Toplum bireylerin değer ve normlardan sapma derecelerine göre onları cezalandırır.

Sosyal sistemin yapısını oluşturan unsurlardan en önemlilerinin başında sosyal normlar gelir. Sosyal normlar, sosyal hayatta insan ve grupların tavır ve hareketlerini örgütleyen ve otorite taşıyan kural ve standartlardır. Kişi toplumun normatif sistemini, diğerleri ile olan ilişkilerinde meydana çıkan ve değişik davranış biçimlerini cezalandıran veya ödüllendiren sosyal baskılar olarak idrak eder.

Kişinin suç teşkil eden hareketi de bütün diğer sosyal tavır ve hareketleri belirleyen süreçlere bağlıdır. Bu süreçler ise sosyal çözülme, hareketlilik, kültür ihtilâfları, rekabet, toplumda tabakalaşma, siyasî, dinî ve ekonomik ideolojiler, nüfus yoğunluğu ve oluşması, servetin dağılması, işsizlik ve diğerleridir.

Sosyal yapı içinde, bütün grup üyeleri düzenin biçimleri hakkında farklı fikirlere sahiptir. Bütün bu farklılıkların kolaylıkla görülebilmesi için, bir sosyal sistemde uygun sosyal ilişkilerle bireylerin birbirlerine bağlanması, bu ilişkilerin sürekliliği içinde organize edilmesi gerekir.

Sosyal değerler aynı zamanda grubun ilgili bulunduğu, sosyal kurumlardan güç alırlar. Bu kurumlar arasındaki denge sosyal organizasyonu meydana getirir. Aksi durumda ise sosyal organizasyonsuzluk oluşur. Bireyler, sosyal organizasyona uygun düşen duygu, düşünce ve davranışları kabul eder ve uygularlarsa normal hareket etmiş, sosyal organizasyonun belirlediği normlara uygun davranmazlarsa da bunlardan sapmış olurlar. Sonuçta, önemli sosyal gruplardan uzaklaşan bu bireyler, kendilerini sosyal normlardan da uzaklaştırmış olurlar.

Sosyal yapının bütünleşme derecesindeki değişimler de sapma türü davranış kaynağı olabilir. Sosyal yapı kaba hatları ile kişilerin yer aldığı sosyal ilişkiler sistemi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sosyal yapı kavramlarını kullanan bir yaklaşım, sapmayı sosyal bağların kuvvet veya zayıflığına göre irdelemektedir.

Sosyal yapı, birbirleriyle fonksiyonel bağlar bulunan, karşılıklı bağımlılık içerisindeki bütünü tamamlayan parçalardan oluşmaktadır. Bir denge hali gözlenmektedir. Sosyal değişme ise sosyal yapı içerisindeki temel ilişki alanlarında ve yaşam kalıplarındaki farklılaşmaları göstermektedir.

Sürekli olarak meydana gelen bu farklılaşmalar inişli-çıkışlı bir yol-süreç oluşturarak kimi zaman ilerleme, gelişme, kimi zamanda duraklama, düşüş şeklinde meydana geleceği içindir ki değişme devri bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal sistem bir dengeye veya istikrara ulaşma eğilimindedir. Herhangi bir düzensizlik ya da kurallardan bir sapma olduğunda, sistem kendini ayarlar ve normal konumuna dönmeye çalışır. Sapma, suç kavramını geniş anlamda ele aldığımızda değişme ile suçun birbirlerine ilişkili olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, Mark; **İşlevselcilik**, (Çev., Nilgün Çelebi), Sebat Yay., Konya, 1990
- Akan, Vildan; “Birey ve Toplum”, **Sosyolojiye Giriş**, (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, 2003
- Akıncı Sokullu, Füsün; **Kriminoloji**, 3. Bası, Beta Yayınları, Ankara, 2002
- Akyüz, Hüseyin; **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerinde Bir Araştırma**, M.E.B.Yayınları, İstanbul, 1991
- Appelbaum, Richard P.; **Toplumsal Değişim Kuramları**, (Çev., Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987
- Armağan, Sibel- Armağan, İbrahim; **Toplumbilim**, Barış Yayınları, İzmir, 1988
- Aron, Raymon; **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev., Korkmaz Alemdar), 2.b., Bilgi Yay., Ankara, 1989
- Arslan, Zerrin; **Televizyonda Suç Söylemi ve İdeoloji, Hegemonya, İktidar İlişkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2001
- Arslantürk, Zeki- Amman, Mehmet Tayfun; **Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler**, 4. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001
- Aycan, Nihat; **Suçun Sosyolojik Açidan Temellendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 1991
- Barrett, Michele; **Marx’tan Foucault’a İdeoloji**, (Çev., Ahmet Fethi), Doruk Yay., İstanbul, 2004
- Becker, Howard S.; “On Labeling Outsiders”, **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969
- Bredermeier, Harry, C.; “Alışveriş Kuramı”, (Çev., Ayşe Buğra), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Sosyal İlimler Metodolojisi**, 4. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994

- Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Din Sosyoloji**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Genel Sosyoloji**, 5. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan; **Köy Sosyoloji**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988
- Bock, Kenneth; “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990
- Bottomore, Tom T.; **Toplumbilim: Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz**, (Çev., Ünsal Oskay), 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2000
- Bottomore, Tom- Nisbet, Robert; “Yapısalcılık”, (Çev., Binnaz Toprak), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990
- Bozkurt, Ömer; **Ayırmsal Sosyolojide Toplumsal Yapı Kavramının Eleştirisi**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973
- Bruhl, Henry Levy; “Suç Sosyolojisine Giriş”, (Çev., Ümit Meriç), **Pedagoji Dergisi**, Sayı:2, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984
- Bulgu, Nefise; **Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Yapıya Olumsuz Etkileri-Sapma Davranışları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1995
- Canbay, Hüsniye; **Türkiye’de Tek Parti Devrinde Aydınların Sosyal Değişmedeki Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya, 1993
- Cohen, Albert K.; “A Theory of Subcultures”, **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969
- Cohen, Albert K.; “The Delinquent Subculture”, **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969

- Cohen, Albert K.; "The Delinquency Subculture", **Juneville Delinquency: A Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966
- Demirtaş, Timur; **Kriminoloji**, 2.Geliştirilmiş Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005
- Dereli, Taner; **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye)**, İ.Ü.Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974
- Doğan, İsmail; **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunları**, 6. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2004
- Dönmezer, Sulhi; **Kriminoloji**, Gözden Geçirilmiş 8. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994
- Dönmezer, Sulhi; **Sosyoloji**, 12. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1999
- Duverger, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev., Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1975
- Düger, İsmail Hakkı; **Kentlerin Sosyo-Ekonomik Yapısının Suçluluk Üzerindeki Etkileri Malatya Örneği (1990-1994)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, 1996
- Erdem, Faruk; **Adalet Psikolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1964
- Erkal, Mustafa E.; **Sosyoloji (Toplumbilim)**, Genişletilmiş 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- Erkan, Rüstem; **Kentleşme Sosyal Değişme**, 1. Baskı, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2002
- Eröz, Mehmet; **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, 3. Basım, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1982
- Eserpek, Altan; **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979
- Eserpek, Altan; **Sosyoloji**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, D.T.C.F. Basımevi, Ankara, 1981
- Fichter, Joseph; **Sosyoloji Nedir?**, (Çev., Nilgün Çelebi), 7.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004

- Fisher, Berenice M.- Strauss, Anselm L.; "Etkileşimcilik", (Çev., Kurtuluş Dinçer),
Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet),
 (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990
- Freyer, Hans; **Sosyolojiye Giriş**, (Çev., Nermin Abadan), Ajans Türk Matbaası,
 Ankara, 1957
- Giddens, Anthony; **Sosyoloji**, (Çev., Hüseyin Özel), (Ed., Hüseyin Özel, Cemal Güzel),
 Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000
- Giddens, Anthony; **Toplumsal Kuruluşu**, (Çev., Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat
 Yayınları, Ankara, 1999
- Gider, Hüsnü; **Genel Kriminoloji ve Adalet Psikolojisi**, Devrim Matbaası, Ankara,
 1961
- Gökçe, Birsen; **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Savaş
 Yayınevi, Ankara, 1996
- Gramsci, Antonio; **Aydınlar ve Toplum**, (Çev., Vedat Günyol, Ferit Edgü, Bertan
 Onaran), Çan Yayınları, İstanbul, 1967
- Gümüşçubuk, Nilay; **Ailenin Suç Üzerindeki Etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans
 Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991
- Gündüz, Ferhan-Mutluer; **Toplumsal Sapma Fonksiyonalist Ve Sembolik Etkileşimci
 Yaklaşım**, Zirve Yay., Ankara, 2000
- Gündüz, Mustafa- Gündüz, Ferhan; **Yurttaşlık Bilinci**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002
- Gündüz, Mustafa; **Ahlak Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2005
- Güngör, Erol; **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, 11.Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul,
 1995
- Güngör, Erol; "Bize Yakışan Nedir?", **Yeni Gözcü**, Sayı 18, İstanbul, 1981
- Güngör, Erol; "Aydınlar Hitap Etmek", **Yol**, Sayı 4, İstanbul, 1966
- Güngör, Erol; **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, 2.Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul,
 1994
- Güngör, Erol; **Değerler Psikolojisi Üzerinde Bir Araştırmalar**, 2.Baskı, Ötüken
 Neşriyat, İstanbul, 1998
- Günindi, Ayşe; **Toplumsal Kurumlarla İlişkisi İçinde Eğitim Kurumunun Suç
 Olgusuna Etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe
 Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991

- Gürsel Özsoz, Canan; **13-19 Yaş Grubunda Suça Eğilimin Araştırması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Adli Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara, 1997
- Güven, Hüseyin Sami; **Toplumbilim**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 1999
- Güvenç, Bozkurt; **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976
- İbn-i Haldun; **Mukaddime II**, (Çev., Zakir Kadiri Ugan), M.E.B.Yayınları, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1989
- İçli, Günşen; **Sosyolojiye Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002
- İçli Günşen, Tülin; **Kriminoloji**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1994
- İçli Günşen, Tülin; “Toplum, Sosyal Düzen ve Sosyal Düzensizlik”, **Sosyolojiye Giriş** (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, 2003
- İçli Günşen, Tülin; **Türkiye’de Suçlular Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri**, A.K.D.T.Y. Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1993
- İzkan, Sadettin; **Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kentleşme Sürecinde Suç ve Suçluluk Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Sivas, 1992
- Kapız, Serap; **Sosyal Değişim Sürecinde İş-Aile Yaşamı Etkileşimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir, 2002
- Kardeş, Selami; **Sosyal Değişme Sürecinde Kentlileşme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1996
- Kartallar, Ruşen; **Antisosyal Davranış Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Bir Çalışma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Adli Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1996
- Kaya, Yaşar; **Sosyal Değişmenin Yeni Bazı Boyutları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1985
- Kaya, Yaşar; **Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçerisinde İşbirliği ve Mücadele**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1991

- Kaya, Yaşar; **Sosyal Değişme ve Kültürel Değişme**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Keleş, Ruşen; **Kentbilim İlkeleri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976
- Keklikkırın, Mehmet; **Türkiye’de Çocuk Suçluluğu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 1999
- Kessler, Gerhard; **Sosyolojiye Başlangıç**, (Çev., Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu), 2.b., İstanbul Üni. İşlt.Fak. Yay., İstanbul, 1985
- Kıray, Mübeccel Belik; **Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984
- Kıray, Mübeccel Belik; **Toplumbilim Yazıları**, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F.Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1982
- Kıray, Mübeccel Belik; **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1999
- Kızılçelik, Sezgin; **Sefaletin Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002
- Kızılçelik, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 1**, Mimoza Yayınları, Konya, 1992
- Kızılçelik, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 2**, Kuzucular Yay., Konya, 1992
- Kızmaz, Zahir; **Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesinde Suç ve Suçluluk**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2002
- Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; “Critique of Cohen’s Theory,” **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969
- Kitsuse, John I.- Dietrick, David C.; “Delinquent Boys: A Critique”, **Junevile Delinquency: A Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966
- Kongar, Emre; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, 9. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1995
- Kongar, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1981
- Korkmaz, Abdullah; **Şehirleşme ve Suç, Malatya Araştırması (1981-1985)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1988

- Korkmaz, Abdullah- Kocadaş, Bekir; **Toplumsal Sapma-Sapmanın Teorik Temelleri**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006
- Kösemihal, Nurettin Şazi; **Durkheim Sosyolojisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971
- Krech, David-Crutchfield Richard, S.-Ballchey, Egerton L.; **Cemiyet İçinde Fert**, (Çev., Mümtaz Turhan), M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1970
- Krech, David-Crutchfield Richard, S.-Ballchey, Egerton L.; **Cemiyet İçinde Fert İkinci Kitap**, (Çev., Mümtaz Turhan), M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1971
- Kurt, Abdurrahman; "Toplum ve Din ", **Sosyolojiye Giriş** (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, Ankara, 2003
- Marshall, Gordon; **A Dictionary of Sociology**, (Çev., Osman Akınhay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999
- Miller, Walter B.; "Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency", **Juneville Delinquency: A Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966
- Moore, Wilbert E.; "İşlevselcilik", (Çev., Şirin Tekeli), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Der., Tom Bottomore- Robert Nisbet), (Türkçe Der. Ve Çev., Mete Tunçay-Aydın Uğur), V Yay., Ankara, 1990
- Nirun, Nihat; **Sistematik Sosyolojik Yönünden Aile ve Kültür**, A.K.D.T.Y. Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1994
- Nirun, Nihat; **Sosyoloji, 2. Kitap**, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara, 1977
- Öksüz, Enis; **Sosyal Gelişme**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1971
- Özkalp, Enver; **Sosyolojiye Giriş**, Yenilenmiş 13. Baskı, Ekin Kitapevi, Bursa, 2005
- Özcan, Nilüfer; **Türkiye’de Sosyo-Kültürel ve Fiziksel Çevrenin Suçluluğa Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1991
- Özensel, Ertan; "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", **Değerler Eğitimi Dergisi**, (Ed., Recep Kaymakcan), Cilt: 1, Sayı: 4, İstanbul, 2003
- Özer, İsmet; "Toplumsal Gelişme/ Değişme ", **Sosyolojiye Giriş**, (Ed., İhsan Sezal), 2. Baskı, Martı Yayınevi, Ankara, 2003

- Özkan, Şebnem; **Türkiye’de Yetişkin Suçluluğu Üzerine Cinsiyetler Arasında Bir Karşılaştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir, 1998
- Pareto, Vilfredo; **Seçkinlerin Yükselişi Ve Düşüşü**, (Çev., Merve Zeynep Doğan), Doğu Batı Yay., Ankara, 2005
- Picca, Georges; **Kriminoloji (La Criminologie)**, (Çev., Ebru Erbaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- Poloma, Margaret M.; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev., Hayriye Erbaş), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1983
- Reckless, Walter C.; “A New Theory of Delinquency and Crime”, **Juneville Delinquency: A Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1968
- Sayın, Özer; **Sosyolojiye Giriş**, Erdem Yayınları, İzmir, 1985
- Schur, Edwin M.; “Crimes Without Victims”, **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969
- Sezal, İhsan; **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992
- Short, James F.; “Differential Association and Delinquency”, **Juneville Delinquency: A Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966
- Soyaslan, Doğan; **Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)**, 2. Baskı, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 2003
- Sözen, Edibe; **Toplum Yapısı, Değişimi ve Sosyal Kimlik: İki Kültürün Karşılaşması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1989
- Sutherland, Edwin H.; “The Theory of Differential Association”, **Juneville Delinquency: a Book of Readings**, (Ed., Rose Giallombardo), John Wiley and Sons Inc., New York, 1966
- Tan, E. Mine; **Toplumbilimine Giriş Temel Kavramlar**, A.Ü.E.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1981

- Tannenbaum, Frank; "The Dramatization of Devil", **Deviance: The Interactionnist Perspective**, (Ed., Earl Rubington- Martin S. Weinberg), The Macmillian Company, London, 1969
- Tekeli, İlhan; **Türkiye' de Kentleşme Yazıları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1982
- Tezcan, Mahmut; **Sosyolojiye Giriş "Temel Kavramlar"**, 4.Baskı, Ferhat Matbaası, Ankara, 1995
- Tolan, Barlas; **Toplum Bilimlerine Giriş**, 3. Baskı, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991
- Turhan, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, 3.Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, Özener Matbaası, İstanbul, 1997
- Türkdoğan, Orhan; **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme**, Genişletilmiş 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996
- Ülken, Hilmi Ziya; **Değerler, Kültür ve Sanat**, İ.T.Ü. Rektörlük Konferansları Serisinden, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1965
- Ülken, Hilmi Ziya; **Sosyoloji**, 2.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1943
- Wallace, A. Ruth-Wolf, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev., Leyla Elburuz-Mehmet Rami Ayas), Punto Yayıncılık, İzmir, 2004
- Weber, Marks; **Sosyoloji Yazıları**, (Yay. Haz., Hans H., Gerth-C.Wrights Mills), (Çev.,Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul,1986
- Yücel Tören, Mustafa; **Kriminoloji (Suç ve Ceza)**, Beta Yayınları, Ankara, 2003
- Zimmerman, Carle C.; **Yeni Sosyoloji Dersleri**, (Çev., Amiran Kurtkan), İstanbul, 1964